

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД “ПРИКАРПАТСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕРАСИМІВ ЛІЛІА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 811.111 : 81'42 : 32

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В
АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація має результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Л. Я. Герасимів

Науковий керівник:

Гошилик Володимир Богданович,
кандидат філологічних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2019

АНОТАЦІЯ

Герасимів Л.Я. Комуникативна ситуація звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2019.

Дисертація присвячена комуникативній ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Звинувачення та виправдання, об’єднані інтенційним зв’язком типу «стимул-реакція», вивчено у діалогічній єдності, адже, з одного боку, вони належать до соціальних схем мовленнєвої взаємодії, які базуються на соціальних нормах та принципах мовленнєвого спілкування, а з іншого, реалізуються у діалозі, що має на меті регулювання міжособистісних відносин у ході конфліктної взаємодії.

Актуальність теми визначена потребою здійснення комплексного лінгвістичного дослідження звинувачення та виправдання не як окремих мовленнєвих дій, а у контексті комуникативної ситуації з урахуванням прагматичних, соціальних та екстралінгвістичних чинників, що впливають на їх реалізацію.

Об’єктом дослідження є комуникативна ситуація звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Предметом дослідження є засоби тактико-стратегічної організації комуникативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Мета роботи – виявити засоби реалізації комуникативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей

Матеріалом дослідження слугували 887 дискурсивних фрагментів, що виявляють реалізацію комуникативної ситуації звинувачення/виправдання,

виокремлених методом суцільної вибірки із творів для дітей англомовних авторів обсягом близько 14240 друкованих сторінок.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше:

- змодельовано комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей;
- представлено основні способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання;
- встановлено специфіку кореляції тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання з різною конфігурацією учасників.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списків використаної літератури, лексикографічних джерел, джерел ілюстративного матеріалу та додатків.

У **вступі** зазначено тему роботи, її актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, зв'язок із науковими темами, висвітлено новизну, теоретичне значення та практичну цінність роботи, вказано використаний матеріал та розкрито особистий внесок дисертантки, наведено дані про апробацію роботи, публікації та положення, винесені на захист.

У **першому розділі** – «Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як об'єкт лінгвістичного дослідження» – наведені теоретичні передумови, що передбачають необхідність вивчення звинувачення та виправдання у діалогічній єдності. Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання була охарактеризована через свої основні структурні компоненти. У роботі доведено, що ця ситуація належить до особливого типу конфліктної взаємодії. Досліджено віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання. В аспекті соціолінгвістики аналізувалися статусно-рольові параметри комунікантів. Комунікативна компетенція як один із основних складників комунікативної інтеракції вивчалася в онтогенезі. Розглянуто вік як фактор соціальної комунікації. Тактико-

стратегічний підхід до дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання передбачив дослідження поняття комунікативної стратегії в сучасній лінгвістиці та аналіз вікової диференціації тактик у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.

У другому розділі – «Методологія дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх дитячих текстах» – вивчено методологічні засади вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання та обґрунтовано залучення комунікативно-прагматичного підходу до дослідження. Методика вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовній художній дитячій літературі передбачила опис принципів добору та систематизації матеріалу та висвітлення етапів дослідження звинувачення та виправдання.

У третьому розділі – «Тактико-стратегічна організація комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх дитячих текстах» – досліджено прагматичний контекст реалізації звинувачення та виправдання в англомовній художній дитячій прозі. Розглянуто тактику звинувачення як конфліктну тактику в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання та виділено її у ряді суміжних комунікативних тактик. Описано способи втілення звинувачення прямо та непрямо. Проаналізовано тактику виправдання як кооперативну тактику та описано її у ряді суміжних комунікативних тактик. Визначено способи та мовні засоби втілення тактики виправдання-згоди та виправдання-незгоди.

У четвертому розділі – «Кореляція тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх дитячих текстах» – досліджено способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. Представлено способи посилення/послаблення іллокутивної сили звинувачення та виправдання. Описано кореляцію тактик та способів їх втілення на прикладі комунікативних ситуацій з різними конфігураціями учасників: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА –

ДОРОСЛИЙ. З позиції теорії мовленнєвих актів обґрунтовано трактування звинувачення як дискурсивного акту типу «акузатив», а виправдання – як дискурсивного акту типу «апологетив».

У загальних висновках наведено основні теоретичні положення та практичні результати дослідження, на основі яких сформульовано висновки аналізу зазначеної проблеми. Запропоновано подальші перспективи дослідження з огляду на отримані результати.

Наукова новизна отриманих результатів узагальнена у таких **положеннях, які винесено на захист:**

1. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання є гармонізуючим типом конфліктної взаємодії, оскільки, незважаючи на те, що вона має яскраво виражені риси некооперативної взаємодії, учасники комунікативного процесу намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площину кооперативної взаємодії.

2. Рівень комунікативного статусу співрозмовників та статусна дистанція між ними в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання залежать від комунікативної дії, яку вони реалізують. Втілення звинувачення впливає на комунікативний статус співрозмовника, а втілення виправдання – на власний комунікативний статус.

3. Звинувачення та виправдання є комунікативними тактиками, які реалізуються в англomовній художній дитячій літературі прямим та непрямим експліцитними та імпліцитним способами. Тактики непрямого імпліцитного способу базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації. Зв'язку між прямим/непрямим способом звинувачення та способом виправдання-згоди/незгоди немає.

4. Іллокутивна сила звинувачення та виправдання може бути інтенсифікована або послаблена за допомогою лексичних засобів на рівні слова та способів на рівні речення. Інтенсифікація іллокутивної сили відбувається тоді, коли мовець прагне довести належність його висловлення

дійсності, а послаблення іллокутивної сили спрямоване на відхід від сфери знань і надання висловленню некатегоричного статусу.

5. Асортимент та вибір тактик звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації залежать від конфігурації учасників. Вік комуніканта не впливає на спосіб (імпліцитний/експліцитний) реалізації тактик. Статусна дистанція комунікантів впливає на частотність реалізації виправдання у відповідь на звинувачення.

6. В англomовних художніх текстах для дітей звинувачення та виправдання як дискурсивні акти мають у своєму складі мовленнєві акти репрезентатив, директив, комісив та експресив.

Ключові слова: Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, конфліктна взаємодія, кооперативна взаємодія, звинувачення, виправдання, стратегія, тактика, мовленнєвий акт, дискурсивний акт.

SUMMARY

Gerasymiv L.Ya. The Communicative Situation of Accusation/Excuse in the English Fiction Texts for Children. – Qualification Research Paper. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.04 – the Germanic Languages. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2019.

The dissertation deals with the communicative situation of accusation/excuse in the English fiction texts for children.

The accusation and excuse, united by the stimulus-response intentional relationship, are considered in a dialogical unity, because, on the one hand, they belong to social schemes of speech interaction, which are based on the social norms and principles of speech communication, and, on the other hand, they are implemented in a dialogue aiming at regulating interpersonal relationships in the course of conflict interaction.

The theme **Topicality** is determined by the need to carry out a comprehensive linguistic study of accusation and excuse not as separate speech acts, but in the context of a communicative situation taking into account the pragmatic, social and extralinguistic factors that influence their realization.

The **Object** of the study is the communicative situation of accusation/excuse in the English fiction texts for children.

The **Subject** of the research is the means of tactical-strategic organization of the communicative situation of accusation/excuse in the English fiction texts for children.

The **Aim** of the work is to find out the means of the realization of the communicative situation of accusation/excuse in the English fiction texts for children.

The **Research Material** comprises 887 discursive fragments that reveal the realization of the communicative situation of accusation/excuse, distinguished by a method of continuous sampling from the English children's literature with a volume of about 14240 printed pages.

The **Scientific Novelty** of the obtained results lies in the following:

- for the first time the communicative situation of accusation/excuse was modelled in the English fiction texts for children;
- for the first time the main ways of modifying the illocutionary force in the communicative situation of accusation/excuse are presented;
- for the first time the specificity of the correlation of tactics and ways of their implementation in the communicative situation of accusation/excuse was traced with different configuration of participants.

The dissertation consists of the Introduction, four Chapters with conclusions to each of them, General Conclusions, the Lists of the Used Literature, Lexicographic Sources, Sources of the Illustrative Material and Appendices.

The introduction describes the topic of the thesis, its relevance, purpose, task, object, subject, research methods, connection with scientific topics, highlights the novelty, theoretical and practical value of the work, indicates the used material

and the personal contribution of the post-graduate student, provides data about the results approbation, publications and statements to be defended.

The first Chapter – “The Communicative Situation of Accusation/Excuse as an Object of the Linguistic Investigation” – provides the theoretical background that requires the study of accusation and excuse in a dialogical unity. The model of the communicative situation of accusation/excuse was characterized by its main structural components. In the work it is proved that this situation belongs to a special type of conflict interaction. The age parameter as a socio-pragmatic factor of influence on the communicative situation of accusation/excuse is investigated. In the aspect of sociolinguistics, the status and role parameters of the communicants were analysed. The communicative competence as one of the main components of the communicative interaction has been studied in ontogeny. Age is considered as a factor of social communication. The tactical and strategic approach to the study of the communicative situation of accusation/excuse provided for the study of the concept of communicative strategy in modern linguistics and the analysis of the age differentiation of tactics in the communicative situation of accusation/excuse.

The second Chapter – “Methodology of the Investigation of the communicative situation of accusation/excuse in the English fiction texts for children” – describes the methodological bases for studying the communicative situation of accusation/excuse and substantiates the involvement of the communicative-pragmatic approach to research. The methodology of studying the communicative situation of accusation/ excuse in the English fiction texts for children provided a description of the principles of selecting and systematizing the material and coverage of the stages of the study of the accusation and excuse.

The third Chapter – “The Tactical and Strategic Organization of the Communicative Situation of Accusation/Excuse in the English Fiction Texts for Children” – explores the pragmatic context of the realization of accusation and excuse in the English fiction texts for children. The tactics of accusation are considered as conflicting tactics in the communicative situation of

accusation/excuse and are compared to a number of the related communicative tactics. The ways of realizing accusation directly and indirectly are described. The tactic of excuse as a cooperative tactic is analyzed and described as compared to a number of the related communicative tactics. The methods and linguistic means of the implementation of the tactics of excuse-consent and excuse-disagreement are determined.

In the fourth Chapter – “The Correlation of Tactics and Ways of Their Implementation in the Communicative Situation of Accusation/Excuse in the English Fiction Texts for Children” – the ways of modifying the illocutionary force in the communicative situation of accusation/excuse are explored. The ways of strengthening/weakening the illocutionary force of accusation and strengthening/weakening the illocutionary force of excuse are investigated. The correlation of tactics and ways of their implementation are analysed in the communicative situations with different configurations of participants: ADULT – CHILD, CHILD – CHILD, ADULT – ADULT, CHILD – ADULT. From the standpoint of the theory of speech acts, accusation is interpreted as a discursive act of the “accusative” type, and excuse – as a discursive act of the “apologetic” type.

The general conclusions outline the main theoretical principles and practical results of the study, on the basis of which the conclusions of the analysis of this problem are formulated. The further prospects of the study are suggested in view of the results obtained.

The scientific novelty of the obtained results is summarized in the following statements to be defended:

1. The communicative situation of accusation/excuse is a harmonizing type of conflict interaction because, despite the fact that it has clear features of non-cooperative interaction, the participants in the communication process try to harmonize communication and move the cooperative interaction.

2. The level of the communicative status of the interlocutors and the status distance between them in the communicative situation of accusation/excuse depends on the communicative action they are implementing. The embodiment of

the accusation affects the communicative status of the interlocutor, and the embodiment of the excuse affects its own communicative status.

3. Accusation and excuse are the communicative tactics implemented in the English fiction texts for children both directly and indirectly, in explicit and implicit ways. The indirect implicit tactics are based on the operation of the four categories of the Cooperative Principle. There is no relation between the direct/indirect accusation and the excuse-agreement/disagreement.

4. The illocutionary force of accusation and excuse can be intensified or weakened by lexical means at the level of words and ways at the level of sentences. The intensification of the illocutionary force occurs when the speaker seeks to prove his or her true statement of expression, and the weakening of the illocutionary force is directed to the avoiding the sphere of knowledge and the desire to give the expression the non-categorical status.

5. The assortment and choice of the accusation and excuse tactics depend on the configuration of the participants. The age of the communicant does not influence the way (implicit/explicit) of the tactics implementation. The communicators' status distance influences the frequency of the excuse in response to the accusation.

6. In the English children's texts the accusation and excuse as discursive acts are composed of the following speech acts: representatives, directives, commissives and expressives.

Key words: *communicative situation of accusation/excuse, conflict interaction, cooperative interaction, accusation, excuse, strategy, tactics, speech act, discursive act.*

**ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ
ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:**

**Наукові праці, у яких опубліковано
основні наукові результати дисертації:**

1. Герасимів Л.Я. Структурні характеристики моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 751. С. 145-155.
2. Герасимів Л.Я. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як особливий тип конфліктної взаємодії. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 4. С. 37-42.
3. Герасимів Л.Я. Прагматичний контекст реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англomовній художній дитячій літературі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 27. Т. 2. С. 27-30.
4. Герасимів Л.Я. Способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)»*. 2017. Вип. 69. С. 79-81.
5. Герасимів Л.Я. Тактика звинувачення як конфліктна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 32. Т. 2. С. 34-37.
6. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Тактика виправдання як кооперативна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 2. С. 25-29.
7. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Кореляція тактик та способів їх втілення у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018.

Вип. 35. Т. 2. С. 7-9.

8. Герасимів Л.Я. Звинувачення як дискурсивний акт типу «акузатив». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 5. С. 18-21.

9. Герасимів Л.Я. Виправдання як дискурсивний акт типу «апологетив». *Закарпатські філологічні студії*. 2018. № 5. Т. 1. С. 46-51.

Наукові праці в зарубіжних наукових виданнях:

10. Gerasymiv L.Ya. Theoretical Background of Studying Accusation and Excuse in a Dialogic Unity. *European Journal of Literature and Linguistics*. 2017. № 3. P. 18-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Герасимів Л.Я. До проблеми конфліктності дитячого дискурсу. *Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.* – Львів: ГО «Наукова філологічна організація ЛОГОС», 2014. С. 79-80.

12. Герасимів Л.Я. Віковий параметр як прагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 30-31 січня 2015 р.* Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. С. 76-77.

13. Герасимів Л.Я. Способи вираження інтенції звинувачення. *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства та міжкультурної комунікації (ELLIC 2015): Матеріали II Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ, 2015. С. 26-28.

14. Герасимів Л.Я. Возрастная дифференциация тактик в ситуации обвинения-оправдания. *Мир языков: ракурс и перспектива: Материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 22 апреля 2016 г. В 3 т. – Т. 1 / отв.*

ред. Н.Н. Нижнева. Минск: БГУ, 2016. С. 49-55.

15. Герасимів Л.Я. Віковий параметр комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Modern Philological Research: A Combination of Innovative and Traditional Approaches: Conference Proceedings, April 27-28, 2018*. Tbilisi: Baltija Publishing, 2018. P. 141-143.

16. Герасимів Л.Я. Конфліктні параметри комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Комунікація у сучасному соціумі: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 8 червня 2018 р.)* / [за ред. Микитенко Н.О., Морської Л.І., Яхонтової Т.В.]. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 18-19.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ ВИПРАВДАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ...	30
1.1. Теоретичні передумови вивчення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності.....	30
1.2. Модель комунікативної ситуації звинувачення/ виправдання.....	38
1.2.1. Структурні характеристики моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання.....	38
1.2.2. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання в як особливий тип конфліктної взаємодії.....	45
1.3. Віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання.....	53
1.3.1. Статусно-рольові параметри комунікантів у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	53
1.3.2. Розвиток комунікативної компетенції в онтогенезі.....	61
1.3.3. Вік як фактор соціальної комунікації.....	66
1.4. Тактико-стратегічна будова комунікативної ситуації звинувачення/виправдання.....	71
1.4.1. Поняття комунікативної стратегії в сучасній лінгвістиці.....	71
1.4.2. Вікова диференціація тактик у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	76
Висновки до Розділу 1.....	83

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	86
2.1. Методологічні засади вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання.....	86
2.2. Комунікативно-прагматичний підхід до дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.....	87
2.3. Методика вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.....	91
2.3.1. Принципи добору та систематизації матеріалу.....	91
2.3.2. Етапи дослідження звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	95
Висновки до Розділу 2.....	102
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	105
3.1. Прагматичний контекст реалізації звинувачення/виправдання в англомовній дитячій літературі.....	105
3.2. Тактика звинувачення як конфліктна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	113
3.2.1. Тактика звинувачення у ряді суміжних комунікативних тактик.....	113
3.2.2. Способи реалізації тактики звинувачення та мовні засоби їх втілення.....	122
3.2.2.1. Способи та засоби втілення звинувачення прямо...	123

3.2.2.2. Способи та засоби втілення звинувачення непрямо.....	128
3.3. Тактика виправдання як кооперативна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	140
3.3.1. Тактика виправдання у ряді суміжних комунікативних тактик.....	140
3.3.2. Способи реалізації тактики виправдання та мовні засоби їх втілення.....	148
3.3.2.1. Способи та засоби тактики виправдання-згоди.....	149
3.3.2.2. Способи та засоби тактики виправдання-незгоди..	154
Висновки до Розділу 3.....	158
РОЗДІЛ 4. КОРЕЛЯЦІЯ ТАКТИК ТА СПОСОБІВ ЇХ ВТІЛЕННЯ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	161
4.1. Способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	161
4.1.1. Інтенсифікація іллокутивної сили звинувачення/ виправдання.....	164
4.1.2. Послаблення іллокутивної звинувачення/виправдання	171
4.2. Кореляція тактик та способів їх втілення у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.....	181
4.2.1. Комунікативна ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА.....	181
4.2.2. Комунікативна ситуація ДИТИНА – ДИТИНА.....	186
4.2.3. Комунікативна ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ..	191
4.2.4. Комунікативна ситуація ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ.....	195
4.3. Дискурсивний блок звинувачення/виправдання.....	200
4.3.1. Звинувачення як дискурсивний акт типу «акузатив»...	203
4.3.2. Виправдання як дискурсивний акт типу «апологетив».	209
Висновки до Розділу 4.....	217

ВИСНОВКИ.....	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	228
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	261
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	261
ДОДАТОК А.....	266
ДОДАТОК Б.....	273

**ПЕРЕЛІК
УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ**

ТЗ	–	комунікативна тактика звинувачення
ТВ	–	комунікативна тактика виправдання
КС З/В	–	комунікативна ситуація звинувачення/виправдання
МА	–	мовленнєвий акт
ДА	–	дискурсивний акт
ІС	–	іллокутивна сила

ВСТУП

Дисертація присвячена вивченню комунікативної ситуації звинувачення/ виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Звинувачення та виправдання, об'єднані інтенційним зв'язком типу «стимул-реакція», пропонується розглядати у діалогічній єдності, адже, з одного боку, вони належать до соціальних схем мовленнєвої взаємодії, які базуються на соціальних нормах та принципах мовленнєвого спілкування, а з іншого, реалізуються у діалозі, що має на меті регулювання міжособистісних відносин у ході конфліктної взаємодії.

Комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання не можна назвати типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії, коли комунікативні дії одного учасника взаємодії спрямовані на нанесення шкоди іншому учаснику взаємодії та передбачають зміну його емоційного стану. Оскільки один зі співрозмовників реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації, комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання можна потрактувати як гармонізуючий тип конфліктної взаємодії.

Рамки проведеного дослідження дозволяють не обмежуватись виключно комунікативними діями звинувачення та виправдання, а розглянути їх у контексті реалізації комунікативної ситуації, тобто взяти до уваги параметри адресанта та адресата (знання, думки та бажання), паралінгвістичні параметри (регістр, тональність, атмосферу, принципи, правила та конвенції спілкування), статусно-рольові відносини (позиції, ролі учасників комунікації) та комунікативну складову (мету, інтенцію, мотив).

Матеріал дослідження – дитячі художні тексти для дітей – увиразнює додаткові відтінки прагматичного смислу під час реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання через нерівність статусів співрозмовників, їх велику статусну дистанцію, невідповідність рівнів комунікативної компетенції та пресупозицій, вікові відмінності.

Вік співрозмовників є важливим фактором, що може впливати на перебіг комунікації. Віковий параметр здатний блокувати досягнення комунікативної цілі звинувачення чи виправдання або, навпаки, сприяти їх швидкій реалізації. Під впливом вікового параметру комуніканти можуть модифікувати іллокутивну силу своїх повідомлень, інтенсифікуючи або послаблюючи її дію.

Комунікативно-прагматичний підхід до дослідження передбачає аналіз тактико-стратегічної організації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, в межах якого тактика звинувачення трактується як конфліктна тактика, а виправдання – кооперативна тактика мовленнєвої інтеракції. Кожна з тактик має свої прямі та непрямі способи та мовні засоби вираження в англійських художніх текстах для дітей

Під час дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання до уваги брались напрацювання науковців, що базуються на лінгвістичних принципах та теоретико-методологічних постулатах соціолінгвістики (Л.П. Крисін, Є.Ф. Тарасов, С.І. Трескова, О.Д. Швейцер), онтолінгвістики (О.Н. Леонтьєв, І.Н. Горелов, О.Р. Лурія), комунікативної лінгвістики (Ф.С. Бацевич, О.Я. Гойхман, Є.В. Ключев) та конфліктології (И.Е. Фролова), а також теорій мовленнєвої діяльності (П. Браун, С. Левінсон, Д. Гордон, Дж. Лакофф, А.М. Баранов), мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж. Серль, З. Вендлер, А. Вежбицька, І.С. Шевченко, Л.Р. Безугла), мовленнєвого впливу (Р.М. Блакар, Є.І. Доценко, В.В. Зірка, С. Кара-Мурза).

Актуальність теми визначається потребою здійснення комплексного лінгвістичного дослідження звинувачення та виправдання не як окремих мовленнєвих дій, а у контексті комунікативної ситуації з урахуванням прагматичних, соціальних та екстралінгвістичних чинників, що впливають на їх реалізацію.

У зв'язку зі зміщенням уваги науковців від продуцента повідомлення до його отримувача, дослідження набуває додаткової актуальності, адже воно

є не лише адресантно-орієнтованим, а й адресатно-орієнтованим, де звинувачуваний як повноправний учасник комунікації, поряд з автором звинувачення, розглядається одночасно як отримувач та продуцент комунікативних стратегій та тактик.

Аналіз лінгвістичних факторів конфліктної взаємодії, вивчення вікової диференціації тактик, моделювання комунікативної ситуації, з'ясування способів модифікації іллокутивної сили мовленнєвих дій є у фокусі наукового інтересу мовознавців та філологів сьогодення [39; 109; 116; 170; 147; 108; 82], що зумовлює необхідність проведення дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Зв'язок роботи із науковими темами. Проблематика дисертації входить до кола питань, які досліджують на кафедрі англійської філології факультету іноземних мов ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” у межах держбюджетної наукової теми Міністерства освіти і науки України “Концептуальна та мовна картини світу” (номер державної реєстрації 0113U001963). Тему затверджено вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 11 від 09 грудня 2014).

Мета роботи – виявити засоби реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- обґрунтувати потребу вивчення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності;
- змоделювати комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання в англомовній художній дитячій літературі;
- описати віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання;

- проаналізувати прагматичний контекст реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англomовній художній дитячій літературі;
- визначити місце тактик звинувачення та виправдання у ряді суміжних комунікативних тактик;
- описати основні способи та мовні засоби втілення тактик звинувачення та виправдання;
- встановити кореляцію тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання з різною конфігурацією учасників;
- представити способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання;
- описати дискурсивні акти «акузатив» і «апологетив» та їх актомовленнєвий склад.

Об'єктом дослідження є комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, представлена в англomовних художніх текстах для дітей.

Предметом дослідження є засоби тактико-стратегічної організації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей.

Методологічне підґрунтя дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання визначається антропоцентричною парадигмою сучасних лінгвістичних студій. Комунікативно-прагматичний підхід вплинув на вибір методів, використаних у роботі, і забезпечив міждисциплінарний характер дослідження. В межах підходу аналіз ґрунтується на принципах та постулатах соціолінгвістики, онтолінгвістики, лінгвопрагматики, комунікативної лінгвістики та конфліктології, а також теорій мовленнєвої діяльності, мовленнєвих актів та мовленнєвого впливу.

Методологія дослідження. Поставлені завдання та предмет дослідження зумовили використання взаємодоповнюваних лінгвістичних

методів: описового методу (для інвентаризації досліджуваних одиниць та пояснення особливостей їх формування та функціонування); методу моделювання (для створення інваріантної моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання); контекстуального аналізу (для дослідження контексту реалізації комунікативних дій звинувачення/виправдання у комунікативній ситуації); методу інтент-аналізу (для виділення інтенцій звинувачення та виправдання); методу “винайдення штучної бірки” (для виділення та номінації тактик); методу прагматичного аналізу (для аналізу комунікативно-прагматичних характеристик комунікантів); методу компонентного аналізу (для вивчення ролі лексичних засобів тактик звинувачення та виправдання у процесі посилення чи послаблення їх іллокутивної сили); методу дискурс-аналізу (для визначення соціальних та інших екстралінгвістичних чинників, які впливають на перебіг комунікативних дій у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання); методу конверсаційного аналізу (для дослідження мовленнєвих дій звинувачення та виправдання в реальному діалозі з розмаїттям інтенцій, додаткових прихованих смислів, пресупозицій); кількісного методу (для визначення частотності випадків реалізації способів тактик звинувачення та виправдання; обчислення частотності втілення тактик звинувачення та виправдання у чотирьох типах комунікативних ситуацій: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ).

Матеріалом дослідження слугували 887 дискурсивних фрагментів, що виявляють реалізацію комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, виокремлених методом суцільної вибірки із творів для дітей англомовних авторів обсягом близько 14240 друкованих сторінок.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше:

– змодельовано комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей;

– представлено основні способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання;

– встановлено специфіку кореляції тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання з різною конфігурацією учасників.

Наукова новизна отриманих результатів узагальнена у таких **положеннях, які винесено на захист:**

1. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання в англійських художніх текстах для дітей є гармонізуючим типом конфліктної комунікації, оскільки, незважаючи на те, що вона має яскраво виражені риси некооперативної взаємодії, учасники комунікативного процесу намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площину кооперації.

2. Рівень комунікативного статусу співрозмовників та статусна дистанція між ними в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання залежать від комунікативної дії, яку вони реалізують. Втілення звинувачення впливає на комунікативний статус співрозмовника, а втілення виправдання – на власний комунікативний статус.

3. Звинувачення та виправдання є комунікативними тактиками, які реалізуються в англійських художніх текстах для дітей прямим та непрямим експліцитними та імпліцитним способами. Тактики непрямого імпліцитного способу базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації. Зв'язку між прямим/непрямим способом звинувачення та способом виправдання-згоди/незгоди немає.

4. Іллокутивна сила звинувачення та виправдання може бути інтенсифікована або послаблена за допомогою лексичних засобів на рівні слова та способів на рівні речення. Інтенсифікація іллокутивної сили відбувається тоді, коли мовець прагне довести належність свого висловлення дійсності, а послаблення іллокутивної сили спрямоване на відхід від сфери знань і надання висловленню некатегоричного статусу.

5. Асортимент та вибір тактик звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації залежать від конфігурації учасників. Вік комуніканта не впливає на спосіб (імпліцитний/експліцитний) реалізації тактик. Статусна дистанція комунікантів впливає на частотність реалізації виправдання у відповідь на звинувачення.

6. В англomовних художніх текстах для дітей звинувачення та виправдання як дискурсивні акти мають у своєму складі мовленнєві акти репрезентатив, директив, комісив та експресив.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати та висновки сприятимуть розвитку теоретико-методологічних засад аналізу комунікативної ситуації у руслі лінгвопрагматики, дискурсології, прагматичного синтаксису, англійської мови, лінгвоконфліктології та комунікативної лінгвістики. Комплексність застосованого підходу дає змогу розширити та поглибити уявлення не лише про статусно-рольові параметри мовців, детерміновані фактором «вік», та прагматичний контекст комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, а й про її тактико-стратегічну організацію та актомовленнєвий потенціал в англomовних художніх текстах для дітей.

Практична цінність роботи зумовлюється можливістю використання основних положень та результатів у курсах лексикології (розділи «Функційна диференціація лексики», «Стилістична диференціація лексики»), комунікативної лінгвістики (розділи «Природа, компоненти і форми комунікації», «Засоби мовного коду в комунікації», «Аналіз комунікативних ситуацій»), теорії мовної комунікації (розділи «Спілкування як діяльність», «Моделі комунікації», «Комунікативні позиції співрозмовників»), дискурс-аналізу (розділи «Дискурс і комунікативна ситуація», «Структура та одиниці дискурсу», «Моделювання дискурсу»), теорії мовленнєвих актів (розділи «Умови успішності мовленнєвих актів», «Кооперація в діалозі»), соціолінгвістики (розділи «Володіння мовою як соціолінгвістична проблема», «Вікові аспекти комунікації»), конфліктології (розділи «Конфлікт

як соціальне явище», «Суб'єктивний фактор соціального конфлікту», «Управління конфліктом») та лінгвопрагматики (розділи «Тактики та стратегії мовленнєвого впливу», «Теорія мовленнєвих актів», «Прагматичний аналіз дискурсу»). Отримані результати також можуть знайти застосування у створенні методик навчання стратегіям і тактикам кооперативної поведінки.

Особистий внесок дисертантки полягає в моделюванні комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, визначенні основних способів та мовних засобів втілення тактик звинувачення та виправдання в англомовних художніх текстах для дітей, представленні способів модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання, встановленні специфіки кореляції тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання з різною конфігурацією учасників; описі дискурсивних актів «акузатив» і «апологетив» та їх актомовленнєвих характеристик.

Апробація. Основні положення дисертації були апробовані на шести міжнародних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов» (м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 30-31 січня 2015 р.), II Міжнародній науковій конференції «Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства та міжкультурної комунікації (ELLIC 2015)» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Мир языков: ракурс и перспектива» (м. Мінськ, Білорусь, 22 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів» (м. Тбілісі, Грузія, 27-28 квітня 2018 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Комунікація у сучасному соціумі» (м. Львів, 8 червня 2018 р.), а також на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (2014-2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у шістнадцяти наукових статтях (9 – у фахових виданнях України (2 у співавторстві), 1 – у закордонному періодичному виданні) та у шести тезах доповідей на конференціях. Загальний обсяг публікацій становить 4,75 др. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація загальним обсягом 273 сторінки (обсяг основного тексту – 227 сторінок) складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу та двох додатків.

У **вступі** зазначено тему роботи, її актуальність, мету, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, зв’язок із науковими темами, висвітлено новизну, теоретичне значення та практичну цінність роботи, вказано використаний матеріал та розкрито особистий внесок дисертантки, наведено дані про апробацію роботи, публікації та положення, винесені на захист.

У **першому розділі** – «Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як об’єкт лінгвістичного дослідження» – описано теоретичні передумови, що передбачають необхідність вивчення звинувачення та виправдання у діалогічній єдності (п. 1.1.). Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання (п. 1.2.) охарактеризована через основні структурні компоненти (п. 1.2.1.). У наступному пункті доведено, що ця ситуація належить до особливого типу конфліктної взаємодії (п. 1.2.2.). Досліджено віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання (п. 1.3.). В аспекті соціолінгвістики аналізувалися статусно-рольові параметри комунікантів (п. 1.3.1.). Комунікативну компетенцію як один із основних складників комунікативної інтеракції вивчено в онтогенезі (п. 1.3.2.). Розглянуто вік як фактор соціальної комунікації (п. 1.3.3.). Тактико-стратегічний підхід до дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання (п. 1.4.)

передбачав дослідження поняття комунікативної стратегії в сучасній лінгвістиці (п. 1.4.1.) та аналіз вікової диференціації тактик у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання (п. 1.4.2.).

У другому розділі – «Методологія дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей» – описано методологічні засади вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання (п. 2.1.) та обґрунтовано залучення комунікативно-прагматичного підходу до дослідження (п. 2.2.). Методика вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей (п. 2.3.) передбачала опис принципів добору та систематизації матеріалу (п. 2.3.1.) та висвітлення етапів дослідження звинувачення та виправдання (п. 2.3.2.).

У третьому розділі – «Тактико-стратегічна організація комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей» – досліджено прагматичний контекст реалізації звинувачення та виправдання в англомовній художній дитячій прозі (п. 3.1.) Розглянуто тактику звинувачення як конфліктну тактику в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання (п. 3.2.) та виділено її у ряді суміжних комунікативних тактик (п. 3.2.1.). Описано способи втілення звинувачення прямо (п. 3.2.2.1) та непрямо (п. 3.2.2.2.). Проаналізовано тактику виправдання як кооперативну тактику (п. 3.3.) та описано її у ряді суміжних комунікативних тактик (п. 3.3.1.). Визначено способи та мовні засоби втілення тактики виправдання-згоди (п. 3.3.2.1) та виправдання-незгоди (п. 3.3.2.2.).

У четвертому розділі – «Кореляція тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей» – досліджено способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання (п. 4.1.). Представлено способи посилення/послаблення іллокутивної сили звинувачення (п. 4.1.1.) та посилення/послаблення іллокутивної сили виправдання (п. 4.1.2.). Описано

кореляцію тактик та способів їх втілення (п. 4.2.) на прикладі комунікативних ситуацій з різними конфігураціями учасників: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА (п. 4.2.1.), ДИТИНА – ДИТИНА (п. 4.2.2.), ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ (п. 4.2.3.), ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ (п. 4.2.4.). З позиції теорії мовленнєвих актів обґрунтовано трактування звинувачення як дискурсивного акту типу «акузатив» (п. 4.3.1.), а виправдання – як дискурсивного акту типу «апологетив» (п. 4.3.2.).

У загальних висновках наведено основні теоретичні положення та практичні результати дослідження, на основі яких сформульовано висновки аналізу зазначеної проблеми. Запропоновано подальші перспективи дослідження з огляду на отримані результати.

Список літератури містить 382 використані праці вітчизняних та зарубіжних авторів, 5 лексикографічних джерел і 52 джерела ілюстративного матеріалу.

У додатках висвітлено результати кількісного аналізу реалізації способів тактик звинувачення та виправдання, а також результати відсоткового аналізу випадків реалізації тактик звинувачення та виправдання у різних типах комунікативних ситуацій (Додаток А), та наведений рисунок, що унаочнює модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання (Додаток Б).

РОЗДІЛ 1.
КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В
АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ
ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні передумови вивчення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності

Проблему діалогічності мовлення досліджували багато науковців, серед яких М.М. Бахтін [15], Л.С. Виготський [46], Т.Г. Винокур [43], О.А. Романов [169], Т.Н. Колокольцева [110], М.Л. Макаров [138], І.П. Сусов [192], Н.Д. Арутюнова [8], С.О. Сухих [194], А.М. Баранов, Г.Є. Крейдлін [13] та ін.

У комунікативному аспекті, що є визначальним у нашому дослідженні, діалогічність представлена взаємодією адресанта і його програми адресованості з адресатом. Діалог у цьому аспекті визначається такими параметрами: опосередкованістю/неопосередкованістю, дискретністю в часі та просторі, ускладненим кодуванням, інконгруентністю тезаурусів, співвіднесеністю мотивів, інтенцій та інтерпретант, ступенем коректності стратегічної програми тощо [174, с. 138].

Діалог є формою комунікативної взаємодії, яка відрізняється від решти форм складною кореляцією інтенцій та узгодженістю іллокутивних намірів комунікантів у мовленнєвих актах, ситуаційно зумовленим спілкуванням двох або кількох (полілог) осіб, «комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресатом, а адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації» [174, с. 134-135].

Діалог складається з реплік, що є комунікативними одиницями з відносною смисловою та формально-граматичною завершеністю. Репліки можуть містити від одного до декількох комунікативних ходів [268; 285].

Об'єднуючись в одне ціле, репліки формують діалогічні єдності, в яких перша репліка ініціальна, а друга – репліка-реакція. Між собою репліки об'єднані інтенційним зв'язком зразка «стимул-реакція».

У процесі розвитку теорії діалогу мовленнєві акти (далі – МА) почали описувати з урахуванням того, чи вони були реалізовані ініціюючою реплікою чи реплікою-реакцією. Ініціюючі репліки були більше у фокусі уваги, ніж репліки-реакції (другі репліки). Це пояснюється тим, що з ініціальними репліками пов'язують поняття іллокутивної сили (далі – ІС), яке лежить в основі класифікації мовленнєвих актів, та поняття ініціативи, що програмує відповідь [10, с. 660; 107, с. 40].

Н.Д. Арутюнова стверджує, що «другі репліки є дуже суттєвими не лише як факт комунікації; вони мають низку важливих наслідків для розвитку логіко-граматичних категорій мови, а також для формування риторичних фігур у поетичному мовленні» [9, с. 176].

У других репліках реалізовано тактику реагування, що пов'язує мовленнєві реакції комунікантів у діалогічне ціле, коли «Я» (адресанта) формує Іншого (адресата). Під впливом адресанта розвиваються та вдосконалюються мовленнєві навички адресата, тому перші та другі репліки є невід'ємними та рівнозначними елементами діалогічної єдності: «Репліки діалогу вже на психологічному і при цьому відносно легко спостережному рівні орієнтовані одна на одну. Вони співвідносяться як стимул і реакція» [155, с. 305].

Феноменом другої репліки є те, що вона співвідноситься не з дійсністю, а судженням про дійсність. Однак для того, щоб верифікувати це судження, необхідно звертатися до стану речей у світі, проаналізованого в ініціюючій репліці [10, с. 181].

На основі орієнтованості цілей діалоги можуть бути спрямовані на інформаційне спілкування, діяльнісне спілкування, обмін думками, регулювання міжособистісних відносин, вільне спілкування тощо [10, с. 664].

У межах цієї класифікації репліки звинувачення та виправдання реалізуються у діалозі, що має на меті встановлення чи регулювання міжособистісних відносин (*interpersonal-relations discourse*): «на його ґрунті формуються «судові» пропозиційні установки, такі як звинувачення та виправдання» [10, с. 664]. Отже, імплікується, що установки звинувачення та виправдання є не лише діалогічно обумовленими, а й взаємопов'язаними репліками за типом «реакція-стимул».

Деякі МА є суворо адресованими, тобто для досягнення перлокутивного ефекту необхідна наявність адресата. До таких МА, що належать до сфери міжособистісних відносин і визначають взаємодію людей, зараховують погрози, скарги, зауваження, настанови, докори тощо [8, с. 361]. Оскільки звинувачення відноситься до того ж семантичного ряду, що й докори та зауваження, можна стверджувати, що очікуваний від нього результат (перлокутивний ефект) повинен демонструватися саме адресатом.

Звинувачення та виправдання належать до соціальних схем мовленнєвої взаємодії, які базуються на соціальних нормах-принципах мовленнєвого спілкування [194, с. 97] та є одним із шести способів реагування на тему діалогу – узгодження антиципацій партнерів [210, с. 156].

Діалог є комунікативною взаємодією, що має динамічний характер. Ця динамічність забезпечується через здійснення іллокутивного вимушення між репліками, які можуть бути іллокутивно залежними та іллокутивно незалежними. Іллокутивно незалежна репліка породжується виключно намірами мовця, а іллокутивно залежна репліка визначається іллокутивним змістом попередньої репліки [14].

МА є абсолютно залежним, якщо в діалозі немає репліки, яку він би іллокутивно спонукав. Перший МА в діалозі є абсолютно незалежним, оскільки в діалозі немає такої репліки, яка б його іллокутивно спонукала.

Якщо розглядати звинувачення як першу репліку у діалозі, то воно є абсолютно незалежним МА, тобто адресанту не потрібно додаткового стимулу, щоб реалізувати звинувачення. Звинувачення може іллокутивно

стимулювати ряд реакцій, наприклад, виправдання, відмову від виправдання, ігнорування звинувачення, протест, заперечення, контрзвинувачення тощо, які відповідно є іллокутивно залежними.

Структура діалогу вибудовується на основі відношень іллокутивного спонукування, яке, проте, формується не лише під впливом іллокутивної функції висловлювання, а також загальних законів функціонування МА (Принципу Кооперації та максим Г.П. Грайса, Принципу Ввічливості Дж. Ліча) [14, с. 87]. Це означає, що певним типам реакцій за законами нормального кооперативного спілкування відповідають відповідні їм прогнозовані реакції, на які очікує співрозмовник у конкретній ситуації спілкування.

Серед усіх діалогічних єдностей, де звинувачення є іллокутивно незалежною реплікою, тільки виправдання є реакцією, яка відповідає бажаним очікуванням співрозмовника в цій ситуації спілкування та узгоджується з принципами нормального кооперативного спілкування. Отже, в діалогічній єдності звинувачення/виправдання виправдання іллокутивно спонукається звинуваченням. Відповідно, звинувачення буде іллокутивно незалежною реплікою, а виправдання – іллокутивно залежною.

Інші випадки, коли звинувачення є іллокутивно залежною реплікою, або коли виправдання іллокутивно не спонукається звинуваченням, у роботі не розглядаються, хоча в англійській художній дитячій літературі були знайдені приклади, коли виправдання функціонує як залежний мовленнєвий акт, що спонукається не звинуваченням, а є «самовимушеною» реплікою (термін А.М. Баранова, Г.Є. Крейдліна) [13]:

‘Matilda! She barked. Stand up!’ ‘Who, me?’ Matilda said. ‘What have I done?’ ‘Stand up, you disgusting little cockroach!’ ‘I haven’t done anything, Miss Trunchbull, honestly I haven’t. I’ve never seen that slimy thing before!’ (R. Dahl. Matilda, p. 155.)

Репліка *What have I done?* спонукала реалізацію виправдання *I haven’t done anything, Miss Trunchbull, honestly I haven’t. I’ve never seen that slimy*

thing before!, які вжиті одним і тим самим комунікантом, а отже, перебувають у відношеннях самовимушення.

Міра обов'язковості мовного вираження других членів пар, у яких існують відношення вимушення чи самовимушення, може бути сильною або слабкою. Пари на зразок «питання – відповідь», «прохання – згода/незгода», «звинувачення – виправдання» іллокутивно зв'язані між собою набагато сильніше, ніж «обіцянка – прийняття обіцянки до відома» [14, с. 96]. У зв'язку з цим, у прагматично правильному діалозі діалогічна єдність звинувачення/виправдання буде виражатися вербально, на відміну від пар зі слабкою мірою обов'язковості мовного вираження.

О.В. Падучева вказує, що в діалозі репліки пов'язані прагматичними зв'язками, «в які суттєвою мірою включається мовленнєвий акт, з його умовами успішності, його учасниками, презумпціями цих учасників, з природними законами сполучуваності мовленнєвих актів один з одним» [155 с. 306]. Визначаються такі аспекти зв'язності репліки-реакції та репліки-стимулу в діалозі: 1) узгодження реплік за іллокутивною функцією; 2) зв'язок репліки з умовами успішності переднього МА; 3) спрямованість репліки на презумпцію попереднього висловлювання; 4) зв'язок реплік на основі звернення до імплікатур дискурсу [155, с. 313].

Якщо репліки пов'язані між собою умовами успішності МА репліки-стимулу, реакція мовця полягає у запереченні або сумніві щодо виконання цієї умови. Зв'язність реплік діалогічної єдності звинувачення/виправдання не може базуватись на цьому типі прагматичного зв'язку, оскільки в такому випадку у відповідь на звинувачення могло б бути реалізоване заперечення звинувачення.

Умови істинності «М вважає, що р», де р – судження, М – мовець. Друге судження успішності твердження – «М має підстави вважати, що р». Коли слухач ставить під сумнів істинність судження мовця, тоді має місце зв'язок реплік між собою через звернення до умов успішності:

“No wonder my breakfast toast was all nibbled round the edges this morning,” my grandmother went on relentlessly. “No wonder it had a nasty ratty taste. If you’re not careful, the Health people will be ordering the entire hotel to be closed before everyone gets typhoid fever.” “You are not being serious, madam,” Mr Stringer said. (R. Dahl. The witches., p. 22)

Адресант звинувачує адресата в тому, що він як менеджер готелю відповідальний за те, що в готелі завелися щури. У відповідь на це адресат ставить під сумнів умови успішності МА ствердження, вказавши на те, що адресант не відноситься серйозно до того, що говорить, тобто порушує умову щирості (*You are not being serious, madam*).

Зв’язок репліки-реакції з презумпцією попереднього висловлення передбачає незгоду адресата з презумпцією адресанта. Якщо адресант реалізує звинувачення, що базується на такому зв’язку, то відповідною йому реакцією-стимулом може бути нерозуміння або небажання адресата ідентифікувати референт, або незгода з певною характеристикою цього референта, але не виправдання:

“Get those birds off my car!” Mr Hazell bellowed. “Can’t you see they’re ruining the paintwork, you, madman!” “Paintwork?” Sergeant Samways said. “What paintwork?” He had stopped chasing the pheasants now and he stood there looking at Mr Hazell and shaking his head sadly from side to side. (Roald Dahl. Danny the Champion, p. 105)

Адресант звинувачує адресата у тому, що він псує фарбу на машині, де «На машині є фарба» – презумпція. А адресат у відповідь не може (не бажає) ідентифікувати референт у висловлюванні (*“Paintwork?” Sergeant Samways said. “What paintwork?”*).

Стосовно першого та четвертого типів прагматичного зв’язку реплік діалогу можна стверджувати, що такий зв’язок може з’єднувати репліку-стимул та репліку-реакцію в діалогічній єдності звинувачення/виправдання.

Узгодження реплік за іллокутивною функцією – це «зв’язки між мовленнєвими актами, до складу яких входять співвідносні репліки, тобто

природні зв'язки, в силу яких, наприклад, за питанням має іти відповідь» [155, с. 306]. Іллокутивною функцією О.В. Падучева називає «висловлення комунікативного наміру мовця», а як приклад наводить «запитання – відповідь», «ствердження – підтвердження/незгода», «спонукання – згода/відмова».

Звинувачення та виправдання поєднані прагматичним зв'язком цього типу, оскільки іллокутивною функцією мовця є висловити невдоволення станом речей і повідомити слухача про його відповідальність за цей стан. А слухач, в свою чергу, повинен визнати свою провину та покращити ситуацію:

'Please,' said the Roly-Poly Bird. 'I have asked you before not to mention that subject. How would you like it if it was Monkey Pie they made every Wednesday and all your friends had been boiled up and I went on talking about it? 'I do beg your pardon,' said Muggle-Wump. 'I'm so excited I hardly know what I'm saying. (R. Dahl. The Twits, p. 34)

Адресант невдоволений тим, що адресат згадав неприємну для нього тему розмови, проте той повністю визнав свою провину, вибачившись та пояснивши причину своєї поведінки. Іллокутивні функції мовців узгоджені прагматичним зв'язком.

Зв'язок реплік на основі звертання до імплікатур має місце тоді, коли комунікант висловлює звинувачення не прямо, а за допомогою імплікатур дискурсу (за Г.П. Грайсом). Якщо адресант використовує імплікатури дискурсу, то це означає, що через певні причини (соціальний статус, вікову різницю, ситуативні особливості) він не може звинувачувати прямо. Механізм полягає в тому, що припущення про зв'язність діалогу змушує адресата шукати імплікатуру, яка є засобом забезпечення зв'язності цього діалогу:

'The thing that worries me,' Sophie said, 'is having to stay in this dreadful place for the rest of my life. The orphanage was pretty awful, but I wouldn't have been there for ever, would I?' 'All is my fault,' the BFG said. 'I is the one who

kidsnatched you. ' Yet another enormous tear welled from his eye and splashed on to the floor. (R. Dahl. *The BFG*, p.27).

Адресат спричинив те, що адресант опинився у небажаній ситуації (*this dreadful place*). Проте він звинувачує не прямо, а висловивши незадоволення з приводу ситуації та вказавши, що у попередньому місці було не так погано. Адресат опирається на послідовність імпліцитних смислів: «Це місце мені не подобається» – «Ти мене привів у це місце» – «Ти винен у ситуації». Він усвідомлює іллокутивну функцію звинувачення і визнає свою провину (*All is my fault ... I is the one who kidsnatched you*).

У наступному прикладі мовець звинувачує слухача в тому, що він дарує лише гребінці:

'O, please' she cried 'We haven't got time! Please leave it! You can mail it! It's one of those silly combs anyway. You're always giving her combs.' ***And what's wrong with the combs, may I ask?*** ' furious that she should have forgotten her for once. (R. Dahl. *Then short stories*, p. 40).

Прямо звинувачення мовця не виражене. Лише після того, як слухач виводить імплікатуру «Дарувати весь час один і той самий подарунок – негарно», він у своєму висловленні *And what's wrong with the combs, may I ask?* реагує саме на неї. Цей приклад засвідчує, що звинувачення з прагматичним зв'язком за типом імплікатур дискурсу не завжди буде мати виправдання як репліку-реакцію.

Отже, у складі діалогічної єдності звинувачення та виправдання є взаємопов'язаними репліками за типом «реакція – стимул». У діалогічній єдності виправдання іллокутивно спонукається звинуваченням. Відповідно, звинувачення є іллокутивно незалежною реплікою, а виправдання – іллокутивно залежною. В прагматично правильному діалозі діалогічна єдність звинувачення та виправдання буде мати сильну міру обов'язковості мовного вираження. Звинувачення та виправдання можуть бути поєднані за типом іллокутивної функції та на основі звернення до імплікатур дискурсу. Вони не можуть узгоджуватись за типом зв'язку з умовами успішності

попереднього мовленнєвого висловлювання та презумпціями попереднього висловлювання.

1.2. Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання

1.2.1. Структурні характеристики моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. У мовознавстві ситуація як стан, обстановка чи обставини опосередковується комунікативним складником. Тобто є підстави говорити про «комунікативну ситуацію» як сукупність мовних та немовних факторів, які впливають на породження, передачу та прийняття висловлення.

Комунікативна ситуація відрізняється від денотативної, яка формує семантичну структуру висловлювання, тим, що характеризує лінгвістичні та екстралінгвістичні умови породження та передачі певного повідомлення.

На зовнішніх (екстралінгвістичних) умовах комунікативної взаємодії наголошує А.С. Чаушев, який трактує комунікативну ситуацію як мовленнєву інтеракцію, занурену в широкий контекст спілкування, під яким він розуміє «прагматику мовленнєвих партій, соціокультурні обставини, за яких відбувається мовленнєва взаємодія» [215, с. 44].

У зв'язку з тим, що для об'єктивної характеристики комунікативної ситуації необхідно брати до уваги не лише мовні та комунікативні фактори породження певного висловлювання, а й прагматичні та соціальні чинники, у роботі під терміном «комунікативна ситуація» ми розуміємо «складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх станів співрозмовників, представлених у мовленнєвому творі, скерованому адресатові» [210, с. 56].

До основних елементів комунікативної ситуації належать адресант, адресат, код, канал, мотив, ціль, стилістична тональність, емоційні та оцінні характеристики, час та місце, середовище, нація [85; 210].

У комунікації важливими параметрами текстотворення є загальна характеристика ситуації (нормальна/екстремальна, кооперативна/конфліктна), обстановка спілкування (дружня/офіційна), соціальні ролі

учасників (симетричні/асиметричні), предмет комунікації (потребує/не потребує деталізації) та дефіцит часу (є/нема) [128].

І.П. Сусов пропонує власну систему ключових елементів для визначення структури комунікативної ситуації: «Я – повідомляю – тобі – в цьому місці – в цей час – засобами даного висловлювання – про цей предмет – через такий мотив чи причину – з такою метою чи наміром – про наявність таких передумов або умов – у такий спосіб» [193, с. 8].

На думку І.Р. Корольова, структура стандартної комунікативної ситуації складається з комунікантів, висловлення (повідомлення, тексту), процесів вербалізації і розуміння, обставин комунікативного акту, комунікативних і практичних цілей комунікантів [118, с. 49].

Мовна поведінка комунікантів вважається вихідною точкою дослідження комунікативної ситуації, довкола якої базуються решта компонентів: обстановка, учасники спілкування, тема, функції та формальні ознаки спілкування [273]. Обстановка може бути локальною (час та місце) або ситуаційною. Від обстановки та соціальної ролі учасників спілкування залежить їхній обсяг мовлення в певній комунікативній ситуації. Темою є маніфестований зміст або мовленнєвий референт. Вплив, який чинять на відправника його власні дії, називають функцією. До формальних ознак спілкування можна віднести канал зв'язку, код (системну сукупність мовних сигналів), соціально обумовлені варіанти мовлення, паралінгвістичні сигнали.

А.О. Кібрик у загальну схему комунікативної взаємодії включає дискурс, комунікативний акт, фрагмент дійсності та комунікативне середовище. Дискурс охоплює комунікативну ситуацію з комунікантами і текст, що створюється в процесі спілкування. Фрагментом дійсності є зовнішня ситуація, визначена темою спілкування. Комунікативне середовище – це конситуація, що складає предметне оточення комунікантів [104, с. 9].

Фрагмент дійсності і комунікативне середовище є зовнішніми обставинами відносно дискурсу. Дискурс є внутрішньою ланкою, ядром комунікативної взаємодії, що охоплює низку комунікативних актів. Комунікативний акт є елементарною одиницею дискурсу, яка складається з мовця, адресата і тексту як основних компонентів.

Для образного представлення науковці пропонують модель комунікативної ситуації, яку розуміють як «системну кореляцію визначених складових, які опосередковують інформаційний обмін і комунікативні дії, а також співвідношення деяких операцій, результатом якого є передача інформації від джерела-адресанта через його текст до реципієнта-адресата» [174, с. 121].

Пропонують різні моделі комунікації залежно від фокусу їхнього опису, проте усі вони, зазвичай, побудовані на сталому каркасі «адресант–текст–адресат»: семіотична модель К. Бюлера, функціонально-семіотична модель Р. Якобсона, технічна метамодель передачі інформації У. Вівера та К. Шенона, інформаційно-технічна модель комунікації У. Еко, семіотична модель Ю. Лотмана, прагмалінгвістичні моделі Р. Атаяна, І.П. Сусова, І.С. Шевченко, діалогічна модель О.О. Селіванової.

Усі раніші моделі мали різну кількість елементів та базувалися на різних принципах. Перші моделі Ю. Бюлера, Р. Якобсона не диференціювали кодоване та декодоване повідомлення, не виділяли окремо низку екстралінгвістичних фактів, які були включені у пізніші моделі. Математичні моделі У. Вівера, К. Шенона, У. Еко запропонували комунікативний шум як один з елементів, що впливає на якість передачі повідомлення, проте вони мали свої недоліки: були лінійними та не брали до уваги окремі аспекти комунікації (ціль, мотив, інтенцію тощо). Прагмалінгвістичні моделі враховували прагматичні фактори комунікації, розрізняли два смисли одного знака, брали до уваги лінгвокультурні фактори комунікації.

З урахуванням особливостей зв'язку між комунікантами усі моделі комунікативної ситуації можна поділити на три групи: лінійні, трансакційні

та інтерактивні. Лінійна модель описує комунікацію у формі лінійного, односкерованого процесу: від адресанта до адресата. Інтерактивна модель передбачає активну участь у комунікації адресанта та адресата і відображає не лише прямий процес комунікації, а й враховує зворотний зв'язок між комунікантами. Трансакційна модель представлена як процес одночасного отримання та відправлення повідомлень комунікантами, коли адресант та адресат одночасно беруть участь у комунікативному процесі [17, с. 47].

О.С. Волкова, розглядаючи інтеракційну модель конфліктної ситуації, одним із різновидів якої є Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей (далі – КС З/В), вказує на існування трьох зон комунікації: ядерної зони (зони інтеракції, утвореної з діалогічних єдностей) та двох зон пресупозицій, що містять інформацію прагматичного характеру (причини конфлікту, соціальний статус учасників, рольові характеристики, емоційні стани тощо) [44, с. 57].

Ядерна зона описує власне комунікативну поведінку учасників у їх інтеракції, повідомлення адресанта та реакцію адресата. Зона ближньої периферії включає ціль повідомлення, предмет мовлення, мотив, стратегії спілкування. Зона дальньої периферії об'єднує соціальні параметри комунікантів – вік, стать, освіту, соціальний статус, релігійну належність, емоційні характеристики, обставини спілкування тощо.

Опис моделі КС З/В базується на загальній інтеракційній моделі конфліктної ситуації з ядерною зоною та зонами периферії.

В ядерну зону включені адресант та адресат у їх комунікативній взаємодії, повідомлення, реакції адресата, а також канал зв'язку та операції кодування/декодування повідомлення (див. Дод. Б, Рис. 1.1.).

В роботі модель КС З/В базується на принципах інтерактивності, діалогічності та інтенційності.

Іntenційність полягає в тому, що ініціація комунікації відбувається на основі того, що адресант, маючи потребу (лінгвістичну чи

екстралінгвістичну) та мотив, втілює свої інтенції, бажаючи досягти результату за допомогою певного повідомлення.

Інтерактивність передбачає нелінійність комунікативного процесу та врахування зворотної реакції комунікантів. Інтерактивність – це «текстово-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта та адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення, тексту» [175, с. 185].

Принцип діалогічності полягає в тому, що модель КС З/В відображає комунікацію двох учасників спілкування у їх діалогічній взаємодії, що передбачає обов'язкову зміну їх комунікативних ролей, тобто кожен учасник комунікації постає як адресант і як адресат. Завдяки цьому, описуються не дві окремі моделі – ситуації звинувачення та ситуації виправдання, – а одна цілісна модель КС З/В у діалогічній взаємодії своїх основних модулів.

Вважаємо, що опис моделі комунікативної ситуації у дослідженні необхідно базувати на нерозривному зв'язку між комунікативними діями звинувачення і виправдання.

Ключовими елементами моделі КС З/В є адресант та адресат.

Адресант – це «творець» повідомлення. Він кодує своє повідомлення певним способом, базуючись на нормах, правилах, стратегіях та тактиках спілкування. Адресант «прогнозує в адресаті певний образ, орієнтуючись на який він використовує спільний фонд знань, загальну апперцептивну базу, вибирає тематичний пласт, стилістичний реєстр» [210, с. 57].

У свідомості адресанта відбувається процес породження повідомлення на основі замислу, інтенції, мотиву та установок. Відповідно до них адресант обирає вербальну форму свого повідомлення, кодує його і втілює у зовнішньому мовленні.

Свідомість адресанта складається з трьох сфер: сенсорної, раціональної та вербальної. В сенсорній сфері виділяють образну пам'ять (сенсорний досвід адресанта), чуттєвий образ (сенсорна інформація про комунікативне

середовище та фрагмент дійсності). В раціональній сфері компонентами є база знань (вся попередня інформація про дійсність) та свідомість (активізована інформація, що має відношення до комунікативної ситуації). Вербальна сфера складається з таких компонентів ситуації: мови (мовні засоби, якими володіє адресант) та тексту (фрагмент, що безпосередньо твориться у даній комунікативній ситуації) [104, с. 12-13].

Адресант у процесі планування свого повідомлення обов'язково бере до уваги фактор адресата, тобто прогнозує певний образ адресата, під який підбирає відповідні стратегії і тактики спілкування, тематичний пласт, стилістичний реєстр та вербальне оформлення повідомлення.

Адресат представлений тією сферою свідомості, що забезпечує сприйняття тексту. Адресат є активним учасником комунікативного процесу. За допомогою процесів сприйняття, розпізнавання повідомлення, його розуміння та інтерпретації він робить свій внесок у комунікативний процес. Відповідно до сприйняття інформації він продукує повідомлення у відповідь.

Адресант кодує певне повідомлення у знакову форму та направляє його каналом передачі до адресата.

Текст є семіотичним простором, що репрезентує авторський концепт та інтерактивні стратегії як вбудовану програму у знаковій формі повідомлення, що відображає стиль та манеру спілкування залежно від комунікативної компетенції та цілей адресанта щодо адресата [174, с. 146].

Важливо зазначити, що отримане та декодоване адресатом повідомлення не буде ідентичним надісланому адресантом у зв'язку з нетотожністю знань, установок, оцінок адресанта та адресата.

А.О. Кібрик вказує на існування тексту в свідомості адресанта і тексту в свідомості адресата, називаючи «текст загалом» «гіпотетичним конструктом лінгвістичної теорії» [104, с. 17-18]. Текст адресанта – це ціль та результат спрямованого процесу мовного кодування, вербалізації інформації адресантом. Тексти адресанта та адресата складаються з передтексту (результат попередньої комунікативної діяльності), наявного тексту (тексту,

що планується адресантом чи інтерпретується адресатом в конкретній комунікативній ситуації), плану тексту (системи дискурсних очікувань відносно розгортання подальшої комунікації).

Отже, під впливом певних прагматичних факторів адресант, маючи мотив та замисел, відповідно до рівня своєї компетенції обирає найбільш вдалу тактику для втілення своєї інтенції звинувачення. В результаті процесу кодування, тобто знакового оформлення повідомлення, комунікативна тактика звинувачення (далі – ТЗ) є «вплетеною» в текст повідомлення. В процесі передачі каналом зв'язку мовець отримує повідомлення, яке він повинен декодувати на основі операцій сприйняття, розуміння та інтерпретації (див. Дод. Б, Рис. 1.1.).

Після отримання повідомлення адресат має декілька варіантів розвитку мовленнєвої поведінки: 1) вийти з процесу комунікації взагалі; 2) продовжувати процес комунікації, обравши іншу тактику для втілення у реакції, яка не відповідає очікуванням адресанта; 3) продовжувати процес комунікації згідно з очікуваннями адресанта, тобто реалізувати комунікативну тактику виправдання (далі – ТВ).

Перші два варіанти забезпечують вихід за межі КС З/В і передбачають розвиток комунікації в іншому напрямку. Останній варіант залишає комунікацію в межах комунікативної ситуації, коли звинувачення та виправдання перебувають у діалогічній взаємодії. Реалізація виправдання відбувається в межах очікувань адресанта, тому втілення ТВ у комунікативній ситуації є бажаним перлокутивним ефектом звинувачення і відповідає Принципу Кооперації Г.П. Грайса [286; 333].

Коли адресат приймає рішення відреагувати через виправдання, комунікативні ролі змінюються, адресант стає адресатом, і навпаки. Відбувається процес кодування повідомлення на основі замислу, мотивів та компетенції. Однак інтенція вже буде не «звинуватити», а «виправдатись». Через канал передачі адресат отримує повідомлення і декодує його на основі інтерпретанти та мисленнєвих операцій.

Модель КС З/В є замкнутою, тобто вона відображає двосторонній процес обміну повідомленнями, враховує зворотну реакцію та зміну комунікативних ролей. Комунікативна ситуація постає як послідовність протилежних мовленнєвих дій, одна з яких спрямована на конфліктну взаємодію (звинувачення), а інша – на регуляцію конфлікту (виправдання).

Отже, у дослідженні модель КС З/В трактуємо як модель комунікативної ситуації, що базується на принципах інтерактивності, інтенційності та діалогічності. Вона враховує зворотну реакцію комунікантів (інтерактивність), відображає активну позицію адресанта під час ініціації комунікації (інтенційність) та зміну комунікативних ролей відповідно до вимог комунікації (діалогічність). Цей процес охоплює продукування адресантом повідомлень з урахуванням цілей, інтенцій та мотивів, їх інтерпретацію та оцінку адресатом з огляду на контекст і ситуацію та реагування на них.

1.2.2. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання в англійських художніх текстах для дітей як особливий тип конфліктної взаємодії. Комунікативну поведінку людини визначають соціально-економічні та політичні фактори, які впливають на психологічний стан особистості і мовну свідомість комуніканта, на яких відбиваються будь-які зміни емоційного фону комунікації чи відхилення від стандартної комунікативної поведінки.

Комуніканти мають два сценарії для розвитку своєї комунікативної поведінки: кооперативну або некооперативну діалогічну взаємодію [286; 324]. Ціллю кооперативної поведінки є дотримання Принципу Кооперації, що полягає у здійсненні вкладу у діалог відповідно до потреб комунікантів та спрямованості діалогу. Некооперативна поведінка спрямована перш за все на адресанта, тобто на задоволення власних потреб, які оголошуються першочерговими. Така поведінка не визначається потребами адресата і часто призводить до пониження його комунікативного статусу. В результаті

некооперативної поведінки виникає конфліктна ситуація [244; 22; 211; 173; 200; 253; 322; 289; 334; 311; 247].

Хоча ще донедавна конфлікт вважався негативним феноменом, зараз все більше науковців схиляються до думки, що конфлікт є нормою існування людських стосунків: «конфліктність потенційно закладена в будь-якій діалогічній взаємодії суб'єктів в силу різного сприйняття дійсності» [126, с. 71]; «конфлікт можна розглядати як природну форму міжособистісного спілкування» [173, с. 5].

Конфлікт – це «зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії» [5, с. 83], тобто конфліктна комунікація має місце тоді, коли *обидва* учасники взаємодії мають різні цілі, і кожен зацікавлений у тому, щоб досягти власної мети.

Дещо інше трактування конфлікту пропонує В.С. Третьякова: «комунікативний конфлікт – це стан протиборства двох сторін (учасників конфлікту), в результаті якого кожна зі сторін свідомо та активно діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії вербальними та прагматичними засобами» [200, с. 145]. Отже, конфлікт – це не просто взаємодія двох учасників, що мають різноспрямовані цілі [5], а й свідомо активність на шкоду іншій стороні.

І.Є. Фролова визначає конфлікт як «складову опозиції кооперація – конфлікт, основою якої є єдність тексту» [211, с. 116]. Якщо учасники комунікації мають різноспрямовані комунікативні цілі, то процес комунікації у заданому напрямку сповільнюється, і відбувається корегування цілей та поведінки. Це порушує цілісність тексту та створює замість єдиного тексту «паралельні тексти», що в свою чергу ускладнює нормальний перебіг комунікації.

Конфлікт неможливий без участі *двох* учасників комунікації, коли ініціатор конфлікту розпочинає взаємодію, а інший учасник бере в ній участь та відстоює протилежну точку зору. При цьому не беруться до уваги

принципи та постулати кооперативної поведінки, а учасники не дбають про те, щоб зберегти «лице» один одного [360].

Узгоджується з цією думкою і позиція Н.Г. Комлева, який говорить про відсутність конфлікту лише у двох випадках: кооперативній інтеракції та повній відсутності інтеракції між партнерами [112, с. 90].

Серед характерних особливостей конфліктної взаємодії виділяють: 1) реалізацію антиетикетних цілей, що суперечать позитивній спрямованості спілкування; 2) одностороннє або обопільне непідтвердження рольових очікувань, розбіжність партнерів в розумінні або оцінці ситуації; 3) невідповідність стратегічних і тактичних інтересів учасників інтеракції, непідтвердження комунікативних намірів [173, с. 14].

Отже, у конфліктній взаємодії комунікативні інтереси учасників взаємодії знаходяться у протиріччі, комунікативні цілі мають різну спрямованість, комунікативні дії одного учасника взаємодії спрямовані на нанесення шкоди іншому учаснику взаємодії та передбачають зміну його емоційного стану та поведінки.

Конфліктна взаємодія є взаємодією учасників комунікації на основі реплікових ходів. Реплікові ходи є типовими, характерними для будь-якого типу взаємодії (встановлення контакту, підтримання уваги, вираження думки), проте мають специфічний прагматичний характер, притаманний конфліктному діалогу: змусити співрозмовника до дії, здійснити вплив, викликати сумнів, звинуватити, зменшити впевненість, понизити його статус тощо [44, с. 61].

Виокремлюють три фази комунікативного конфлікту: передкомунікативна фаза (першочергове усвідомлення учасниками ситуації протиріч між ними), власне комунікативна фаза (реалізація іллокутивних намірів учасників взаємодії) і посткомунікативна фаза (аналіз результатів і наслідків мовленнєвої поведінки) [44, с. 79].

Існує декілька типів конфліктної взаємодії: обопільний конфлікт (обидва комуніканти ведуть себе агресивно один з одним), односпрямований

конфлікт (один з комунікантів уникає конфліктної взаємодії і не робить відповідних кроків); гармонізуючий конфлікт (один з учасників дотримується некооперативної поведінки, а інший – кооперативної) [200, с. 150].

КС З/В не можна назвати типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії. Її також не можна віднести до обопільного чи односпрямованого типів конфлікту. Оскільки один зі співрозмовників реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що належить до тактик стратегії кооперації, КС З/В вважаємо гармонізуючим типом конфлікту.

У КС З/В можна говорити лише про стадію зародження конфлікту, коли ініціатор взаємодії незадоволений станом речей і відчуває емоційний дискомфорт. Для того, щоб зменшити міру цього дискомфорту, він реалізує звинувачення як спосіб демонстрації свого негативного ставлення до ситуації.

Є.В. Лаврентьєва вказує, що причинами конфліктогенності звинувачення є суб'єктивність оцінки дій адресата, зіткнення системи норм комунікантів, висока напруга та емоційність ситуації [126, с. 71].

До основних конфліктогенних прагматичних факторів відносять: ігнорування вікових характеристик партнера по спілкуванню, зневагу до статусних відмінностей учасників спілкування, невідповідність змісту та виду спілкування, невідповідність місця та часу, невідповідність умов спілкування, невідповідність рольових позицій в комунікативному акті [119, с. 334].

Основою виникнення звинувачення є негативне оцінювання ситуації адресантом, спричинене невідповідністю моральних та етичних норм адресанта та адресата:

“Your hands are filthy, Nigel! When did you last wash them? Well, let me think, Nigel said. That’s rather difficult to remember exactly. It could have been yesterday or it could have been the day before. The Trunchbull’s whole body and

face seemed to swell up as though she were being inflated by a bicycle-pump. I knew it! She bellowed” (R. Dahl. Matilda, p. 138.)

Приклад свідчить, що причиною конфлікту стали різні норми комунікантів щодо гігієни, при цьому звинувачуваний (дитина) навіть не сприймає комунікативного наміру співрозмовника як звинувачення і відповідає на запитання, не виправдовуючись.

Специфікою оцінювання є те, що оцінюючи співрозмовника, комунікант за основу оцінки бере те, що цій людині (оцінюваному) не вдалося зробити у порівнянні з нормою (тим, що інші люди виконували успішно), а сам оцінюваний за норму бере свій результат на початку діяльності або результати людей, які виконали цю роботу гірше за нього [127, с. 45].

В КС З/В замість того, щоб взяти участь у конфліктній взаємодії, адресат, навпаки намагається її уникнути і спрямувати взаємодію в сторону кооперації. Через втілення виправдання комунікант визнає свою вину чи перекладає її на когось іншого та намагається зменшити міру емоційного дискомфорту ініціатора взаємодії. У цьому випадку він розцінює виправдання як можливість переконати співрозмовника покращити думку про нього, в результаті чого покращиться і його емоційний стан.

Гармонізуючий тип конфлікту об'єднує кілька моделей мовленнєвої поведінки: модель попередження конфлікту (потенційно конфліктні ситуації), модель нейтралізації конфлікту (ситуації конфліктного ризику) і модель гармонізації конфлікту (власне конфліктні ситуації) [200, с. 150].

Модель попередження конфлікту не містить маркерів підвищеної емоційності ситуації, і лише певні імплікатури можуть свідчити про напруженість ситуації. Модель нейтралізації конфлікту характеризується низкою комунікативних дій, спрямованих на погашення конфлікту, що вже виник, і передбачає низку додаткових комунікативних зусиль. Модель гармонізації конфлікту є власне конфліктною моделлю комунікативної

взаємодії, яка експлікує різницю в нормах та поглядах учасників [Третьякова 2003].

Отже, в межах гармонізуючого типу конфліктної мовленнєвої поведінки КС З/В відносимо до моделі гармонізації конфлікту. Адже вона, з одного боку, має яскраво виражені риси конфліктної взаємодії, яка розвинулась (стратегії і тактики некооперативної поведінки, інвективну та негативно заряджену лексику тощо). А з іншого, в умовах розбіжності цілей та інтересів учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування, використовуючи тактику виправдання.

У стереотипній КС З/В як гармонізуючому типі конфліктної взаємодії від адресанта та адресата вимагається здійснення низки необхідних кроків. Адресант повинен: 1) встановити відповідність причини ініціації мовленнєвої інтеракції та реалізації глобальної цілі звинувачення; 2) встановити відповідальність адресата за причину ініціації мовленнєвої взаємодії; 3) переконати адресата у його вині за погіршення емоційного стану адресанта; 4) ствердити відсутність дій з боку адресата, спрямованих на зміну емоційного стану адресанта; 5) продемонструвати бажання адресанта покращити свій емоційний стан.

Адресат повинен: 1) визнати свою провину за емоційний стан адресанта; 2) взяти відповідальність за стан адресата; 3) продемонструвати неумисність дій адресата, що призвели до погіршення стану адресанта чи вказати на вину когось іншого; 4) продемонструвати бажання та готовність покращити цей стан.

Отже, для успішної реалізації комунікативної взаємодії в КС З/В необхідні такі умови: адресант *знає*, що адресат відповідальний за певну ситуацію, яка призвела до погіршення його емоційного стану, а адресат це *визнає* та *хоче* покращити його стан.

Стереотипна КС З/В як гармонізуючий тип конфліктної взаємодії розвивається за певною праксеограмою. Видозмінивши певною мірою праксеограму вербальної інтеракції О.П. Снежик [183, с. 142], для опису КС

З/В у роботі ми використовуємо таку праксеограму: реалізація певною особою якоїсь дії, вчинку або бездіяльності (Ситуація) → етична та істиннісна оцінка цієї Ситуації Звинувачувачем на основі порівняння її з Нормою → оцінювання Звинувачувачем Ситуації як негативної → встановлення Звинувачувачем особи, причетної до негативної Ситуації та наділення її статусом Звинувачуваного → інформування Звинуваченого про його вину у створенні негативної Ситуації та відповідальність за це → прийняття Звинувачувачем вини/відповідальності за негативну Ситуацію → намагання Звинуваченого виправити негативну Ситуацію (виправдатись) → оцінювання Звинувачувачем виправдань Звинувачуваного.

Остання частина праксеограми фактично відображає зворотну реакцію на втілення виправдання, тобто третій репліковий хід або перлокутивний ефект втілення виправдання. Зворотна реакція є важливим прагматичним індикатором того, наскільки вдало звинувачуваний втілює своє виправдання, і, як результат, чи перейшов конфлікт у фазу гармонізації.

Ініціатор звинувачення може прийняти виправдання, тоді конфлікт не має розвитку, і емоційна напруга спадає до мінімуму. Це відбувається тому, що ініціатор комунікативної взаємодії приймає аргументи звинуваченого. Його емоційний дискомфорт зменшується через те, що він усвідомлює 1) безпідставність звинувачень; 2) логічність дій звинуваченого; 3) хибність звинувачень цієї особи тощо. Отже, має місце врегульований конфлікт, тобто учасники частково чи повністю задовольнили свої інтереси і досягли поставлених цілей.

Про врегулювання конфлікту свідчить функціонально-позитивний характер розмови, що є результатом *спільних* зусиль у пошуку позитивного рішення. Тому КС З/В виходить за межі конфлікту тоді, коли ініціатор взаємодії прийме вибачення та долучиться до кооперативної взаємодії.

Конфлікт може бути врегульований повністю або частково [173, с. 79]. Про повне врегулювання конфлікту свідчить орієнтація партнерів на співробітництво як на об'єктивному, так і на суб'єктивному рівнях. Часткове

врегулювання конфлікту не анулює причини конфлікту, а виражає лише зовнішню зміну конфліктної поведінки при збереженні внутрішньої установки на продовження конфлікту.

КС З/В може бути частково врегульованим конфліктом у тому випадку, коли ініціатор взаємодії вважає продовження розмови беззмістовним або приймає виправдання звинувачуваного тільки формально, як-от:

“Don’t argue with me, for heaven’s sake, woman! This little brute Matilda or whatever her name is has stink-bombed my study! There is no doubt about it! Thank you for suggesting it. But I didn’t suggest it, Headmistress. Of course, you did! Now what is it you want, Miss Honey? Why are you wasting my time?”
(R. Dahl. *Matilda*, p. 81.)

Ініціатор конфлікту не вважає виправдання звинуваченого доцільними та правдивими, завершуючи конфліктну взаємодію зміною теми розмови.

Причинами неврегульованого конфлікту може бути неприйняття ініціатором звинувачення виправдань звинуваченого. Це відбувається у тому випадку, коли звинувачувач: 1) не вважає аргументи звинуваченого розсудливими; 2) не вірить словам звинуваченого; 3) не знімає відповідальності звинуваченого за скоєне:

“That cake was made from real butter and real cream! And he, that rober-bandit, that safe cracker, that highwayman standing over there with his socks around his ankles stole it and ate it! I never did, the boy exclaimed, turning from grey to white. Don’t lie to me, Bogtrotter! Barked the Trunchbull. The cook saw you! What’s more, she saw you eating it!” (R. Dahl. *Matilda*, p. 116.)

Ініціатор взаємодії не вірить виправданям звинувачуваного (*Don’t lie to me, Bogtrotter*) і наводить свої аргументи, намагаючись довести свою правоту, цим самим ще більше розпалюючи конфлікт (*The cook saw you! What’s more, she saw you eating it!*).

Неврегульований конфлікт розпочинається так само, як і врегульований, проте у комунікативній стадії ініціатор взаємодії не приймає аргументів звинуваченого, тобто він вирішує надалі дотримуватись

некооперативного стилю поведінки. Компромісу не досягнуто, а емоційний дискомфорт у обох учасників підсилюється:

'You ... you little cheat! The father suddenly shouted, pointing with his finger. You looked at my bit of paper! You read it off from what I've got written here!'
'Daddy, I'm the other side of the room, Matilda said. How could I possibly see it?'
'Don't give me that rubbish!' the Father shouted. *'Of course you looked! You must have looked! No one in the world could give the right answer just like that, especially a girl! You're a little cheat, madam, that's what you are! A cheat and a liar!'* (R. Dahl. *Matilda*, p. 51.)

Ініціатор конфлікту використовує інвективну лексику для того, щоб підсилити свій осуд вчинку звинувачуваного, який намагається виправдатися, подавши раціональні докази. Проте співрозмовник не бере їх до уваги і продовжує свої безпідставні звинувачення.

Отже, КС З/В є стереотипною ситуацією, яка має такі особливості: комунікативні інтереси учасників взаємодії не збігаються; мовленнєві дії адресанта спрямовані на зміну поведінки чи стану адресата; мовленнєві дії адресата спрямовані на вирішення конфлікту, зменшення завданої шкоди та покращення емоційного стану адресанта.

КС З/В відносимо до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії, оскільки він має яскраво виражені риси некооперативної взаємодії, яка розвинулась, проте учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площину кооперативної взаємодії.

1.3. Віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання

1.3.1. Статусно-рольові параметри комунікантів у ситуації звинувачення/виправдання. Здійснення мовленнєвої діяльності має соціальну природу, що в свою чергу, означає неможливість об'єктивного

аналізу комунікативного процесу без врахування соціальних параметрів комунікантів.

Статусно-рольові параметри комунікації як предмет наукових розвідок розглядали як лінгвісти, так і соціологи (У. Лабов [313], І.Є. Фролова [211], О.Г. Почепцов [163], О.Д. Швейцер, Л.Б. Нікольський [220], Т.В. Чрділелі [216], Дж. Діомонд [266], М. Лізенберг [318], С. Герріс [294]).

Одним з основних факторів комунікативно-прагматичної ситуації є рольові відношення комунікантів [76, с. 116], які впливають на те, якою саме буде мовленнєва поведінка співрозмовників, та який комунікативний статус отримає адресант або адресат у конкретній комунікативній ситуації.

Комунікативний статус, на думку О.Г. Почепцова, є комунікативними правами та обов'язками учасників мовленнєвої взаємодії [162, с. 41-42].

До найважливіших факторів, що визначають комунікативний статус учасників мовленнєвої взаємодії, належать: 1) комунікативна роль; 2) тип МА, який вони втілюють; 3) соціальний статус; 4) психологічний статус; 5) конвенції, що регулюють мовленнєву взаємодію; 6) комунікативний статус учасника у спілкуванні з іншими партнерами [162, с. 44].

Соціальна роль є одним із динамічних аспектів статусу. Під роллю ми розуміємо функцію, «нормативно схвалений зразок поведінки, який очікується від кожного, хто займає цю позицію» [113, с. 253].

Усі соціальні ролі (за У. Герхард) поділяють на: 1) статусні, тобто ті, які людина отримує від народження або має протягом життя (стать, раса, національність, вік, релігія); 2) позиційні, тобто такі, які людина отримує внаслідок володіння певною позицією (вчитель, батько, начальник); 3) ситуаційні, які проявляються у певній соціальній ситуації (перехожий, покупець) [76, с. 118].

Соціальна роль складається з позиції, яку людина займає в суспільстві, функції, властивій цій позиції, і нормативного зразка поведінки, який випливає з позиції і функції [210, с. 158].

Деякі науковці [220, с. 78] розрізняють поняття соціальної ролі, тобто способу поведінки, детермінованого соціальною ситуацією, та соціального статусу, тобто сукупності постійних соціальних характеристик комунікантів та їх місця у соціальній структурі.

Отже, те, що У. Герхард називає «статусною роллю», О.Д. Швейцер та Л.Б. Нікольський визначають як «соціальний статус», а «позиційні та ситуаційні ролі» є власне соціальними ролями.

У КС З/В статусно-пріоритетні рольові позиції належать ініціатору звинувачення. Вони є зазвичай вищими, ніж у звинуваченого, оскільки для того, щоб звинуватити необхідно мати певні повноваження та достовірну, перевірену інформацію, що дає право вказувати на ненормативність дій звинуваченого. Отже, соціальну роль ініціатора звинувачення формують такі характеристики: впевненість, знання, авторитет, ініціативність, відповідальність, категоричність тощо.

У зв'язку з цим, у ролі ініціатора в асиметричних ситуаціях найчастіше виступає дорослий комунікант, а звинувачуваним є дитина. Звичайно, трапляються випадки, коли ініціатором звинувачення є дитина, проте, це відбувається тоді, коли дитина усвідомлює ненормативність ситуації і звинувачує у ній дорослого, який порушив правила. При цьому велику роль відіграє велике емоційне навантаження: чим більше дитина емоційно зворушена виною дорослого, тим імовірніше, що вона зважиться на звинувачення.

Звинувачуваним, зазвичай, є комунікант, який має нижчу соціальну позицію, ніж ініціатор звинувачення. Звинувачуваний є особою, яка порушила наявні в певному суспільстві норми, тобто вчинила дію, що викликає осуд.

Кожна роль передбачає комунікативну поведінку, норм якої повинен дотримуватись комунікант. Якщо ці норми порушуються, то реалізуються санкції: докір, сварка, засудження, присоромлення тощо [210, с. 158]. Порушивши певні норми, звинувачуваний, виправдовуючись, намагається

продемонструвати, що він усвідомлює протиправність своїх дій, приймає на себе відповідальність за них і визнає нормативну систему суспільства.

Кожна роль характеризується певними рольовими очікуваннями і рольовими приписами. Рольові очікування становлять собою «соціальні норми, орієнтовані на особистість як власника конкретної ролі», «це зовнішній контроль над рольовою діяльністю, контроль з боку рольових партнерів» [186, с. 117].

Отже, соціальна роль – «це сукупність вимог (рольових очікувань) до діяльності і прав, необхідних власнику позиції для здійснення цієї діяльності» [196, с. 38].

Коли рольові очікування засвоюються особистістю у функції внутрішнього контролю, то вони стають рольовими приписами.

Якщо рольові приписи, визначені соціальною роллю, та рольові очікування від певної соціальної ролі порушуються, виникають непорозуміння та конфлікти. Значні відхилення від обов'язків, накладених певною роллю, є порушеннями норм соціальної поведінки [122, с. 43].

Це відбувається у випадках, коли емоційний стан комунікантів є надто напруженим. Комуніканти забувають про рольові приписи для вибору мовних засобів реалізації інтенції, в результаті чого втрата самоконтролю завершується афективною мовленнєвою поведінкою. Комунікант ігнорує норми поведінки, визначені цією роллю, та використовує мовні засоби й тактики, характерні для інших ролей [208, с. 226].

Варто зауважити, що в конкретній комунікативній ситуації співрозмовники проявляють лише один соціальний рольовий параметр, який визначає комунікативний статус адресанта та адресата: «мовець вступає в комунікацію не як глобальна особистість, в якій поєднані всі її складові, а як особистість «параметризована», яка виявляє в акті мовлення одну зі своїх соціальних функцій або психологічних аспектів» [8, с. 357].

Один соціальний параметр ролі називається «сегментом ролі», тобто частиною рольових очікувань, що реалізуються в рольовій діяльності в напрямку відповідного соціального зв'язку [186, с. 117].

Н.Д. Арутюнова вказує, що в нормальній мовленнєвій обстановці параметри мовця і адресата повинні бути узгоджені між собою. Узгодженість параметрів співрозмовників забезпечує правильне ведення комунікації, а їх розбіжність призводить до порушення комунікації [8, с. 358].

Залежно від комунікативних статусів мовців, можна говорити про симетричні або асиметричні рольові відносини. У першому випадку комунікативні статуси мовців однакові, а в другому – відрізняються одним чи більше соціальним параметром.

Комунікативний статус кожного учасника мовленнєвої взаємодії передбачає певний набір прав та обов'язків. Учасник, який має більше комунікативних прав і менше комунікативних обов'язків, має вищий комунікативний статус [162, с. 42].

Коли комуніканти вступають у комунікацію, то, на думку Т.В. Чрдилелі, вони використовують будь-яку можливість, щоб підвищити свій комунікативний статус [216, с. 111]. При цьому боротьба за підвищення статусу відбувається у двох напрямках: підвищення власного статусу і пониження комунікативного статусу співрозмовника [207, с. 218].

У КС З/В адресант не задоволений ситуацією, у зв'язку з чим він реалізує звинувачення як спосіб продемонструвати адресату своє незадоволення та вказати на його вину в цьому. Втілення звинувачення як негативно зарядженої мовленнєвої дії передбачає пониження комунікативного статусу адресата. Адресат, у свою чергу, усвідомивши факт пониження свого статусу, обирає спосіб реагування. Якщо він прагне кооперативного спілкування, то обирає виправдання як спосіб підвищення свого комунікативного статусу, не понизивши при цьому статусу співрозмовника:

'Yesterday you shot my children,' said the duck. 'You shot all six of my 't children.' 'I'll never do it again!' cried Mr Gregg. 'Never, never, never!' (R. Dahl. The magic finger, p. 48)

У випадку некооперативного спілкування адресат обирає інший вид реакції, для прикладу, звинувачення у відповідь чи відмову від виправдання. Звинувачення у відповідь є реакцією, яка передбачає підвищення комунікативного статусу адресата за рахунок пониження комунікативного статусу адресанта:

'It's all your fault!' yelled Mr Twit, thrashing his legs in the air. 'You're the one, you ugly old cow, who went hopping around shouting "We're upside down! We're upside down!" 'And you're the one who said to stand on our heads so we'd be the right way up, you whiskery old warthog!' screamed Mrs Twit. 'Now we'll never get free! We're stuck here for ever!' (R. Dahl. The Twits, p. 40)

Поведінка комуніканта 1 є агресивною та некооперативною. Звинувачуючи комуніканта 2, він знижує його статус, підвищуючи свій. Мовлення комуніканта 1 є інвективним, що теж спричиняє пониження статусу. Проте комунікант 2 не визнає своєї провини і звинувачує у відповідь, понижуючи статус співрозмовника. Отже, має місце ситуація, коли обидва статуси понижуються через використання звинувачення обома співрозмовниками.

Відмова від виправдання як реактивний мовленнєвий хід не передбачає підвищення комунікативного статусу адресата:

'Don't they teach you better manners than that at this school, young man?' he said. The boy, at least a head taller than my father, looked down at him with a cold arrogant-laughing glare, and said nothing. 'It seems to me,' my father said, staring back at him, 'that an apology would be in order.' (R. Dahl. Selection, p. 68).

Вищий за соціальним (дорослий) і комунікативним (ініціатор звинувачення) статусами комунікант 1 звинувачує комуніканта 2 у неправильній поведінці, тим самим ще більше понижуючи його статус.

Проте, останній не намагається підвищити свій статус, обираючи мовчання як репліку-реакцію.

Учасники можуть мати загальний (під час мовленнєвої інтеракції) та етапний (на кожному етапі інтеракції) статус [162, с. 42]. Співрозмовники, які мають однаковий соціальний статус, можуть мати однаковий загальний статус і неоднаковий етапний статус.

Якщо співрозмовники не відрізнятимуться жодним соціальним параметром, то вони матимуть однаковий загальний статус, а їх етапний статус залежатиме від того, хто реалізуватиме звинувачення (вищий статус) і виправдання (нижчий статус). Проте статусна дистанція між ними не буде великою:

‘For the best! What is that to do with us? Centaurs are concerned with what has been foretold! It is not our business to run around like donkeys after stray humans in our forest!’ Firenze suddenly reared on to his hind legs in anger, so that Harry had to grab his shoulders to stay on. ‘Do you not see that unicorn?’ Firenze bellowed at Bane. “Do you not understand why it was killed? Or have the planets not let you in on that secret? I set myself against what is lurking in this forest, Bane, yes, with humans alongside me if I must.” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Sorcerer’s Stone, p. 257)

Співрозмовники (кентаври) мають однаковий загальний статус. В процесі розмови комунікант 1 через звинувачення намагається понизити комунікативний статус свого співрозмовника і підвищити свій етапний статус, проте комунікант 2 не виправдовується, а в свою чергу починає звинувачувати, тому їх етапні статуси понижуються і підвищуються рівномірно, а статусна дистанція відносно стійка.

Якщо співрозмовники відрізняються одним чи більше соціальними параметрами, то вони мають неоднакові загальний та етапний статуси, а статусна дистанція між ними буде залежати від того, хто зі співрозмовників звинувачує або виправдовується. Якщо звинувачує комунікант з вищим загальним статусом, то статусна дистанція буде збільшуватись:

“Detention!” she shouted. “And twenty points from Slytherin! Wandering around in the middle of the night, how dare you –” “You don’t understand, Professor. Harry Potter’s coming – he’s got a dragon!” “What utter rubbish! How dare you tell such lies! Come on – I shall see Professor Snape about you, Malfoy!” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Sorcerer’s Stone*, p. 240)

Комунікант 1 (директор школи) звинувачує комуніканта 2 (учня) в тому, що він не дотримується розпорядку школи. Комунікант 2 намагається виправдатись та дати певні пояснення, проте комунікант 1 не бере до уваги його виправдань і погрожує покаранням, цим самим ще більше понижуючи його статус та збільшуючи статусну дистанцію між ними.

Якщо звинувачує співрозмовник з нижчим статусом, то статусна дистанція зменшуватиметься:

“Fred, you next,” the plump woman said. “I’m not Fred, I’m George,” said the boy. “Honestly, woman, you call yourself our mother? Can’t you tell I’m George?” “Sorry, George, dear.” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Sorcerer’s Stone*, p. 92)

Комуніканти відрізняються одним соціальним параметром – вік. Комунікант з нижчим статусом (син) звинувачує комуніканта з вищим статусом (матір) у тому, що вона не відрізняє своїх синів-близнюків. Повчаючи матір, комунікант підвищує свій статус за рахунок пониження статусу матері, оскільки в результаті матір починає вибачатися та виправдовуватись. Загалом, можна зауважити, що в певний момент розмови етапний статус сина був навіть вищим за етапний статус матері.

Отже, реалізація адресантом звинувачення призводить до пониження комунікативного статусу адресата. Якщо адресат прагне кооперативного спілкування, то обирає виправдання як спосіб підвищення свого комунікативного статусу, при цьому не понизивши статусу співрозмовника. У випадку некооперативного спілкування адресат обирає звинувачення у відповідь чи відмову від виправдання.

У КС З/В з комунікантами, які мають однаковий загальний статус, ініціатор звинувачення завжди матиме вищий етапний комунікативний статус, ніж звинувачуваний. Якщо співрозмовники відрізнятимуться одним чи більше соціальними параметрами, то вони матимуть неоднакові загальний та етапний статуси, а статусна дистанція між ними буде залежати від того, хто зі співрозмовників звинувачує або виправдовується. Якщо звинувачує комунікант з вищим загальним статусом, то статусна дистанція буде збільшуватись, а якщо навпаки, то статусна дистанція зменшуватиметься.

1.3.2. Розвиток комунікативної компетенції в онтогенезі.

Комунікативна діяльність базується не лише на знанні знаків мовного коду, а й також на знанні того, за яких обставин і в яких ситуаціях їх використовувати. Від рівня компетенції, тобто знання про правила використання мови, залежить успішність комунікативного процесу. Якщо комунікант має невисокий рівень компетенції, його мовленнєва діяльність може призвести до комунікативної невдачі або навіть конфліктної взаємодії. У зв'язку з цим, стадії розвитку мовлення та комунікативної компетенції складають значний інтерес для нашого дослідження (Т.Д. Попкова [160], О.Ю. Моїсеєнко [146], Є. Протасова [167], Н.Х. Тухарелі [204], С.Г. Тер-Мінасова [198], О.М. Шахнарович, В.В. Лебединський [218], Д. Хаймс [212; 301], Дж. Гамперц [291], С. Девіс [261], Дж. Вімен [375]).

Розвиток мовлення та мовленнєвих навичок в процесі розвитку особистості цікавить не лише лінгвістів, а й психологів (С.Л. Рубінштейн [171], Л. Виготський [46], О.М. Леонт'єв [132]).

Комунікативну компетенцію трактують як «сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата» [17, с. 124; 349; 371].

Комунікативна компетенція об'єднує такі складові: мовну (здатність формувати правильні мовні конструкції); дискурсивну (здатність поєднувати повідомлення в одному дискурсі), соціолінгвістичну (здатність до комунікації в конкретному соціолінгвістичному контексті), іллокутивну (здатність реалізувати комунікативні наміри), стратегічну (уміння брати ефективну участь у комунікації, обираючи правильну стратегію і тактику спілкування), соціокультурну (уміння використовувати соціокультурний контекст) компетенції [17, с. 126]. Також виділяють прагматичну компетенцію [332].

Крім цього, розрізняють енциклопедичну (здатність описувати стан справ у певному фрагменті дійсності), лінгвістичну (здатність використовувати засоби певної мови для досягнення своїх цілей) та інтерактивну (здатність встановлювати мовний контакт зі співрозмовником) компетенції [27, с. 27]. Зокрема, інтерактивна компетенція – це знання про правила комунікативного обміну, зміну інтерактивних ходів, ролей, принципи кооперації та ввічливості, тактики та стратегії комунікативної поведінки.

Діалогічна компетенція «полягає в отриманні власне комунікативних навичок і передбачає вміння використовувати мовну систему різними способами відповідно до конкретної мовленнєвої ситуації, внаслідок чого формується «мовленнєвий досвід» [98, с. 24].

Усі ці види компетенцій об'єднує комунікативна компетенція, яка «передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями і навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею в процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів» [176, с. 263].

Розвиток комунікативної компетенції (комунікативної функції) передбачає: 1) володіння мовним оформленням повідомлення, адекватним

замислу та ситуації; 2) засвоєння способів побудови та перебудови мовних варіантів; 3) контроль за відбором та оцінкою відповідності повідомлення умовам спілкування [139, с. 21].

Питання онтогенезу мовних здібностей та компетенцій є одним із першочергових у галузі психо- та онтолінгвістики. Найактивніше на ранніх етапах мовленнєвого онтогенезу розвивалися мовний та діалогічний компоненти комунікативної компетенції.

Діалогічна компетенція випереджує розвиток інших компетенцій і «відіграє роль каталізатора у формуванні комунікативної здатності в цілому» [98, с. 24]. Цей компонент комунікативної компетенції виформовується до трьох років. У цей період дитина усвідомлює інтерактивний характер комунікації, засвоює прототипову діалогічну техніку і тактику, а також знає загальні умови мовленнєвих дій у діалозі [98, с. 25].

Стосовно засвоєння дітьми мовних механізмів виникало чимало теорій: розвиток інтелектуальних здібностей (Дж. Піаже), існування глибинних синтаксичних структур у свідомості дитини (Н. Хомський) тощо.

Низка експериментів довели, що в новонародженої дитини немає схильності до конкретної мови, проте є вроджена здатність до оволодіння будь-якою мовою [71, с. 197]. Набуття мовної компетенції починається з найбільш раннього віку, а до 5-6 років дитина повністю засвоює фонематичну структуру слів, орфоепічні норми вимовляння звуків мовлення. Ріст активного словника починається з другого року життя дитини, і засвоєні лексеми мають спочатку виключно ситуативне значення, проте з розвитком мислення формується узагальнююча функція слова.

Крім фонетики та словника, у дитини інтенсивно формується граматична структура мови. Формування морфології відбувається одночасно з синтаксичною будовою мови. Після двох років дитина засвоює правила оформлення суб'єктних відношень. У 5-6 років дитина засвоює усі елементарні правила граматики, проте деякі складні синтаксичні конструкції є важкими навіть у молодшому шкільному віці.

Починаючи з шести років, мова для дитини стає основним засобом пізнання, засобом для створення і породження дискурсів: «структура дискурсу є відображенням (і вираженням) особливостей мовної особистості, а вдосконалення мовленнєвої діяльності по продукуванню текстів буде відображати еволюцію її комунікативної компетенції» [71, с. 227].

Із цього моменту дитина переходить до мовленнєвого (дискурсивного) мислення, яке є основним змістом комунікативної (дискурсивної) компетенції. Розвиток дискурсивного мислення відбувається поряд із соціально-інтелектуальним становленням особистості, в якому «в ході інтеріоризації зовнішньомовленнєвих форм у внутрішньомовленнєві спостерігається все більше зближення текстових способів моделювання дійсності і глибинних когнітивно-мисленнєвих процесів» [71, с. 230].

На думку Дж. Піаже, знання інтерактивного характеру формуються тоді, коли дитина починає відчувати потребу у спільній діяльності і комунікації (7-8 років), а здатність до рольової поведінки проявляється у середньо-дитячому та ранньо-підлітковому віці, оскільки дошкільнята не розуміють перспектив (очікувань) у ході інтеракції і не можуть зробити висновків стосовно побудови комунікативного акту (Дж. Флайвел) та не можуть оволодіти певними аспектами комунікативної діяльності (Е. Маркман) [142, с. 253].

Проте, К. Менг говорить про існування певного рівня комунікативної компетенції у дітей уже дошкільного віку. Дитина дошкільного віку здатна оцінити можливості комунікативних партнерів та врахувати відхилення в процесі комунікації, усвідомлює різні комунікативні функції, проте не може глобально оцінити поведінку партнера поза окремим комунікативним актом [142, с. 255].

Із цього випливає, що діти дошкільного віку вже мають певний рівень розвитку комунікативної компетенції, що дає їм змогу брати участь у інтеракції на певному етапі (в межах окремого комунікативного акту), проте

ще не дозволяє стратегічно та тактично планувати мовленнєву взаємодію, оскільки вони не можуть оцінити глобального наміру партнера з комунікації.

У дошкільному віці комунікант починає виконувати перші соціальні ролі, коли починає брати участь у рольових іграх. Вдосконалення соціальних навичок відбувається в молодшому шкільному віці, адже відносини з однолітками стають центральними в соціальному розвитку молодшого школяра. У цьому віці діти починають усвідомлювати механізми соціальної взаємодії та вплив слів комуніканта на поведінку його партнера, тобто стають чутливими до такого комунікативного фактору, як взаємовплив.

У віці 8-12 років починається активна фаза розвитку комунікативної компетенції та засвоєння навичок спілкування, стратегій поведінки, способів вирішення певних соціальних ситуацій [153, с. 48-49]. Н.Б. Вахтін та О.В. Головка також вказують, що соціальні аспекти мови починають формуватися приблизно з 12 років [36, с. 80].

М.В. Осоріна стверджує, що глобальною проблемою, з якою стикаються діти передпідліткового віку, є досягнення комунікативної компетенції та пошук способів соціальної взаємодії з навколишнім світом [153, с. 54].

Отже, розвиток компонентів комунікативної компетенції відбувається автономно у різні періоди розвитку дитини. Найшвидше та найактивніше формується діалогічна компетенція (до 3 років), коли дитина опановує загальні умови мовленнєвих дій у діалозі. У 5-6 років дитина повністю засвоює фонематичну структуру слів, певний обсяг лексики та усі елементарні правила граматики (мовна компетенція). Дискурсивна компетенція починає розвиватися з 6 років, коли дитина переходить до дискурсивного мислення і починає створювати дискурси. Соціолінгвістична та стратегічна компетенції формуються найпізніше – у молодшому шкільному віці, оскільки вони вимагають найбільше знань про правила та засади спілкування.

Отже, якщо дитина є учасником комунікативної ситуації, для ефективного ведення комунікації вона повинна мати необхідний рівень комунікативної компетенції – не лише мовної та діалогічної, а й соціолінгвістичної та стратегічної.

1.3.3. Вік як фактор соціальної комунікації. Оскільки мовленнєва діяльність є соціально-детермінованою, то соціальні параметри учасників комунікації впливають на специфіку її здійснення. Вік комунікантів є одним із ключових чинників, що виформовують комунікативний статус мовця та слухача.

Вікові особливості учасників комунікації перебувають у фокусі інтересу багатьох науковців [50; 48; 51; 257; 151; 231; 340; 319; 328; 270; 380].

Термін «вік» отримує різне тлумачення залежно від науки, яка визначає його предметом свого інтересу. У сфері біології вік – це стан розвитку, який визначається у порівнянні із середньостатистичним рівнем розвитку, характерним для всієї популяції цього хронологічного віку. У царині соціології вік індивіда «визначається через співвіднесення рівня його соціального розвитку (наприклад, оволодіння визначеним набором соціальних ролей) із тим, що статистично нормально для його однолітків» [114, с. 66].

У суспільстві біологічний вік стає основою для отримання певних соціальних ролей. Їхній діапазон сильно варіює залежно від вікових характеристик індивіда. Вважається, що з переходом у наступну вікову категорію діапазон соціальних ролей розширюється.

Вікова стратифікація поділяє людей на старших і молодших, що в свою чергу передбачає певну нерівність або асиметрію прав і обов'язків: «у всіх мовах «молодший» вказує не лише на вік, а й на залежний, підлеглий статус» [114, с. 85]. Із цього можна зробити висновок, що дорослі, уже

вступаючи в комунікацію з дитиною, будуть мати вищий комунікативний статус.

I.C. Кон стверджує, що в системі бінарних опозицій зразка «дорослий» – «дитина» обидві категорії є корелятивними, проте їхній семантичний статус неоднаковий: одна категорія є більша важливою, в той час як інша – похідна, маркована, а значення її визначається через першу, немарковану категорію. В опозиції «дорослий» – «дитина» немаркованою категорією є «дорослий», представникам якої притаманна більша міра свободи й індивідуальної варіабельності поведінки [114, с. 125].

Ця думка також підтверджена працею Н.Б. Вахтіна та О.В. Головки, які вказують, що у нормально розвинутій мові, що спирається на мову трьох поколінь, «стандарт» визначається з орієнтацією на середнє покоління (дорослих), яке є носієм нормативної мови, а не покоління дітей чи людей похилого віку [36, с. 78].

У роботі ми опираємось не на трихотомію «діти – дорослі – люди похилого віку», а на дихотомію «діти – дорослі». Вважаємо, що найсуттєвіші розбіжності тактико-стратегічного планування у КС З/В є між категоріями «діти» і «дорослі». До останньої ми віднесли також людей похилого віку й молодих людей.

Вік у соціолінгвістичному вимірі впливає на розвиток соціолінгвістичної компетенції, яку можна потрактувати як чутливість до таких соціокультурних чинників комунікації: соціальна роль, соціальний статус, статусна дистанція тощо, а також знання про лінгвістичні засоби, за допомогою яких вони відображаються у мові (див. п. 1.3.2.).

Рівень соціолінгвістичної компетенції дає змогу ефективно брати участь у комунікації, використовувати правильні стратегії і тактики з урахуванням соціопрагматичних параметрів співрозмовників.

Норми та правила соціальної поведінки, якими діти повинні керуватися у взаємовідносинах із дорослими у різних ситуаціях, засвоюються ними у віці 7-8 років. Це означає, що до цього періоду дитина не повністю враховує

статусно-рольові параметри комунікативної ситуації, а отже, і її мовлення в асиметричних ситуаціях звинувачення/виправдання не матиме явно виражених мовних маркерів статусно-рольових характеристик учасників комунікації.

Отже, оскільки вік є основним диференційним соціолінгвістичним параметром у дисертаційній праці, необхідно вказати чіткі вікові обмеження категорій дітей та дорослих. До дітей відноситимемо осіб 7-14 років, тобто молодшого та середнього шкільного віку. Безперечно, категорія дітей має ширші межі, проте, як було вказано раніше, діти 3-7 років ще не мають достатнього рівня стратегічної та соціолінгвістичної компетенції, щоб їх мовлення могло стати предметом нашого інтересу. До дорослих зараховуємо осіб 15-70 років. Такий широкий віковий діапазон не впливає на результати дослідження, оскільки дихотомію «дорослий» – «дитина», варто радше розглядати як «старший» – «молодший», де «старший» – будь-яка особа, старша за віком із більш розвинутою соціолінгвістичною компетенцією.

У КС З/В вік як соціопрагматичний параметр комунікації є надзвичайно важливим. Комунікативна ціль звинувачення передбачає некооперативну, конфліктну інтеракцію, потенційне пониження комунікативного статусу співрозмовника та збільшення соціальної дистанції, загрозу «обличчю» комунікантів, підвищений емоційний фон тощо. У такій ситуації комунікант (особливо дитина) змушений докладати більше комунікативних зусиль, щоб спілкуватися ефективно та досягти комунікативної цілі з найменшими «комунікативними втратами».

Для цього комунікант має володіти не лише широким асортиментом мовних засобів, а й бути чутливим до тактико-стратегічних особливостей комунікативної ситуації, соціально-рольових відносин, норм та принципів спілкування, а також особи другого комуніканта. Дитина повинна вміти «планувати висловлювання (замисел і мовне оформлення) залежно від іншого учасника комунікації і його можливих реакцій» [139, с. 30], особливо, якщо другий комунікант – дорослий.

Вік як соціальний параметр мовної комунікації істотно впливає на вибір мовних засобів, стратегій та тактик спілкування. О. Галапчук зауважує, що кожна вікова група оперує притаманними їм стратегіями, а в межах однієї вікової групи комунікація дітей має більше простих структур, ніж комунікація з дорослими [48, с. 147]. Дорослі, в свою чергу, мають багатший актомовленнєвий репертуар і керують актомовленнєвими діями дітей відкрито (регулюючи) або приховано (впливаючи) [49, с. 47]:

“Harry Potter and his faithful sidekick, Weasley. Wanted to arrive with a bang, did we, boys?” “No, sir, it was the barrier at King’s Cross, it –” “Silence!” said Snape coldly. [...]” I noticed, in my search of the park, that considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow,” Snape went on. “That tree did more damage to us than we –” Ron blurted out. “Silence!” (J. K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 78-79).

Учитель (дорослий, вищий за статусом) звинувачує учнів (нижчих за статусом, дітей), використовуючи іронію як засіб імпліцитного звинувачення. Передавши право комунікативного ходу співрозмовникам, дорослий одразу ж перехоплює його, реалізуючи директивний МА (*“Silence!”*), тобто фактично він не дає дітям права виправдатися і повністю керує перебігом комунікативного процесу.

У дисертаційній роботі аналізуємо два види відношень: симетричні (дитина – дитина, дорослий – дорослий) та асиметричні (дитина – дорослий, дорослий – дитина). Перший вид відношень є немаркованим за критерієм «вік», і аналіз цих відношень здійснюється для того, щоб порівняти результати з другим видом відношень, який складає значно більший інтерес, – комунікацією між дорослими та дітьми.

У симетричній комунікації у КС З/В статусна дистанція не буде значно збільшена після реалізації звинувачення, на відміну від асиметричних відносин. Якщо ініціатором звинувачення є дитина, то статусна дистанція між співрозмовниками зменшиться, а якщо навпаки – значно зросте:

“HOW DARE YOU THREATEN DUDLEY!” roared Uncle Vernon, pounding the table with his fist. “I just –” “I WARNED YOU! I WILL NOT TOLERATE MENTION OF YOUR ABNORMALITY UNDER THIS ROOF!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 2).

Батько звинувачує названого сина у тому, що він погрожував його рідному сину. Комунікативний статус дитини ще більше понижується внаслідок реалізації звинувачення. До того ж, ініціатор звинувачення усіма способами намагається підкреслити нижчий статус звинуваченого: *How dare you, I warned you, Your abnormality* тощо.

Наступний приклад демонструє звинувачення в симетричних відносинах:

“All I saw,” said Ernie stubbornly, though he was trembling as he spoke, “was you speaking Parseltongue and chasing the snake toward Justin.” “I didn’t chase it at him!” Harry said, his voice shaking with anger. “It didn’t even touch him!” “It was a very near miss,” said Ernie (J. K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 78-79).

Зовсім інша ситуація, коли комуніканти не відрізняються за параметром «вік». Звинувачуваний має можливість дати відповідь на звинувачення, адже він отримує право комунікативного ходу, незважаючи на те, що його виправдання не було успішно реалізовано.

Варто зазначити, що це відбувається тоді, коли немає опозиції соціальних параметрів «вік» – «статус у суспільстві». В іншому випадку актуалізується останній параметр, і дитина має вищий комунікативний статус у ситуації, ніж дорослий, для прикладу, як у відносинах «дитина господарів – доросла служниця».

Особливості мовлення залежать не лише від віку мовця, а й від віку слухача: комунікація з дітьми та людьми похилого віку відбувається інакше, ніж із дорослими [36, с. 84].

Згідно з дослідженнями О. Галапчук, в асиметричних відносинах «домінуючим фактором, який визначає лексичне наповнення та синтаксичну

поведінку дорослих, є не рівень їх комунікативної компетенції, а акомодация до рівня комунікативної компетенції дитини/підлітка» [49, с. 70].

Акомодация до рівня комунікативної компетенції співрозмовника може відбуватися за допомогою чотирьох стратегій: конвергенції, дивергенції, мовленнєвої компліментарності та мовленнєвого підтримування. Мовна конвергенція – це «стратегія, за допомогою якої особи адаптуються до комунікативної поведінки інших в плані широкого діапазону лінгвістичних, просодичних, невербальних особливостей», а мовна дивергенція – це термін, що використовується для виокремлення мовленнєвих та невербальних відмінностей між співрозмовниками. Мовленнєва підтримка розуміється як стратегія, що реалізується для підтримки ідентичності з групою [280, с. 7-8]. Стратегія комплементарності – це комунікативна поведінка, яку мовець застосовує для демонстрації рольових відмінностей між співрозмовниками (для прикладу, високий чи низький статус).

Отже, в опозиції «дорослий» – «дитина» немаркованою категорією є «дорослий», представникам якої притаманна більша міра свободи й індивідуальної варіабельності поведінки, а маркованою категорією – «дитина», яка має залежний, підлеглий статус.

1.4. Тактико-стратегічна будова комунікативної ситуації звинувачення/виправдання

1.4.1. Поняття комунікативної стратегії в сучасній лінгвістиці. Мовленнєва інтеракція у будь-якій комунікативній ситуації відбувається під впливом комунікативних стратегій і тактик [232; 242; 248; 302; 303; 345; 369]. Стратегічність комунікації уже не залишає жодних сумнівів у науковців, проте існує чимало дискусійних запитань, що стосуються дослідження комунікативних стратегій, для прикладу, типологія комунікативних стратегій, їхня диференціяція з іншими одиницями мовленнєвої взаємодії (мовленнєвих жанрів, мовленнєвих актів), усвідомлення/неусвідомлення

мовцями, механізми породження та розуміння стратегій комунікантами тощо.

Ключове завдання, яке стоїть перед теорією діалогу та комунікативною лінгвістикою, полягає у формальному описі умов та правил, які уможливають однозначну інтерпретацію висловлення. Це забезпечують комунікативні стратегії, які зумовлюють «визначену послідовність дій мовця відповідно до плану (у випадку вольової поведінки) або установки (у випадку імпульсивної поведінки)» [195, с. 72-73]. Це визначення дає підстави зарахувати *впорядкованість (послідовність), підготовленість/непідготовленість* до основних ознак комунікативних стратегій.

Запланованість та цілепокладання як ознаки комунікативних стратегій передбачають усвідомлення мовцем стратегічності комунікації. У цьому випадку комунікативну стратегію можна також розуміти як «сукупність запланованих мовцем наперед і реалізованих в ході комунікативного акту теоретичних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної цілі» [107, с. 18].

Існують дискусії стосовно такої властивості стратегій, як *усвідомлення/неусвідомлення* мовцем. Зокрема, О. Іссерс зазначає, що «для людини, яка звикла до рефлексії над власним мовленням, стратегічне і тактичне планування мовних дій – цілком усвідомлюване завдання» [95, с. 51]. Цю думку підтверджує дефініція стратегії як «усвідомлення ситуації загалом, визначення напрямку розвитку і організація впливу в інтересах досягнення цілі спілкування» [69, с. 208].

Усвідомлення/неусвідомлення мовцем стратегічності комунікації тісно пов'язане з плануванням та прогнозуванням мовленнєвих дій: «усвідомлювані мовленнєві стратегії – це «зброя», яка дає змогу прогнозувати мовленнєві дії – свої і партнера – на декілька кроків наперед» [95, с. 61]. Особливо це стосується тих стратегій, що реалізуються відповідно до плану, на противагу установці у випадку імпульсивної поведінки (диференціація С.О. Сухих).

Прогнозування як характеристику комунікативної стратегії виокремлює О. Іссерс, вказуючи, що стратегії «є свого роду гіпотезами відносно майбутньої ситуації і мають більшу чи меншу міру ймовірності» [95, с. 55].

Оскільки в процесі мовленнєвої взаємодії мовець корегує свою мовленнєву поведінку відповідно до реакцій слухача, виділяють також *динамічність, гнучкість та варіативність* як ознаки комунікативних стратегій [208, с. 96]. Ці ознаки проявляються передусім на тактичному рівні, оскільки тактики, власне, є засобами реалізації стратегії на кожному етапі мовленнєвої взаємодії. І саме вони мають здатність до зміни залежно від умов спілкування.

Комунікативну стратегію можна також розуміти як «складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення і керування ним з метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та комунікативного впливу» [176, с. 268-269]. Визначення О.О. Селіванової підтверджує пріоритетність такої ознаки стратегій, як *спрямованість на кооперативний результат*. Необхідно зазначити, що не завжди втілення стратегії спрямоване на досягнення кооперації: існує чимало стратегій і тактик, спрямованих на конфліктне спілкування (стратегія дискредитації, дорікання, осуду тощо).

Більш формалізований підхід до дослідження комунікативних стратегій пропонують М.Є. Койт та Х.Я. Ийм. Науковці вказують, що суть застосування певної стратегії полягає в такій організації своїх висловлень мовцем, щоб їхнім результатом стала зміна Р-параметрів слухача в потрібному руслі. Р-параметрами вони називають релевантні аспекти психіки слухача (знання, припущення, оцінки, бажання). Коли мовець реалізує певну стратегію, він обирає Р-параметри слухача, які необхідно змінити і визначає способи досягнення цих змін [109, с. 100-101].

Із позиції соціолінгвістики стратегію можна охарактеризувати як можливість «використовувати правила ведення розмови тією чи іншою

мірою ефективно, залишаючись у рамках прийнятих у даному соціумі конвенцій» [80, с. 335].

У когнітивному аспекті стратегія – це «когнітивний план спілкування, через який контролюється оптимальне вирішення комунікативних завдань мовця в умовах недостатньої кількості інформації про дії партнера» [95, с. 100].

За визначенням Т.Є. Янко, комунікативна стратегія полягає у «виборі комунікативних намірів і розподілі квантів інформації за комунікативними складовими» [230, с. 34], де комунікативна складова – це носій комунікативного значення. Отже, досягати своїх комунікативних намірів мовець може, для прикладу, розташувавши інформацію у темі, ремі чи фокусі висловлювання.

Т.А. ван Дейк та В. Кінч пропонують таку послідовність формування стратегії: 1) створення семантичного плану тексту (складається з елементів загального знання і знань, мотивів, намірів слухача) і комунікативного контексту; 2) стратегічне управління текстовою базою (вибір між експліцитною та імпліцитною інформацією, формулювання поверхневих структур, встановлення локальної зв'язності) [78, с. 169-170].

Комунікативна стратегія може мати різне функціональне навантаження залежно від того, з якої позиції розглядається комунікативна діяльність – мовця чи слухача. В першому випадку стратегія відображає відношення «автор – текст», а в другому випадку – «текст – реципієнт» [166, с. 137]. Отже, комунікативна стратегія є тією ланкою, що зв'язує автора та реципієнта з текстом.

Щоб побудувати або зрозуміти стратегію спілкування, мовцю/слухачу необхідно мати певний набір знань: 1) інформацію про майбутню мовленнєву подію; 2) інформацію про когнітивні пресупозиції; 3) інформацію про ситуацію або контекст [95, с. 94; 78, с. 158].

Слухачу, крім цього, також необхідно визначити загальну тему повідомлення, чого не потрібно робити мовцю, який, власне, і визначає

тематичний зміст розмови. Отже, очікування слухача, що базуються на загальному контексті мовленнєвої взаємодії, та реконструювання припустимих цілей мовця впливають на специфіку його стратегій [195, с. 73].

На основі цієї інформації та цілей і знань про світ слухач застосовує стратегії, які є робочими гіпотезами стосовно значення фрагменту тексту. Слухач, реалізуючи стратегії, буде формувати не просто значення, а значення, яке є найбільш релевантним із позицій його інтересів та цілей [78, с. 164].

Немає загальноприйнятої типології комунікативних стратегій. Лінгвісти пропонують класифікації, що базуються на різних лінгвістичних факторах.

Усі мовленнєві стратегії А.Д. Белова систематизує у вигляді набору опозицій: 1) універсальні / етнічно-специфічні; 2) загальноновживані / індивідуальні; 3) загальноновживані / статусно-зумовлені; 4) загальноновживані / вікові; 5) унісекс / гендерно-марковані; 6) вербальні / невербальні; 7) атемпоральні / обмежені в часі; 8) коперативні / конфліктні; 9) адресантно-орієнтовані / адресатно-орієнтовані; 10) інформативні / спонукальні [25, с. 14].

В.З. Демьянков розрізняє стратегії, що використовують загальні властивості комунікації (мовленнєві, паралінгвістичні), та стратегії вербального спілкування. До останніх належать стратегії, що експлуатують: 1) властивості динаміки комунікації; 2) властивості одиниць спілкування; 3) знання про реалізацію певних МА; 4) знання про світ, презумпції та очікування [80, с. 335].

За способом спрямованості на продукування тексту або його розуміння виокремлюють макростратегії (створюють релевантні гіпотетичні судження про значення тексту), схематичні (приписують релевантні категорії суперструктури макропропозиціям), продукційні (створюють тексти), стилістичні (забезпечують вибір між альтернативними способами вираження одного й того ж значення), риторичні (підвищують ефективність дискурсу й

комунікації), невербальні (відповідають за стратегічну обробку невербальної інформації), конversaційні (використовують соціальні й комунікативні функції дискурсивних одиниць) стратегії [78, с. 168-171].

Залежно від «глобальності» намірів стратегії ділять на загальні (встановлення і підтримання статусу, демонстрація влади, вираження солідарності) і часткові (реалізація конкретних намірів). У подальшому загальні стратегії класифікують на основні (семантичні, когнітивні) і допоміжні. Основні стратегії здійснюють вплив на адресата і міняють його модель світу, а допоміжні сприяють ефективній організації діалогової взаємодії. Допоміжні стратегії об'єднують прагматичні (для кооперативного спілкування), діалогові (для моніторингу теми, ініціативи, міри розуміння) та риторичні (для ефективного впливу на адресата) стратегії [95, с. 105-107].

За ознакою дієвості розрізняють жорстку, м'яку та гнучку стратегії. Жорстка стратегія реалізується через свідоме порушення принципів, норм та конвенцій задля досягнення мети в найкоротші терміни. М'яка стратегія – це намагання в будь-яких умовах дотриматися наявних правил та конвенцій. Гнучка стратегія – це стратегія, що змінюється залежно від комунікативної обстановки [149].

Отже, комунікативною стратегією є планування своїх дій комунікантами для досягнення загальної мети. До основних ознак комунікативних стратегій відносимо впорядкованість (послідовність), підготовленість/непідготовленість, запланованість, усвідомлення/неусвідомлення мовцем, цілепокладання, динамічність, гнучкість, варіативність, прогнозування.

1.4.2. Вікова диференціація тактик у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. Комунікативна тактика – це сукупність практичних ходів у реальному процесі мовленнєвої взаємодії. Тактика реалізує комунікативний намір, що є тактичним ходом, практичним засобом руху до відповідної комунікативної цілі. Тактика співвідноситься з

комунікативним наміром так, як комунікативна стратегія корелює з комунікативною ціллю [107, с. 19].

Тактику можна описати в системі абстракцій і диференціювати: 1) видові відмінності; 2) родові відмінності і схожості; 3) категорійну тотожність. На лексико-синтаксичному рівні усі висловлення різні (вербальний рівень). На рівень вище можна спостерігати інтеграційні смислові ознаки, що об'єднані родовою перифразою (тактики). На третьому рівні знівельовані видові та родові ознаки, але актуалізовані інтеграційні ознаки (стратегії) [41, с. 87].

Комунікативна тактика має динамічний характер, що забезпечує гнучкість стратегії та оперативне реагування на ситуацію. Адже, беручи до уваги розмаїття комунікативних ситуацій та соціальних і психологічних параметрів співрозмовників, для досягнення глобальної цілі не існує стандартних схем, що склалися б із усталених тактик та прийомів. Співрозмовники, залежно від ситуації та обставин, в ході діалогу вирішують, які тактики застосувати та мовні засоби обрати.

Мовленнєва тактика є мовленнєвою дією, але у порівнянні з МА вона не розглядається ізольовано, а з урахуванням соціальних та психологічних параметрів мовців. Мовленнєва тактика може включати в себе від одного до декількох висловлень, а мовець може контролювати та корегувати свої мовленнєві дії на певному етапі комунікації. Специфікою ж мовленнєвих стратегій та мовленнєвих тактик є комплексність використання мовних засобів для досягнення комунікативної цілі [95, с. 114].

Є.В. Ключев трактуює кореляцію понять «стратегія» і «тактика» у такий спосіб: використовуючи комунікативну компетенцію, мовець ставить перед собою комунікативну ціль і, дотримуючись визначеної комунікативної інтенції, виробляє комунікативну стратегію, яка перетворюється в комунікативну тактику як сукупність комунікативних намірів [107, с. 20].

Тактика забезпечує не лише втілення стратегії, а й розгортання обраного мовленнєвого жанру. У першому випадку тактика є «прийомом

мовленнєвої поведінки», у другому, з точки зору розгортання мовленнєвого жанру, – «мовленнєвою дією – мінімальною його одиницею» [203, с. 60]. Отже, тактика є компонентом мовленнєвого жанру, відповідником МА у плані мовленнєвої дії і засобом реалізації стратегії.

Якщо стратегія може мати не лише лінгвістичні, а й екстралінгвістичні цілі, то тактика як спосіб реалізації певної стратегії в мові має тільки лінгвістичні цілі. Відповідно, якщо стратегію не можна визначити за мовними маркерами, оскільки вона може мати позамовну природу, то тактика має вербальне вираження. Є.М. Верещагін вказує, що «кожна тактика у вербальному вираженні складається з синонімічних речень, смисловий інваріант яких, будучи єдиним, власне кажучи, і є тактика» [40, с. 34].

Пошук цього смислового інваріанта не повинен базуватися на певній граматичній чи синтаксичній конструкції або лексичній формі, оскільки це кліше не поверхневої, а глибинної структури [95, с. 113]. Експлікація цього смислового інваріанта може лягти в основу номенклатури прототипових тактик певної стратегії.

Для об'єктивного опису тактик необхідно проаналізувати специфічні мовні сигнали на поверхні тексту. Серед індикаторів реалізації тієї чи іншої тактики можна назвати семантичні, лексичні, прагматичні, лексико-граматичні та синтаксичні [95, с. 130-138].

До семантичних індикаторів належать: 1) семантичні кліше глибинної структури смислу; 2) особливості референції (позначення учасників ходів, об'єктів, подій, відношень між учасниками, модальностей); 3) знання про світ (фрейми та сценарії); 4) імпліцитні компоненти висловлювання (пресупозиції, установки). Лексичні індикатори об'єднують: 1) експліцитне використання перформативів або метаопис комунікативного наміру; 2) стилістичні параметри слів; 3) високоемоційну лексику тощо. Лексико-граматичні та синтаксичні індикатори характеризуються моделями афективного та емоційного синтаксису, конструкціями з певними фонетичними характеристиками, транспозицією синтаксичних структур.

Прагматичними показниками тактик є: 1) специфіка реакції слухача на реалізацію певної тактики; 2) комунікативні ходи як сигнали невиражених пропозицій; 3) послідовність комунікативних ходів тощо.

Мовленнєві тактики бувають прямими та непрямими. Прямі тактики є тактиками відкритого типу, за допомогою яких мовець повідомляє слухачу інформацію прямо та відкрито. Прямі тактики узгоджуються з критерієм відвертості «як презентації в повідомленні справжньої мовленнєвої мети» [181, с. 100]. Непрямі тактики виражені завуальовано та імпліцитно, часто за допомогою мовних засобів із зовсім протилежним значенням.

Комунікативна тактика складається з комунікативних ходів, тобто методів і прийомів, що ведуть до вирішення завдання, зміни моделі світу або психічних параметрів. Комунікативні ходи – це найтиповіші операції, що лежать в основі тактичних прийомів [41]. Вибір комунікативних ходів залежить від текстових і контекстних наслідків попередніх ходів.

Способи реалізації стратегічного плану і стратегії загалом є фрагментами когнітивних планів і не опираються на конкретні одиниці того чи іншого рівня чи МА, на відміну від комунікативних ходів, які мають власні парадигматичні та синтагматичні характеристики [95, с. 121].

Номенклатуру ходів у межах тактики можна визначити за переліком цілей, що лежать в основі реалізації того чи іншого ходу, серед них: корекція моделі світу адресата, модифікація статусу та ролі, здійснення впливу, контроль над темою тощо [95, с. 126]. Отже, цілі ходів визначають безпосередні прийоми мовних операцій над знаннями і способи організації цих дій, які, в свою чергу, знаходять відображення в типах мовленнєвих тактик.

У деяких випадках мовленнєва поведінка комуніканта може бути відносно стійкою лінією поведінки на певних етапах діалогу (стратегією) або одноразовою мовленнєвою схемою, що склалася на певному етапі комунікативного обміну (тактикою) [22, с. 12]. Залежно від цього, одну й ту

саму мовленнєву дію можуть трактувати і як тактику, і як стратегію, для прикладу, «тактика звинувачення» і «стратегія звинувачення».

О.С. Волкова зараховує звинувачення до складу тактик конфронтаційних стратегій (агресії, дискредитації, примушення) [44, с. 67]. А виправдання можна зарахувати до тактик кооперативних стратегій (оборонна стратегія) [126, с. 200].

Весь спектр інтеракційних стратегій у КС З/В відносять також до трьох основних типів стратегій: стратегій мінімального внеску, стратегій пошуку переваги та стратегій пошуку консенсусу чи кооперативних стратегій [183].

У дисертаційній праці звинувачення та виправдання трактуємо як комунікативні тактики [44; 118]. Їх не можна віднести до стратегій, оскільки вони не реалізують таких глобальних цілей комунікації, які, для прикладу, втілені у стратегіях ввічливості, саморепрезентації, дискредитації, а слугують практичним засобом втілення цих глобальних намірів на певному етапі мовленнєвої взаємодії. ТЗ та ТВ можуть входити як складники до комунікативних стратегій, що мають на меті, наприклад, дискредитувати співрозмовника (стратегія дискредитації), пояснити ситуацію через наведення аргументів (стратегія аргументації), спричинити кооперативну взаємодію (стратегія кооперації), спричинити конфліктну взаємодію (стратегія конфронтації).

ТЗ може бути прямою та непрямю. Тактика реалізується прямо, коли ініціатор звинувачення прагне досягти цілі, незважаючи на конфліктну взаємодію; не бере до уваги соціальні фактори та контекст; глибоко переконаний у своїй правоті тощо. Звинувачення втілюється непрямю, коли ініціатор конфлікту не впевнений у достовірності інформації, якою володіє; не впевнений у ненормативності ситуації; зважає на статусно-рольові параметри комунікантів тощо.

ТВ реалізується тільки прямим способом, оскільки основна мета цієї тактики – перевести конфліктну взаємодію у русло кооперативності. На відміну від ТЗ, спосіб реалізації якої може регулювати міру конфліктності

ситуації, ТВ має на меті досягнення гармонії та вирішення конфлікту. Отже, вона охоплює лише ті засоби, що сприятимуть максимально ефективному, швидкому, неускладненому процесу досягнення взаєморозуміння.

У роботі ми розглядаємо ТЗ і ТВ у комунікативній ситуації, тобто предметом інтересу є власне специфіка взаємодії та взаємозалежності цих двох тактик в процесі мовленнєвої інтеракції. Дослідження у такому аспекті дасть змогу проаналізувати динаміку розвитку КС З/В, оскільки реалізація цих тактик є не попереднім планом дій окремого інтерактанта, а продуктом колективного утворення, здійснюваного під час інтеракції.

Вік є важливим фактором, що може впливати на перебіг комунікації [350; 293; 313; 353; 288]. Віковий параметр здатний блокувати досягнення комунікативної цілі звинувачення. Це відбувається у випадку неузгодженості пресупозицій адресанта та адресата, в результаті чого має місце комунікативна невдача (відсутність виправдання, тобто очікуваної реакції на звинувачення):

“And why, might I ask, is there a baked bean on the front of your shirt?” ‘We had them for lunch, Miss Trunchbull’. ‘And do you usually put your lunch on the front of your shirt, Nigel? Is that what this famous doctor father of yours taught you to do?’ ‘Baked beans are hard to eat, Miss Trunchbull. They keep falling off my fork” (R. Dahl. Matilda, p. 139.)

Адресант непрямо звинувачує адресата (дитину) у неохайності, запитавши, що їжа робить на сорочці адресата. Адресат не усвідомлює, що це звинувачення, і йому необхідно виправдовуватись, тому він просто відповідає на запитання, трактуючи його як запит інформації: *We had them for lunch, Miss Trunchbull’.*

Оскільки стратегічна та соціолінгвістична компетенції у дітей молодшого шкільного віку перебуває на стадії формування, то у асиметричній комунікації дорослий здійснює контроль над перебігом мовленнєвої взаємодії. Він експлуатує ширший асортимент способів

реалізації тактик і має більше можливостей для спрямування комунікації у потрібному йому руслі.

Дорослий на правах старшого за віком комуніканта з вищим комунікативним статусом має право визначати нормативність комунікативного процесу і висловлювати вербальне невдоволення його перебігом у випадку поведінки, яка не відповідає встановленим ним стандартам.

Отже, переважно дорослий є ініціатором мовленнєвої взаємодії у КС З/В, тобто він реалізує ТЗ, де відповідачем є дитина. Відповідно, дитина не має стільки комунікативних прав, як дорослий (за своїм комунікативним статусом) і не може встановлювати нормативність/ненормативність певного стану речей, тому вона найчастіше може бути реагентом у КС З/В. Асиметрична ситуація, коли звинувачуваним буде дорослий, трапляється набагато рідше з тих самих причин.

Звинувачуваний має певний перелік способів реагування на звинувачення: виправдання, контрзвинувачення, ігнорування звинувачення, вибачення, визнання провини тощо. Тип реагування залежить від багатьох факторів, серед яких: установка комуніканта, комунікативний статус, загальний емоційний фон. Проте, зазвичай, звинувачуваний-дитина реалізує такі тактики як виправдання, вибачення, визнання провини тощо, що сприяють кооперативному спілкуванню.

У симетричній ситуації (дитина – дитина) за умови рівності статусів ініціатором звинувачення виступатиме комунікант, який отримав таке право в результаті обставин, що склалися.

У КС З/В стратегія звинувачувача як в симетричних, так і в асиметричних відносинах є жорсткою мовленнєвою стратегією, тобто вона передбачає порушення норм, принципів та постулатів заради досягнення результату. Ця стратегія реалізована через універсально-вікові тактики (характерні для всіх вікових груп) перебивання, повтору і паралельних

конструкцій. Преферентно-вікові тактики (притаманні одній віковій групі) нейтралізуються у КС З/В [49, с. 95].

Стосовно інтенцій, втілених у КС З/В, О. Галапчук стверджує, що реалізована переважно комунікативна інтенція, а не інформативна. Вікові особливості комунікантів визначають не домінантність комунікативної та інформативної інтенції, а засоби їх вираження. У дітей/підлітків у цій ситуації інформативна інтенція завжди є експліцитна, а комунікативна інтенція – імпліцитна. У дорослих і комунікативна, і інформативна інтенції виражені як імпліцитними, так і експліцитними засобами [49, с. 172].

Отже, звинувачення та виправдання трактуємо як комунікативні тактики, оскільки вони не реалізують глобальних цілей комунікації, а слугують практичним засобом втілення стратегій на певному етапі мовленнєвої взаємодії. ТЗ може бути прямою та непрямою. ТВ реалізується лише прямим способом.

Висновки до Розділу 1

1. У складі діалогічної єдності звинувачення та виправдання є взаємопов'язаними репліками за типом «реакція–стимул», де виправдання іллокутивно спонукається звинуваченням. В прагматично правильному діалозі діалогічна єдність звинувачення/виправдання має сильну міру обов'язковості мовного вираження. Звинувачення та виправдання можуть бути поєднані за типом іллокутивної функції та на основі звертання до імплікатур дискурсу. Вони не можуть узгоджуватися за типом зв'язку з умовами успішності та презумпціями попереднього висловлювання.

2. У дослідженні модель КС З/В трактуємо як модель комунікативної ситуації, що базується на принципах інтерактивності, інтенційності та діалогічності. Вона враховує зворотну реакцію комунікантів (інтерактивність), відображає активну позицію адресанта під час ініціації комунікації (інтенційність) та зміну комунікативних ролей відповідно до

вимог комунікації (діалогічність). Цей процес охоплює продукування адресантом повідомлень з урахуванням цілей, інтенцій та мотивів, їх інтерпретацію та оцінку адресатом з огляду на контекст та ситуацію та реагування на них.

3. КС З/В характеризують такі особливості: комунікативні інтереси учасників взаємодії не збігаються; мовленнєві дії адресанта спрямовані на зміну поведінки чи стану адресата; мовленнєві дії адресата спрямовані на вирішення конфлікту, зменшення завданої шкоди та покращення емоційного стану адресанта.

4. КС З/В відносимо до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії, оскільки він має яскраво виражені риси некооперативної взаємодії, яка розвинулася, проте учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площину кооперативної взаємодії.

5. Реалізація адресантом звинувачення призводить до пониження комунікативного статусу адресата. Якщо адресат прагне кооперативного спілкування, то обирає виправдання як спосіб підвищення свого комунікативного статусу, при цьому не понизивши статусу співрозмовника. У випадку некооперативного спілкування адресат обирає звинувачення у відповідь чи відмову від виправдання.

6. Якщо комуніканти мають однаковий загальний статус, ініціатор звинувачення завжди матиме вищий етапний комунікативний статус, ніж звинувачуваний. Якщо співрозмовники відрізнятимуться одним чи більше соціальними параметрами, то вони матимуть неоднаковий загальний та етапний статуси, а статусна дистанція між ними буде залежати від того, хто зі співрозмовників звинувачує або виправдовується. Якщо звинувачує комуніканти з вищим загальним статусом, то статусна дистанція буде збільшуватися, а якщо навпаки, то статусна дистанція зменшуватиметься.

7. Розвиток компонентів комунікативної компетенції відбувається автономно в різні періоди розвитку дитини. Соціолінгвістична й стратегічна компетенції формуються найпізніше – у молодшому шкільному віці, оскільки

вимагають найбільше знань про правила та засади спілкування. Якщо дитина є учасником комунікативної ситуації, для ефективного ведення комунікації вона повинна мати необхідний рівень комунікативної компетенції – не лише мовної та діалогічної, а й соціолінгвістичної та стратегічної.

8. В опозиції «дорослий» – «дитина» немаркованою категорією є «дорослий», представникам якої притаманна більша міра свободи й індивідуальної варіабельності поведінки, а маркованою категорією – «дитина», яка має залежний, підлеглий статус. До 7-8 років дитина не повністю враховує статусно-рольові параметри комунікативної ситуації, а отже, і її мовлення в асиметричних ситуаціях звинувачення/виправдання не матиме явно виражених мовних маркерів статусно-рольових характеристик учасника комунікації.

9. Комунікативною стратегією є планування комунікантами своїх дій для досягнення загальної мети. До основних ознак комунікативних стратегій зараховуємо впорядкованість (послідовність), підготовленість/непідготовленість, запланованість, усвідомлення/не усвідомлення мовцем, цілепокладання, динамічність, гнучкість, варіативність, прогнозування.

10. Звинувачення та виправдання трактуємо як комунікативні тактики. Їх не можна зарахувати до стратегій, оскільки вони не реалізують глобальних цілей комунікації, а слугують практичним засобом їх втілення на певному етапі мовленнєвої взаємодії. ТЗ може бути прямою та непрямою. ТВ реалізується лише прямим способом.

Основний зміст розділу висвітлений у 6 публікаціях [54; 53; 59; 57; 55; 67].

РОЗДІЛ 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ
В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

2.1. Методологічні засади вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання

Звинувачення та виправдання аналізувалися в рамках антропоцентричної парадигми сучасних лінгвістичних досліджень із застосуванням комунікативно-прагматичного підходу.

Завдяки унікальності об'єкта дослідження методологія дослідження інтегрує в собі принципи та постулати різних галузей та теорій лінгвістичної науки:

— соціолінгвістики: Р.Т. Белл. [21], Ф.К. Бок [29], Л.Н. Буєва [31], Дж.Дж. Гамперц [52], В.І. Карасик [102], Є.Ф. Тарасов [197], С.І. Трескова [199], О.Д. Швейцер [220], Я. Щепанський [225], Т. ван Дейк [263]);

— конфліктології: А.Я. Анцупов [5], Н.А. Белоус [23], С. Вершинін [42], Н.В. Гришина [75], Р. Дарендорф [77], А.В. Дмитрієв [82], Н.І. Дороніна [86], С.М. Ємельянов [89], А.Г. Здравомислов [91], С.Г. Ільєнко [94]);

— комунікативної лінгвістики (Ф.С. Бацевич [16], А.Д. Белова [22], Є.М. Верещагін [39], В.З. Дем'янков [80], О.С. Іссерс [95], Є.В. Ключев [107], М.Є. Койт, Х.Я. Ийм [109], С.О. Сухих [195], Н.І. Формановська [210], О.В. Фадєєва [208]), Т.Є. Янко [230];

— лінгвопрагматики (Дж. Ліч [315], Е.С. Азнаурова [1], Н.Д. Арутюнова [6], В.В. Богданов [28], І.П. Сусов [193], Т. ван Дейк [264], А. Вежбицька [376], С. Левінсон [321], Дж. Андерсен [234], Дж. Мей [329], Дж. Томас [368], Дж. Юл [381]);

— онтолінгвістики та психолінгвістики (О.Н. Леонтьєв [131], І.Н. Горелов [72; 71], О.О. Рульова [172], Л.О. Калмикова [99], О.Р. Лурія

[137], Н.І. Лепська [133; 134], О.С. Дмитрієва [83], Ж. Піаже [157], С.Н. Цейтлін [213; 214], С. Ервін-Тріпп [273]);

— теорії мовленнєвої діяльності (Є.Ф. Соботович [184], Ю.О. Сорокін [186], Є.Ф. Тарасов [197], Д. Гордон, Дж. Лакофф [70], А. Капоне [251], К. Ліндблом [323]);

— теорії мовленнєвого впливу (А.Н. Баранов [14], Р.М. Блакар [26], О.В. Дмитрук [84], Є.І. Доценко [87], В.В. Зірка [93], С. Кара-Мурза [100], Речевое воздействие [168], Т.А. Скуратовська [181], Н.Н. Трошина [202]);

— теорії МА (Дж. Серль [356; 178; 179; 180], Дж. Остін [154], Л.М. Медведева [141], А.М. Приходько [165], І.С. Шевченко [221], Л.Р. Безугла [18], А. Вежбицька [37], З. Вендлер [38], Н.Д. Арутюнова [7], Г.Г. Кларк [106], Дж. Седок [354]).

Отже, дослідження КС З/В ґрунтується на принципах та постулатах соціолінгвістики, онтолінгвістики, прагматики, комунікативної лінгвістики та конфліктології, а також теорій мовленнєвої діяльності, мовленнєвих актів та мовленнєвого впливу.

2.2. Комунікативно-прагматичний підхід до дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства у центр уваги ставить людину як творця будь-якого тексту, висловлення чи дискурсу. У фокусі її інтересу – розмаїття способів та інструментів, за допомогою яких людина здійснює комунікативну інтеракцію, і спосіб її відображення у цій інтеракції.

Антропоцентрична парадигма ознаменувала переключення уваги дослідників з об'єкта пізнання на суб'єкт, тобто «аналізується людина в мові і мова в людині» [140, с. 12]. У зв'язку з такою зміною парадигм, виникає потреба досліджувати комунікативну компетенцію, соціо-рольові параметри

комунікантів, ситуацію спілкування, тактики та стратегії досягнення цілей, імплікативні смисли тощо.

О.С. Кубрякова вважає, що принцип антропоцентризму полягає в тому, що «наукові об'єкти вивчаються передусім за їхньою роллю для людини, за їхнім призначенням в її життєдіяльності, за їх функціями для розвитку людської особистості і її удосконалення» [123, с. 212].

Антропоцентрична парадигма охоплює ряд мовознавчих наук: когнітивну лінгвістику, комунікативну лінгвістику, лінгвопрагматику, соціолінгвістику, психолінгвістику, етнолінгвістику, лінгвокультурологію, які перемістили фокус лінгвістичних розвідок з мови як ядра мовної системи на периферію – позамовні явища, дослідження яких здійснюється на межі різних лінгвістичних наук і має міждисциплінарний характер.

На передній план лінгвістичних досліджень виходять внутрішні і зовнішні чинники комунікації: психологічні (внутрішній світ мовців, переконання, вподобання), соціальні (типи соціальних ролей та статусів, горизонтальна та вертикальна дистанція), комунікативні (типи контекстів та ситуацій, тактики та стратегії) [16, с. 5].

В межах антропоцентричної парадигми сформувався комунікативно-прагматичний підхід до лінгвістичних досліджень, який є розумінням спілкування «як діяльності принаймні двох за допомогою такого інструменту, як мова, з обміну різного роду інформації для досягнення позакомунікативних і комунікативних цілей, для здійснення соціальної діяльності людей, їх взаємодії в суспільстві» [210, с. 5].

Комунікативно-прагматичний підхід – «це міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів і процедур, що використовуються для вивчення вживання мови мовцями в процесі комунікації в єдності з прагматичними властивостями мовних одиниць у зв'язку з ситуацією спілкування для досягнення успішності комунікації і регулювання комунікативної (мовленнєвої) поведінки людей з метою координації людської діяльності» [111, с. 68].

Основними об'єктами, на які спрямований метод цієї парадигми, є мовленнєвий акт, текст, дискурс, які досліджуються з позицій адресанта чи адресата, у зв'язку з ситуацією спілкування чи відносинами між учасниками комунікації.

Комунікативний підхід охоплює лінгвістичні дослідження, які стосуються безпосередньо спілкування партнерів під час комунікації, а прагматичний підхід у центрі уваги ставить комуніканта – того, хто використовує мову для досягнення своїх цілей, підбираючи відповідні мовні засоби, тактики та стратегії.

Комунікативно-прагматичний підхід передбачає вивчення функціональних характеристик ініціальної і реактивної репліки діалогічної єдності не відокремлено, а в кореляції. За допомогою цього підходу звинувачення та виправдання досліджено не як ізольовані окремі мовні об'єкти, а як комунікативні одиниці, що мають свої прагматичні функції, виражають комунікативні інтенції мовців під час реалізації, а також об'єднані інтенційним зв'язком.

Цей підхід охоплює не лише дослідження адресанта як того, хто продукує повідомлення, а й адресата як того, хто його сприймає. У зв'язку з цим, дослідження другої репліки – реакції – в діалогічній єдності звинувачення/виправдання набуває значної ваги, адже саме виправдання є індикатором успішності реалізації звинувачення.

У межах підходу також здійснена спроба аналізу «третьої» репліки, тобто перлокутивного ефекту втілення виправдання звинувачуваним. Отже, комунікативно-прагматичний підхід дає можливість описати не лише комунікативно-прагматичні смисли звинувачення та виправдання, а й лінгвопрагматичні характеристики висловлення-реакції на виправдання.

Комунікативно-прагматичний підхід включає в поле зору людину та об'єднує три лінгвістичних теорії: теорію номінації, теорію референції та теорію МА [3, с.19].

Отже, у дисертаційній роботі комунікативно-прагматичний підхід забезпечив проведення багаторівневого аналізу звинувачення та виправдання у комунікативному аспекті: як комунікативних тактик, ДА та контексту комунікативної ситуації, в якому вони реалізувались.

У межах комунікативно-прагматичного підходу був застосований метод моделювання, за допомогою якого було створено модель КС З/В, описано її основні модулі, параметри, принципи побудови тощо. Адже, як вказує О.М. Олешков, лінгвопрагматичний підхід, стратегія якого полягає в побудові штучних моделей, систем, що виконують задачу обмеженого розуміння мови є одним із можливих «інструментів» вивчення мовленнєвої поведінки людини [150, с. 11].

Лінгвопрагматичний підхід до дослідження ґрунтується на твердженні, що «дискурси функціонують: у широкому розумінні – у певних історичних, ідеологічних, культурологічних, етнографічних ситуаціях, у вузькому – в конкретних комунікативних обставинах, тому вони можуть бути досліджені в категоріях лінгвістики з позицій загальної теорії комунікації» [177, с. 27]. К.С. Серажим стверджує, що лінгвопрагматичні методи дають змогу вивчити характеристики ролей комунікантів, комунікативного ланцюжка, комунікативно-прагматичні наміри адресанта, міжособистісні стосунки учасників комунікації, час і місце ситуації тощо.

Застосування комунікативно-прагматичного підходу сприяло вивченню інтенцій мовців під час реалізації ТЗ та ТВ, перлокутивного ефекту, лексико-синтаксичних засобів їх реалізації в англomовних художніх текстах для дітей Крім цього, аналізувався прагматичний контекст втілення цих тактик та їх індивідуальні комунікативно-прагматичні характеристики (усвідомлення/неусвідомлення адресатом, часовий фактор, адресантно-адресатні відносини, аксіологічна складова, засоби вираження інтенції, тип дистанції).

У роботі було виконане комплексне дослідження МА, які, за А.М. Приходьком, М.Л. Макаровим, І.С. Шевченко, аналізуються в межах

ДА звинувачення та виправдання. Дослідження кожного МА відбувається не відокремлено, а в кореляції з іншими МА в ДА звинувачення або виправдання, що дає можливість визначити основні схеми побудови цих ДА (однотипові МА, різнотипові МА тощо).

М.Ю. Олешков стверджує, що «прагматичний підхід до мови видозмінює природу лінгвістичного аналізу і сам характер використаних методів і послідовність процедур. Комунікативна лінгвістика опозиційна за своєю суттю до «таксономічної» лінгвістики, оскільки при вивченні процесів вербальної взаємодії використовує, поряд з прагмалінгвістичними методами, інструментарій психології, соціо- і культурології, семіотики, логіки та інших наук» [150, с. 10].

Отже, комунікативно-прагматичний підхід вплинув на вибір методів, використаних у роботі, і забезпечив міждисциплінарний характер дослідження. Цей підхід дав змогу провести комплексне вивчення звинувачення та виправдання в англомовних художніх текстах для дітей та забезпечив всебічний аналіз об'єкта дисертаційної праці.

2.3. Методика вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей

2.3.1. Принципи добору та систематизації матеріалу. Методика аналізу КС З/В ґрунтується на принципі добору відповідного матеріалу на базі англомовних художніх творів для дітей.

Методом суцільної вибірки було виокремлено 887 випадків реалізації КС З/В. Вибірка формувалась на основі творів для дітей англомовних авторів обсягом близько 14240 друкованих сторінок. Загальна кількість творів – 52.

Вибірка формувалась із творів сучасних англомовних письменників (XXI століття): N. Creech, B. Coville, C. Hellisen, R. Dahl, K. Kingsbury, C.S. Lewis, P. Maclachlan, K. Messner, E.H. Porter, P. Pullman, R. Riordan, M. Rice, J.K. Rowling, P. Stewart, B. Woods.

За основу взято твори, призначені для дітей молодшого та середнього шкільного віку (8-14 років). Вибір саме цього періоду можна пояснити початком та розвитком комунікативної компетенції дитини. Її види – соціолінгвістична та стратегічна компетенції – починають формуватись у молодшому шкільному віці (7-8 років), оскільки вони вимагають певних знань про правила та засади спілкування. Високий рівень розвитку компетенцій передбачає усвідомлену реалізацію стратегій і тактик, включаючи звинувачення та виправдання, широкий асортимент мовних засобів їх об'єктивації, розмаїття МА та чутливість до статусно-рольових параметрів. У цей період діти більш адекватно та правильно оцінюють специфіку комунікативної ситуації та відчувають навіть приховану в мовних засобах імпліцитну інформацію.

Одиницями вибірки у дослідженні є дискурсивні фрагменти текстів дитячої художньої прози зі смисловою та формально-граматичною завершеністю й інтенційною спрямованістю, які у комунікативному аспекті трактуємо як діалогічну єдність реплік звинувачення та виправдання.

Було систематизовано одиниці вибірки, та сформовано три корпуси для проведення планомірної інвентаризації досліджуваних одиниць і пояснення особливостей їх формування та функціонування.

Перший корпус – комунікативних тактик – містить приклади втілення ТЗ і ТВ в англомовних художніх текстах для дітей. В ньому ТЗ поділені на прямі та непрямі, експліцитні та імпліцитні, а ТВ – на виправдання-згоди та виправдання-незгоди з подальшим поділом на способи втілення цих тактик у художньому дискурсі.

У другому корпусі – комунікативних ситуацій звинувачення та виправдання – виділено чотири види ситуацій з різною конфігурацією співрозмовників: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ. Кожну ситуацію розглянуто й проаналізовано з позиції втілення в ній певних ТЗ і ТВ та їх кореляції.

Третій корпус містить вибірку ДА звинувачення (ДА акузатив) та виправдання (ДА апологетив). Проаналізовано склад кожного ДА та визначено основні МА (прямі та непрямі), втілені в ньому.

Формальні маркери реалізації ТЗ характерні лише для прямих способів: негативнооцінні лексеми (*traitor, enemy, spy, poisonous, disgusting*), лексеми з експлікацією провини (*guilty, blame, fault*) або доказів провини (*caught red-handed*).

Формальним маркерами втілення ТВ є лексичні засоби категорії заперечення (*not, no, none, nothing*) у випадку ТВ-незгоди. У реалізації ТВ-згоди інвентар лексико-синтаксичних засобів є більш різноманітним, оскільки ця тактика передбачає пояснення дій адресата, тому формальними маркерами втілення тактики є конструкції, що вказують на неконтрольованість реакцій звинуваченого (*I forgot, I panicked, I was scared* тощо), оптимальність вчинку (*It was the only thing I could do, What else could I do in that situation, I could nothing but*), неправильне трактування адресантом ситуації (*I forget one little thing, There's nothing wrong with that*).

Оскільки імпліцитні способи звинувачення не мають формальних маркерів, то у роботі використовувалася сукупність комунікативних параметрів ситуації та інтенція, які давали підстави трактувати ту чи іншу комунікативну інтеракцію як звинувачення.

Передусім, виділення ТЗ і ТВ базується на специфіці інтенції цих мовленнєвих дій: звинуватити адресата у вчиненні негативної дії та виправдати негативний вчинок чи довести непричетність до негативного вчинку.

Під час аналізу комунікативної ситуації на предмет втілення в ній ТЗ до уваги брались такі комунікативні параметри ситуації: 1) висока конфліктність та емоційність інтеракції; 2) невідповідність інтересів адресанта та адресата; 3) спрямованість мовленнєвих дій адресанта на вербалізацію негативного впливу вчинку адресата на добробут/якість

життя/самопочуття адресанта тощо; 4) вербалізація вини адресата і/або доказів цієї вини:

“You”, she seethed, “you, the greatest fighter of our land – yet afraid to protect the honor of his own daughter?” She watched his face redden, humiliated. (Rice M. Rise of the Dragons, p. 50)

Про конфліктність та емоційність ситуації (1) свідчить той факт, що спілкування відбувається у ситуації з великою горизонтальною та вертикальною дистанціями партнерів з комунікації (батько-дитина, король-піддана). Крім цього, лексичні засоби (*seethe, redden, humiliated*) також вказують на напруженість ситуації та високу емоційну збудженість комунікативних партнерів. Конфлікт та невідповідність інтересів (2) полягають у тому, що дочка просить батька піти війною на сусіднє королівство, а він відмовляється це зробити. Якщо батько цього не зробить, дочку примусово видадуть заміж за сусіднього короля, а це можна потрактувати як негативний вплив вчинку звинувачуваного на якість життя та добробут адресанта (3). Вина звинувачуваного вербалізується через протиставлення його як великого воїна та нездатності захистити свою дитину (4). Отже, у зв'язку з відповідністю усіх комунікативних параметрів ситуації, вважаємо мовленнєву дію втіленням ТЗ.

Для виділення ТВ-згоди у дитячій художній літературі до уваги бралися такі комунікативні параметри ситуації: 1) усвідомлення адресатом негативного вчинку; 2) відчуття вини адресатом за скоєне; 3) відчуття адресатом емоційного дискомфорту через скоєне; 4) невідповідність вчинку суспільно-відомим нормам; 5) намагання адресата виправити ситуацію:

“To insult the Silver is to insult the King himself” Thor said meekly, reciting what he’d learned from, memory. “Yes,” the soldier said. “Which means I can give you forty lashes if I choose”. “I mean no insult, sire,” Thor said. “I just want to be picked. Please. Let me join you.” (M. Rice. A Quest of Heroes, p.277).

Звинувачуваний усвідомлює, що вчинив негативний вчинок (1), та знає, що його вчинок суперечить суспільним нормам (4): *To insult the Silver is to*

insult the King himself. Він відчуває емоційний дискомфорт за вчинене (3), оскільки вказує на ненавмисність своїх дій: *I mean no insult, sire*. Також він пояснює причини своїх дій, намагаючись так виправити ситуацію та зменшити свою провину (2, 5): *I just want to be picked*. Ці комунікативні параметри ситуації дозволяють трактувати мовленнєву дію як ТВ-згоди.

Виділення ТВ-незгоди базується на таких параметрах: 1) усвідомленні адресатом негативного вчинку; 2) неприйнятті адресатом вини за скоєне; 3) відчутті адресатом емоційного дискомфорту через напруженість ситуації; 4) намаганні адресата виправити ситуацію через доказ своєї непричетності до негативного вчинку:

“Don’t worry about them,” Merak said. “It’s just you and me in this cell. They can’t get in. And I could care less if you poisoned the king. I’d like to poison him myself.” “I didn’t poison the King,” Thor said, indignant. “I didn’t poison anyone. I was trying to save him. All I did was knock over his goblet.” (M. Rice. March of the Knights, p.11).

Адресат усвідомлює негативність та небажаність вчинку, в якому його звинувачують (вбивство короля) (1), проте не бере на себе вини за це (2): *I didn’t poison the King ... I didn’t poison anyone*. Про емоційний дискомфорт адресата (3) свідчить лексема *indignant*. А свою непричетність до негативного вчинку (4) адресат намагається доказати, пояснивши свої дії: *I was trying to save him. All I did was knock over his goblet*. Ці комунікативні параметри ситуації вказують, що втілена мовленнєва дія є ТВ-незгоди.

2.3.2. Етапи дослідження звинувачення і виправдання у художніх текстах для дітей. Дослідження комунікативно-прагматичних особливостей звинувачення та виправдання в англійських художніх текстах для дітей передбачає застосування загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів, які є ефективними для вирішення поставлених завдань.

У роботі вироблено комплексну методику, що реалізується у три етапи, відповідно до того, що було предметом аналізу: комунікативна ситуація (етап 1), комунікативна тактика (етап 2) чи мовленнєві акти (етап 3).

На *першому етапі* дисертаційної роботи за допомогою описового методу та методу моделювання було описано та змодельовано інваріантну модель предмету дослідження.

Крок 1. Застосування **описового методу** передбачало планомірну інвентаризацію досліджуваних одиниць та пояснення особливостей їхнього формування та функціонування.

Крок 2. **Метод моделювання** був використаний для того, щоб сформуванати інваріантну модель КС З/В.

М.Ю. Олешков стверджує, що «моделювання як процес побудови реально існуючих об'єктів (процесів, явищ) і дослідження цих феноменів на їх моделях сьогодні в певному смислі набувають епістеміологічної природи і стають синонімом пізнання» [150, с. 41].

Метод моделювання застосовується для того, щоб зобразити структурну організацію певного об'єкта. Цей метод мовознавці часто використовують для формального представлення комунікативної ситуації, оскільки вона має чітку структуру і «є системною кореляцією визначених складових, що опосередковують інформаційний обмін і комунікативні дії, а також співвідношення деяких операцій, результатом якого є передача інформації від джерела-адресанта через його текст до реципієнта-адресата» [174, с. 121].

Мовна модель дискурсу (комунікативної ситуації) є схемою конструювання мовних елементів як аналога реального об'єкта (дискурсу). А системне моделювання – це впорядкування виділених елементів, виявлення їх кореляційних ознак й екстраполяція результатів на реальний об'єкт, тобто дискурс [150, с. 64-65].

Інваріантна модель комунікативно-прагматичної ситуації «представляє структуру, в центрі якої розташовані комуніканти – суб'єкт мовлення і адресат, які фокусують усю решту елементів ситуації: денотат, його асоціативно-образне сприймання, знак у поєднанні з іншими мовленнєвими знаками висловлення і систему елементів мовної свідомості» [135, с. 88].

Цей метод використано в дослідженні для унаочненого представлення перебігу інтеракції у КС З/В. Одним із позитивних моментів стало зображення комунікантів не лише в одній комунікативній ролі – адресанта або адресата, а у двох ролях одночасно. Це стало можливим за рахунок представлення двох модулів – адресанта і адресата – у позиції кожного комуніканта. Крім цього, модель зображує відмінність смислів текстів, продукованих адресантом та інтерпретованих адресатом, тобто демонструє існування чотирьох смислів у КС З/В. Модель також дала змогу показати, на якому етапі комунікативного обміну відбувалась реалізація ТЗ та ТВ.

На *другому етапі* дослідження були виділені ТЗ та ТВ, описані їх лексико-синтаксичні засоби, специфіка інтенцій, соціально-рольові характеристики комунікантів та засоби модифікації ІС.

Крок 1. Засобами *контекстуального аналізу*, що вивчає оточення, в якому реалізується значення мовних одиниць [129, с. 158], був проаналізований контекст реалізації комунікативних дій звинувачення і виправдання у комунікативній ситуації.

Під контекстом реалізації комунікативних дій звинувачення і виправдання розуміємо реальні та конкретні обставини, які визначають інтенційні характеристики цих дій.

Контекстуальний аналіз дав змогу охарактеризувати прагматичний контекст з опорою на аналіз прагматичного контексту, запропонованого Т.А. ван Дейком [79, с. 20] та аналіз комунікативної ситуації, розробленої Ф.С. Бацевичем [17]. За допомогою цього методу визначались складники прагматичного контексту: комунікативний, соціальний, особистісний та паралінгвістичний контексти.

Крок 2. Метод інтеннт-аналізу допоміг виявити наміри, що лежать в основі мовлення і не завжди виражаються прямо за допомогою слів. Мовленнєвий намір, з одного боку, співвідноситься з ціллю, а з іншого, володіючи спонукальною силою, ініціює мовленнєві операції, підбір та реалізацію вербального матеріалу [205].

Метод інтент-аналізу базується на виділенні в мовленнєвому продукті трьох аспектів: 1) вираження погляду мовця на дійсність; 2) комунікативної взаємодії людей; 3) використаних для цього мовленнєвих форм [205, с. 21].

Отже, у дослідженні для виокремлення інтенцій звинувачення та виправдання брались до уваги три аспекти інтент-аналізу. По-перше, враховувався зміст спілкування мовців у кожній комунікативній ситуації. По-друге, брались до уваги комунікативні взаємовідносини співрозмовників (статусно-ситуативні ролі, оцінка партнера, стратегії і тактики, зворотна реакція тощо). По-третє, аналізувалась текстова форма повідомлень, тобто композиційні особливості, лексико-граматичні форми, синтаксична будова тощо.

У результаті, у вибірці англomовної художньої дитячої літератури були ідентифіковані висловлення із інтенціями звинувачення та виправдання. В процесі роботи для точнішого визначення інтенцій був використаний словник Т.Н. Ушакової, де сформульований перелік інтенцій [206]. Висловлювання вважається звинуваченням, якщо «в ньому міститься вказівка на здійснення протиправної, аморальної дії», а виправданням, «якщо в ньому містилось заперечення вини, негативних дій чи намірів» [205, с. 144].

Крок 3. Для виділення та номінації тактик використовувався **метод “винайдення штучної бірки”** [41; 118]. Для називання тактик 1) використовувалась одна з реплік-кліше, яка максимально точно імітувала предикативну природу висловлень, що входять до тактики: «*Це не зовсім так!*», «*А що тут такого?*», «*Ти зробив це навмисно!*», «*Хіба я не казав цього не робити?*», «*Чому ти це зробив?*», «*Як ти смієш?*»; 2) складалась «штучна бірка», яка узагальнювала смислове навантаження усіх висловлень, що входять до тактики: «*Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини*», «*Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним*», «*Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків*», «*Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це*».

Крок 4. Для аналізу комунікативно-прагматичних характеристик комунікантів був використаний *метод прагматичного аналізу* (Ф. Бацевич, О. Селіванова, Ю. Лотман), який «встановлює засоби втілення комунікативного співробітництва і комунікативного конфлікту, типи впливу на адресата, правила оптимізації цього впливу» [174, с. 273].

Цей метод використовувався для аналізу діалогічної комунікації у КС З/В в аспекті володіння партнерами комунікативною ініціативою, їхніх соціальних ролей, підтримки контакту, збереження чи втрати «лиця» [174, с. 274].

Комунікативно-прагматична лінгвістика передбачає дослідження прагматичних ознак мовних одиниць у кількох аспектах, пов'язаних з адресантом, адресатом або ситуацією спілкування [135].

У межах роботи перший аспект аналізу передбачав дослідження: явних і прихованих комунікативних намірів, характеру мовленнєвої тактики і типу мовленнєвої поведінки; моделі побудови дискурсу відповідно до комунікативних намірів; непрямого змісту висловлення, прагматичних пресупозицій, модально-оцінного змісту висловлення.

Другий аспект пов'язаний із виявленням прагматичних ситуацій і пресупозицій; перлокутивних ефектів, реакцій на отримане повідомлення.

У третьому аспекті – прагматичному – вивчався вплив мовленнєвої ситуації на вибір і вживання мовних одиниць.

Отже, за допомогою методу прагматичного аналізу:

- досліджувався вплив реалізації ТЗ і ТВ на «лице» та статус співрозмовників;
- визначались особливості вживання звинувачення і виправдання у конфліктному діалозі;
- доводилася реалізація ТЗ та ТВ в англійській художній дитячій літературі в ситуаціях підвищеної емоційності;
- досліджувалося функціонування звинувачення як засобу, спрямованого на завдання шкоди, та виправдання як засобу її применшення;

– аналізувалася аксіологічна складова реалізації звинувачення і виправдання та на основі цього визначалось позитивне/негативне ставлення мовця до слухача;

– визначалися адресатно-адресантні відношення співрозмовників і, відповідно, атмосфера, тональність та реєстр спілкування.

Крок 5. Метод компонентного аналізу дав змогу вивчити лексичні засоби реалізації ТЗ і ТВ, зокрема, роль цих засобів у процесі посилення чи послаблення їх ІС. За допомогою цього методу на основі дослідження словникових дефініцій було експліковано семантичну структуру лексеми, визначено ядерні та периферійні семи [108, с. 222].

Визначення семантичної структури мовної одиниці означає, що необхідно: «а) виділити найдрібніші одиниці її змісту і б) встановити між ними закономірні зв'язки та відношення» [3, с. 375]. Для прикладу, мовні одиниці з семантикою істинності та хибності допомагають інтенсифікувати ІС звинувачення та виправдання (*правда, брехня, саме так, вірно* тощо), оскільки у своєму семному складі містять семи: “*sincere*”, “*honest*”, “*untrue*”, “*fact*” тощо [387]. А ці семи у складі лексеми сприяють визначенню твердження як правдивого чи неправдивого, і, відповідно, інтенсифікують ІС звинувачення (вказівка на неправдивість твердження) або виправдання (вказівка на правдивість твердження).

Апроксиматори та даунтонери, які є одними із найпоширеніших засобів деінтенсифікації, тобто зниження категоричності значення, відносимо до лексичних засобів послаблення іллокуції виправдання або звинувачення. До семного складу цих лексем входять такі семи: “*about*”, “*not exact*”, “*indistinct*”, “*some*” тощо [387]. Ці лексичні засоби зменшують категоричність будь-якого твердження, включаючи вираження звинувачення чи виправдання.

На *третьому етапі* здійснювався аналіз МА в межах ДА звинувачення та виправдання.

Крок 1. Методика дискурс-аналізу допомогла визначити та обґрунтувати соціальні та інші екстралінгвістичні чинники, які впливають на перебіг комунікативних дій у КС З/В [295; 256; 262].

Метод дискурс-аналізу або дискурсного аналізу (Н.Б. Вахтін, Є.В. Головка) полягає в тому, що на базі аналізу мовної форми можна виявити основні (типові) ситуаційні моделі мовців у кожному конкретному випадку і через їх аналіз зрозуміти спосіб опису та осмислення реальності мовцями [36, с. 268]. Дослідження дискурсу зумовлено інтересом науковців до комунікативних дій та інтеракцій, соціальних параметрів співрозмовників, МА тощо [264]. Ф. Бацевич вказує, що метод дискурс-аналізу має на меті «дослідження взаємозв'язку між мовним кодом у спілкуванні та соціальними, психічними, психологічними, культурними процесами» [17, с. 21].

Одиниці дискурсу є різної природи і мають різні функції, тому цей метод застосовувався до різних об'єктів аналізу в межах роботи.

По-перше, він дав змогу проаналізувати специфіку КС З/В, її основні параметри, складові та комунікативний контекст ситуації. По-друге, нам вдалось визначити основні статусно-рольові параметри комунікантів у КС З/В і на основі соціального параметру «вік» визначити чотири основні конфігурації її соціально-рольових параметрів (ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ). Ми аналізували комунікативну та психологічну дистанцію між співрозмовниками та вплив симетричності/асиметричності комунікативних статусів співрозмовників у КС З/В. По-третє, було визначено параметри організації спілкування (мотиви, цілі, тактики, стратегії, інтенції тощо) в контексті КС З/В. По-четверте, в межах аналізу було визначено основні типи МА, що входять до складу ДА звинувачення та виправдання. За допомогою експлікації імпліцитного смислу були охарактеризовані непрямі МА, що виражають звинувачення та виправдання.

Крок 2. Для подальшого аналізу комунікативної інтеракції використовувався *метод конверсаційного аналізу* в межах дискурс-аналізу

[307]. Він передбачав дослідження мовленнєвих дій звинувачення та виправдання не відокремлено, а в реальному діалозі з різноманіттям інтенцій, додаткових прихованих смислів, пресупозицій, імплікованих, невиражених норм та процесів [129, с. 118-119]. У процесі аналізу досліджувались комунікативні ходи, розподіл комунікативних ролей, релевантність мовленнєвих дій на певному етапі розвитку діалогу тощо. Отже, звинувачення та виправдання аналізувалися в діалогічній взаємодії, де звинувачення було ініціальною реплікою (реплікою-стимулом), а виправдання – респонсивною або залежною реплікою (реплікою-реакцією). Визначались умови та параметри, що спричиняли реалізацію виправдання як комунікативної реакції на певному етапі мовленнєвої інтеракції. Крім цього, конwersаційний аналіз допоміг у дослідженні зворотної реакції, тобто досягнення/недосягнення перлокутивного ефекту від втілення виправдання.

За допомогою *кількісного методу* була визначена частотність випадків реалізації тактик прямого та непрямого способів звинувачення; експліцитного та імпліцитного непрямого способів звинувачення; частотність способів звинувачення в межах кожної групи; випадків реалізації ТВ-згоди і ТВ-незгоди. Кількісний метод використовувався для обчислення частотності втілення тактик звинувачення та виправдання у чотирьох типах комунікативних ситуацій: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ.

Висновки до Розділу 2

1. Звинувачення та виправдання аналізувалися в рамках антропоцентричної парадигми сучасних лінгвістичних досліджень. Вивчення КС З/В ґрунтується на принципах та постулатах соціолінгвістики, онтолінгвістики, прагматики, комунікативної лінгвістики та конфліктології, а також теорій мовленнєвої діяльності, МА та мовленнєвого впливу.

2. Комунікативно-прагматичний підхід вплинув на вибір методів, використаних у роботі, і забезпечив міждисциплінарний характер дослідження. Цей підхід дав змогу провести комплексне вивчення комунікативної ситуації звинувачення та виправдання в англомовних художніх текстах для дітей та забезпечив всебічний аналіз об'єкту дисертаційної роботи.

3. Одиниці вибірки – фрагменти текстів англомовної художньої дитячої прози – систематизовано та сформовано три корпуси для проведення планомірної інвентаризації досліджуваних одиниць і пояснення особливостей їх формування та функціонування.

4. У роботі вироблено комплексну методику, що реалізується у три етапи, відповідно до того, що було предметом аналізу: комунікативна ситуація (етап 1), комунікативна тактика (етап 2) чи МА (етап 3).

5. На першому етапі дисертаційної роботи за допомогою описового методу та методу моделювання було описано та змодельовано модель КС З/В. Застосування описового методу передбачало пояснення особливостей формування та функціонування досліджуваних одиниць. Метод моделювання був використаний для того, щоб сформувані інваріантну модель КС З/В.

6. На другому етапі дослідження були виділені ТЗ і ТВ, описані їх лексико-синтаксичні засоби, специфіка інтенцій, соціально-рольові характеристики комунікантів та засоби модифікації ІС. З допомогою контекстуального аналізу вивчений контекст реалізації комунікативних дій звинувачення та виправдання у КС З/В. Метод інтент-аналізу допоміг виявити наміри, що лежать в основі мовлення і не завжди виражаються прямо за допомогою слів. Були ідентифіковані висловлення з інтенціями звинувачення та виправдання. Для виділення та номінації тактик використовувався метод “винайдення штучної бірки”. Для аналізу комунікативно-прагматичних характеристик комунікантів, використаний метод прагматичного аналізу, який дав змогу вивчити лексичні засоби

реалізації ТЗ і ТВ, а саме, роль цих засобів у процесі посилення чи послаблення ІС звинувачення та виправдання.

7. На третьому етапі здійснювався аналіз МА в межах ДА звинувачення та виправдання. Методика дискурс-аналізу допомогла визначити та обґрунтувати соціальні та інші екстралінгвістичні чинники, які впливають на перебіг комунікативних дій у КС З/В. Для подальшого аналізу комунікативної інтеракції використовувався метод конверсаційного аналізу, який передбачав дослідження мовленнєвих дій звинувачення та виправдання не відокремлено, а в реальному діалозі з розмаїттям інтенцій, додаткових прихованих смислів, пресупозицій, імплікованих, невиражених норм та процесів.

8. За допомогою кількісного методу була визначена частотність випадків реалізації тактик прямого та непрямого способів звинувачення; експліцитного та імпліцитного способів звинувачення; частотність способів звинувачення в межах кожної групи; випадків реалізації тактик виправдання-згоди і виправдання-незгоди. Кількісний метод використовувався для обчислення частотності втілення тактик звинувачення та виправдання у чотирьох типах комунікативних ситуацій із різною конфігурацією учасників: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ.

Основний зміст розділу висвітлений у 3 публікаціях [62; 64; 279].

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

3.1. Прагматичний контекст реалізації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей

Аналіз прагматичного контексту реалізації КС З/В базується на підході до аналізу прагматичного контексту, запропонованого Т.А. ван Дейком [78, с. 20], та аналізу комунікативної ситуації, розробленому Ф.С. Бацевичем [17].

Т.А. ван Дейк вказує, що «схема прагматичного розуміння відображає початковий контекст комунікації, тобто стан справ, який, при здійсненні МА, безперечно міняється» [78, с. 21]. Отже, після кожної нової реалізованої мовленнєвої дії прагматичний контекст є іншим, і відбувається процедура приписування значущості тій інформації, яка гіпотетично може стати важливою в умовах подальшої взаємодії.

З увагою на вищезазначене, диференціюємо початковий контекст, або контекст 1 (до реалізації ТЗ), і контекст 2 (після реалізації ТЗ) (за Т. ван Дейком).

Необхідно зауважити, що за модель прагматичного контексту взято контекст *типової* КС З/В з двома комунікантами, один з яких є дорослим (адресант), інший – дитина (адресат). У Розділі 3 детально проаналізовані інші менш типові конфігурації комунікантів у КС З/В.

Прагматичний контекст КС З/В має такі складові:

1) **комунікативний контекст**, що виформовується *комунікативною метою, інтенцією, мотивом, комунікативними ролями, комунікативною ініціативою*.

Початком будь-якої комунікації є поява потреби, яка склалась під впливом певних обставин у тій чи іншій ситуації. Основними

комунікативними потребами людини є потреба спілкування (контактовстановлювальна потреба), отримання інформації (інформаційна потреба) та впливу (маніпулятивна потреба).

У КС З/В базовою потребою, що стимулює реалізацію звинувачення, є потреба впливу на адресата. Ця потреба виформовується на основі мотиву – незадоволенні поведінкою адресата та негативному відношенні до його вчинків, які певною мірою стосуються адресанта.

Рушійною силою реалізації стратегій є мотиви, тобто те, заради чого досягається комунікативна ціль. На відміну від стратегій, які є усвідомлюваними, мотиви не завжди усвідомлюються мовцем. Часто мотивування дій комунікантом не відповідає справжнім мотивам його дій. Про наявність мотиву у комуніканта можна судити за його бажаннями і потребами, які виконують роль сигналів та стимулів до дії. Отже, комунікативні стратегії мають глибинний зв'язок із мотивами і явний зв'язок із потребами та бажаннями.

Основними мотивами під час реалізації звинувачення є: 1) бажання змінити відчуття адресата, змусивши його відчувати вину; 2) бажання змінити дії адресата, змусити його припинити негативні вчинки; 3) бажання автора дати вихід своїм негативним емоціям [39].

Мотиви комунікантів втілюються в інтенціях, під впливом яких відбувається будь-яка мовленнєва діяльність (Дж. Серль [180], Й.А. Стернін [189], Г.Г. Почепцов [161], П.Ф. Стросон [190], О.І. Москальська [148], Л.Я. Кісельова [105], О.М. Гнатковська [68]).

І.С. Шевченко вважає, що інтенція висловлювання виникає в адресанта на основі його минулого досвіду та умов комунікативної ситуації [221]. Інтенція – це «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення та спосіб її втілення» [17, с. 116], «А має щось на думці, коли виголошує х» [286, с. 379], «бажання, для реалізації якого будуть вжиті певні кроки» [163, с. 74].

Комунікативна стратегія визначає перелік теоретичних ходів, які будуть реалізовані для досягнення певної комунікативної цілі, а інтенція визначає спосіб об'єднання цих ходів у єдине ціле [107, с. 18]. Іntenціями можна назвати ті стимули, що реалізовані в результаті виникнення наміру досягти певної цілі.

Мотив та потреба втілюються в інтенції звинувачення для досягнення основної комунікативної цілі [101] – змінити поведінку адресата у потрібному для адресанта напрямку.

Ціль є стратегічним результатом, на який спрямований комунікативний акт [107, с. 18]. На зв'язок стратегій із загальним змістом кінцевої цілі вказує Н.І. Формановська [210, с. 111], тобто стратегія передусім реалізує глобальний намір комунікації.

Цілі можуть бути мовними та немовними (прагматичними). Коли мовець намагається досягти певної прагматичної цілі, то її мовне оформлення є засобом досягнення цілі, а не ціллю (мова йде про досягнення немовної цілі). Але для її досягнення спочатку ставиться мовна ціль – за допомогою мови створити висловлювання, яке б задовольняло умови реалізації цієї цілі. Отже, стратегію можна розуміти як засіб досягнення глобальної (прагматичної цілі), а тактику – засіб досягнення мовної цілі. Організація тактик у певному порядку і формує певну комунікативну стратегію [208].

Залежно від основних мотивів людської поведінки О.С. Іссерс виділяє першочергові та другорядні цілі. Першочерговими є цілі впливу, тобто те, заради чого здійснювалась комунікація. Другорядні цілі походять від різних мотивів людської діяльності. Вони пов'язані зі самовираженням, моральними нормами, самооцінкою, ефективною взаємодією співрозмовників, збереженням фізичних і моральних цінностей, бажанням управляти ситуацією, уникати негативних емоцій тощо [95, с. 58].

Механізм втілення мовленнєвих стратегій складається з декількох стадій: 1) стадія формування цілі (вибір однієї цілі з множини заданих цілей,

перетворення мотиву у мотив-ціль, визначення проміжних цілей); 2) стадія виконання (процес вербалізації) [195, с. 73; 166, с. 138].

Дискусійним є питання про онтологічну першість понять «стратегія» та «інтенція». Оскільки стратегія є «перемикачем» з передкомунікативної фази на фазу власне лінгвостилістичної реалізації інтенції автора, можна припустити, що «інтенція» є онтологічно первинним поняттям: саме вона є стимулом, який змушує автора обирати необхідне мовне оформлення висловлення [166, с. 137].

Інтенція, еквівалентом якої є думка в комунікативному плані, є першою ланкою в ряді дій мовця [43, с. 14]. Адже вона не лише визначає вибір вербального засобу, а й стимулює «більш активну, цілеспрямовану дію – розміщення даного засобу в комунікативний прийом» [43, с. 18].

Реалізація основної мети здійснюється за допомогою інтенції звинувачення:

“You nearly got Ron and me expelled,” he said fiercely. “You’d better get lost before my bones come back, Dobby, or I might strangle you.” Dobby smiled weakly. “Dobby is used to death threats, sir. Dobby gets them five times a day at home.” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 177).

Адресант вказує на небажаність наслідків вчиненої адресатом дії (*You nearly got Ron and me expelled*) та погрожує йому (*or I might strangle you*), проте адресат не реалізує виправдання і реагує тільки на вираження погрози (*Dobby is used to death threats*). Отже, адресант не отримав бажаного перлокутивного ефекту від реалізації звинувачення, очевидно тому, що погроза, яка була втілена наступною, має сильнішу іллокуцію, і адресат відреагував на неї.

Звинувачення втілюється адресантом в ініціальной репліці, тому комунікативна ініціатива належатиме продуценту звинувачення: він задає тон комунікативній ситуації і має вищий комунікативний статус. Адресат звинувачення виконує роль комунікативно залежного партнера.

Звинувачення, втілене у реактивній репліці, у роботі розглядається поверхово, оскільки цей тип комунікативної дії не є предметом дослідження.

Виправдання є респонсивною комунікативною дією, і інтенція виправдання полягає у поясненні причин свого вчинку, а й також у знятті з себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови у русло кооперації.

2) **Соціальний контекст** визначається *позиціями (ролями, статусами); якістьми (віком, гендером, етнічною належністю); функціями (ситуативними ролями).*

Соціальний статус та соціальна роль є одними з ключових параметрів у КС З/В, оскільки від них прямо залежать комунікативні статуси мовця та адресата, відповідно, і їх потенційна можливість до реалізації дій звинувачення та виправдання (див. п. 1.3.1.).

У роботі принциповим параметром, на основі якого здійснюється класифікація якостей, є параметр «вік». Відповідно до нього виділяємо чотири типи комунікативних ситуацій з різною конфігурацією учасників: ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА (див. п.4.2.).

У найтиповішій КС З/В функції, тобто ситуативні ролі співрозмовників (за Е. Берном [24]), які вони підсвідомо обирають під час інтеракції, мають такий розподіл: адресант (дорослий) – Батько, адресат (дитина) – Дитина.

Комунікативна поведінка Батька передбачає зверхнє відношення до співрозмовника, моралізаторство, апеляцію до совісті, безапеляційність, нав'язування своєї точки зору. Комунікативна позиція Дитини базується на надмірній емоційності, вразливості, грайливості, непостійності, допитливості тощо [17, с. 111]:

“What on earth were you thinking of?” said Professor McGonagall, with cold fury in her voice. Harry looked at Ron, who was stillstanding with his wand in the air. “You’re lucky you weren’t killed. Why aren’t you in your dormitory?” <...> Then a small voice came out of the shadows.” Please, Professor

McGonagall – they were looking for me.”“ (J.K. Rowling. Harry Potter and the Sorcerer’s Stone, p. 177).

У прикладі чітко визначена роль адресанта-Батька: він дозволяє собі підвищений тон (*with cold fury in her voice*), безапеляційність у твердженнях (*You’re lucky you weren’t killed*) та запитання-вимогу про мотиви вчинків адресатів (*What on earth were you thinking of*). Специфіка втілення ТЗ дозволяє також відзначити вищий соціальний статус адресанта (вчитель) та нижчий статус адресатів (учнів). Така конфігурація учасників є найтиповішою у ситуації реалізації ТЗ.

Отже, дорослий адресант для винесення звинувачення у КС З/В обирає роль Батька як таку, що дасть йому змогу дати негативну оцінку певним діям свого співрозмовника і здійснити вплив на його поведінку. У відповідь на репліку адресанта-Батька реакцією молодшого за віком адресата є прийняття ролі Дитини для того, щоб відреагувати на звинувачення за допомогою виправдання чи будь-якої іншої тактики.

3) **Особистісний контекст** базується на знаннях, думках; побажаннях, перевагах; ставленнях, установках; почуттях, емоціях комунікантів.

Для того, щоб ініціювати звинувачення, адресант має володіти достовірною інформацією, тобто фактами. Щоб виносити звинувачення особі, іншими словами, брати на себе відповідальність оцінювати її вчинки відповідно до суспільно-прийнятної системи цінностей, необхідно бути впевненому у цих фактах, адже, інакше, ініціатор звинувачення буде змушений відповідати за неправдиву інформацію.

Почуття та емоції комуніканта, який ініціював звинувачення, не можна назвати доброзичливими та спокійними. Адже особа, яка звинувачує, відчуває дискомфорт та негативні емоції по відношенню до свого комунікативного партнера. Вона намагається змусити його виправити цю ситуацію і в такий спосіб покращити свій емоційний стан:

“You...you little cheat!”- The father suddenly shouted, pointing at her with his finger! “You looked at my bit of paper! You read it off from what I’ve got written here!” “Daddy, I’m the other side of the room! Matilda said, How could I possibly see it?” (R. Dahl’s. Matilda, p.51)

Батько звинувачує дитину у брехні та хитруванні. Своє звинувачення він підсилює за допомогою інвективної лексики. Дитина намагається виправдатись, пояснивши логічно неможливість вчинення небажаного вчинку, проте не бажає переходити в русло кооперативної комунікації, тому можна констатувати недосягнення бажаного результату.

Бажаним результатом впливу на емоційний стан співрозмовника має бути відчуття вини за скоєне. Вина може бути прямою та опосередкованою [156, с. 152]. Пряма вина – це прямий вчинок Х-а, опосередкована вина – це негативні наслідки вчинків Х-а.

Диференціюють вину 1 (поганий вчинок чи його наслідок, за який Х несе відповідальність) та вину 2 (стан/відчуття людини, яка вчинила негативну дію, яка призвела до поганої ситуації) [156, с. 160]. Різниця між двома станами вини полягає у причиново-наслідковому зв’язку: вина 1 – «Х був причиною поганої дії, тому є в такому стані», вина 2 – «Х є в такому стані, тому що був причиною поганої дії».

Отже, за допомогою вираження негативної оцінки ініціатор звинувачення викликає у звинувачуваного емоційний дискомфорт, результатом якого є зміна його поведінки.

Адресат, у свою чергу, прагне зняти з себе провину і виправдатись. Він використовує для цього лексичні засоби із семантикою істинності як доказ своєї невинності, мовленнєві засоби впливу, щоб переконати адресанта.

Емоції звинувачуваного варіюються від обурення у випадку безпідставного звинувачення до сорому через небажану поведінку. Звинувачуваний використовує усі тактико-стратегічні засоби, щоб максимально ефективно реалізувати виправдання, адже від його реалізації залежить не лише емоційний стан автора звинувачення, а й його власний.

4) **паралінгвістичний контекст** складають *регістр, тональність, атмосфера спілкування, тип спілкування, принципи, правила та конвенції спілкування.*

Регістр, тональність та атмосфера спілкування залежать безпосередньо від конкретної ситуації. Загалом, у більшості КС З/В в англomовній художній дитячій літературі регістр спілкування є переважно побутовим, інколи офіційним у межах усного каналу комунікації.

Оскільки КС З/В належить до некооперативного типу взаємодії, то тональність є зниженою (холодно-зверхньою або емоційно-напруженою), а атмосфера спілкування – напружена та конфліктна (контекст 1) із можливим переходом у більш дружню тональність та теплішу атмосферу (контекст 2). Можливість переходу залежить від того, чи зміниться конфліктний тип взаємодії на кооперативний:

“I demand that you leave at once, sir!” he said. “You are breaking and entering!” “Ah, shut up, Dursley, yeh great prune,” said the giant; hereached over the back of the sofa, jerked the gun out of Uncle Vernon’s hands, bent it into a knot as easily as if it had been made of rubber, and threw it into a corner of the room. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Sorcerer’s Stone, p. 47).

Адресант веде комунікацію в офіційному реєстрі, дотримуючись етикетних правил (*sir*) і намагаючись продемонструвати свій вищий статус. Адресат не підтримує систему соціальної ієрархії, прийняту в цьому суспільстві, тому він не приймає звинувачень, відповідає грубо (*shut up*) і використовує інвективу (*yeh great prune*). У цьому випадку інтеракція не ввійшла у кооперативне русло, а тональність комунікації стала ще більш напруженою.

Регістр, тональність та атмосферу задає переважно адресант-Дорослий, в той час як адресат-Дитина змушений підлаштуватись до заданих параметрів комунікації.

За типом спілкування у КС З/В комунікація є: 1) вербальною, оскільки відбувається лише за участю мови; 2) неформальною, оскільки здійснюється

за неформальних обставин; 3) відкритою (за формою спілкування); 4) вимушеною для обвинувачуваного та ініціативною для ініціатора звинувачення; 5) конфліктною, оскільки співрозмовник-ініціатор звинувачення не бажає досягти консенсусу.

У ситуації реалізації звинувачення (контекст 1) мовець не дотримується принципів та постулатів спілкування. Оскільки йдеться про конфліктну мовленнєву взаємодію, то Принцип Кооперації Г.-П. Грайса не береться до уваги. Стосовно Принципу Ввічливості Дж. Ліча, який виформовує стосунки між комунікантами, більшість його максим порушуються у КС З/В, а саме максими тактовності (неврахування адресантом інтересів співрозмовника), великодушності (постійне домінування адресанта в процесі комунікації), схвалення (негативне оцінювання адресата), згоди (небажання йти на комунікативні поступки) та симпатії (недоброзичливе відношення до партнера по комунікації).

На противагу, контекст 2 характеризується намаганнями звинуваченого виправити ситуацію, тому він прагнучиме дотриматись обох Принципів міжособистісного спілкування, щоб продемонструвати своє бажання до кооперації і подальшого виправлення ситуації.

3.2. Тактика звинувачення як конфліктна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання

3.2.1. Тактика звинувачення у ряді суміжних комунікативних тактик. Для цілісного та об'єктивного опису звинувачення, яке неодноразово ставало предметом наукового аналізу [158; 117; 88; 310; 351; 314], важливо диференціювати його у системі таких суміжних за іллокутивною складовою тактик, як засудження, осуд, зневага та дорікання. Усі ці тактики були виділені на основі спільного інтенційного змісту – вираження несхвалення та здійснення впливу на адресата.

Значення «несхвалення» за допомогою метамови можна пояснити так: X відчуває негативне емоційне ставлення до Y, оскільки він вважає, що відповідно до норм та стандартів поведінки, прийнятих у цьому суспільстві, поведінка Y не відповідає цим нормам [74, с. 91-99].

Окрім спільного інтенційного змісту, ці тактики мають індивідуальні комунікативно-прагматичні характеристики. Їх можна диференціювати за такими ознаками:

1) *Специфіка інтенції*

Т.В. Булигіна та О.Д. Шмельов, услід за Ч. Філлмором, базують диференціацію між предикатами *звинувачувати* та *засуджувати* на різному розподілі асерції та пресупозиції. У випадку *звинувачення* в наміри мовця входить повідомлення про те, що була вчинена певна дія, а неможливість цієї дії належить до сфери пресупозиції. У випадку *засудження* пресупозиція – це вчинення певної дії, а асерція – це *засудження* цієї дії [32, с. 51].

В.І. Карасик тісно пов'язує *звинувачення* з *осудом* та відносить до юридичного, а не морального впливу, хоча науковець і визнає, що юридичні норми впливають із моральних. Загальне значення дієслів *звинувачення* він визначає як «вважати когось винним, заявляти про це офіційно та публічно і притягти обвинуваченого до суду» [102, с. 149]. Основою для визнання вини є вчинення певного злочину, тобто порушення закону. Це, в свою чергу, притягує відповідальність, тобто потребу відповідати за свої вчинки.

Засудження є двоспрямованою іллокутивною дією, оскільки іллокутивною метою автора є реакція на поведінку і стимул до зміни цієї поведінки [187, с. 494-495].

Комунікативна мета *дорікання* є ідентичною до *засудження* – дати негативну оцінку та змінити поведінку адресата. Адресат виступає особою, яка усвідомлено здійснила негативний вчинок, усвідомлює його наслідки і здатна нести відповідальність за скоєне [188, с. 728-729] Проте, *дорікання* має певну специфіку іллокуції: його ціллю є змусити адресата подумати над своєю поведінкою [32, с. 55].

Отже, складовими інтенції звинувачення є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку стосовно цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати у потрібному для ініціатора звинувачення руслі:

“Have you any idea how worried I’ve been?” said Mrs. Weasley in a deadly whisper. “Sorry, Mum, but see, we had to –” All three of Mrs. Weasley’s sons were taller than she was, but they cowered as her rage broke over them. “Beds empty! No note! Car gone – could have crashed – out of my mind with worry – did you care? – never, as long as I’ve lived – you wait until your father gets home, we never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy –” “Perfect Percy,” muttered Fred. “YOU COULD DO WITH TAKING A LEAF OUT OF PERCY’S BOOK!” yelled Mrs. Weasley, prodding a finger in Fred’s chest. “You could have died, you could have been seen, you could have lost your father his job –”. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 33).

У звинуваченні втілені вищезазначені інтенції: повідомлення про факт вчинення певної дії (*Beds empty! No note! Car gone*), вираження негативної оцінки стосовно цієї дії (*out of my mind with worry*) та вказівка на відповідальність адресата за вчинення цієї дії (*did you care?*).

Приклад ілюструє реалізацію ТЗ за допомогою декількох прийомів: вказівки на негативний вплив цієї дії на адресанта (*Have you any idea how worried I’ve been, out of my mind with worry*), небажаних для комунікантів прогнозів (*You could have died, you could have been seen, you could have lost your father his job*), прямої вказівки на негативність дії (*did you care? – never, as long as I’ve lived*), порівняння об’єктів, дій з іншими (позитивними) (*we never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy*), вказівки на бажану для адресанта дію, яка не була вчинена (*YOU COULD DO WITH TAKING A LEAF OUT OF PERCY’S BOOK*).

2) Усвідомлення/неусвідомлення адресатом вчиненої дії

Додатковим елементом значення «осуд» є те, що Х думає, що У зробив негативну дію цілеспрямовано, знаючи закони і свідомо їх порушуючи, тому

він відноситься до Y негативно. Порівняно з осудом *засудження* має меншу міру негативної оцінки Y, оскільки X вважає, що Y вчинив негативну дію несвідомо, тому він не просто констатує факт вчинення цієї дії, а й намагається пояснити Y його помилку. У випадку *зневаги* оцінюватися можуть навіть несвідомі дії індивіда [74, с. 91-99].

Дорікання відрізняється від засудження тим, що адресат дорікання свідомо порушив угоду, яка існувала між адресантом і адресатом на предмет дотримання певних норм або усвідомлено не врахував у своїй поведінці представлення про наявні у соціумі зразки поведінки, відповідно, адресант відчуває до адресата негативно-емоційне оцінне відношення [188, с. 728-729].

При *звинуваченні* мовець вважає, що звинувачуваний вчинив негативну дію свідомо, цілеспрямовано. Поряд із вираженням негативної оцінки він прагне зробити так, щоб звинувачуваний її виправив, тобто здійснює вербальний тиск на звинувачуваного [102, с. 149]:

“What, Voldemort?” said Harry, without thinking. Even Stan’s pimples went white; Ern jerked the steering wheel so hard that a whole farmhouse had to jump aside to avoid the bus. “You outta your tree?” yelled Stan. “Choo say ‘is name for?” “Sorry,” said Harry hastily. “Sorry, I – I forgot –”. (J.K. Rowling. HarryPotterandthePrizoner of Azkaban, p. 38-39).

Адресант перед реалізацією звинувачення робить запит стосовно розумового здоров'я адресата, оскільки він прагне запевнитись, що адресат вчинив негативну дію свідомо (*You outta your tree?*). Отже, звинувачення прямо залежне від усвідомлення вчиненої дії.

За інтенсивністю вираження негативної оцінки звинувачення є набагато сильнішою комунікативною дією, ніж, для прикладу, осуд чи засудження.

3) *Засоби вираження інтенції*

Засудження передбачає використання вербальних засобів для пояснення негативного вчинку, а *осуд* може мати і невербальну форму [74, с. 91-99]. *Дорікати* теж можна невербально, проте, на відміну від інших предикатів, *дорікати* означає нагадувати або непрямим способом вказувати,

що вчинений поступок є негативним. *Звинувачуючи*, ми повідомляємо про те, в чому ми самі впевнені, тому звинувачення реалізується виключно в межах МА [32, с. 55].

Отже, інтенція звинувачення, на відміну від інших суміжних понять, може бути виражена єдиним способом – вербально:

“Damn you, Shuter, you careless old fool! Look what you’ve done!” Lyra could see, just. Her uncle had managed to knock the decanter of Tokay off the table, and made it look as if the Porter had done it. The old man put the box down carefully and began to apologize. “I’m truly sorry, my lord—I must have been closer than I thought—” (P. Pullman. The Golden Compass, p. 11).

Автор звинувачення не лише вербалізує своє незадоволення вчинком звинувачуваного, а й вживає засоби оцінки зниженої тональності (інвективу), яка призначена для того, щоб продемонструвати високу міру емоційного дискомфорту адресанта.

4) Специфіка аксіологічної складової

Засудження виділяють за характером аспекту недотримання адресатом вимог, що базуються на особистій точці зору мовця на факти дійсності, або тих, що базуються на загальноприйнятих нормах [187, с. 495]. Вважаємо, що останній тип засудження, який втілюється відповідно до суспільних норм, можна назвати *звинуваченням* і на цій основі розділяти засудження і звинувачення. Адже у випадку звинувачення агенс зберігає за собою право виносити оцінку, тобто висловлювати свою думку про недоліки та переваги об’єкта оцінки відповідно до системи цінностей. Ініціатор звинувачення присвоює собі право представляти суспільство, тому при звинуваченні цінності маю суспільну значущість [102, с. 149]. *Звинувачення* відносять до мовленнєвих дій оцінного впливу, які спрямовані на почуття співрозмовника і належать до сфери соціально-правової оцінки поведінки [209, с. 49].

Той, хто звинувачує, бере на себе відповідальність за факт вчинення певної дії, а той, хто засуджує, – за право винесення певної оцінки за цю дію. Отже, у першому випадку шкала цінностей, згідно з якою вчинок

кваліфікується як негативний, є загальноприйнятною, а в другому випадку шкала цінностей встановлена індивідуально [32, с. 51]. Зневажаючи, людина також використовує свою власну систему норм та цінностей [74, с. 91-99]:

“<...> ... And when you did see me, you like to fainted, as if I was some horrible thing you never wanted to see again. You en't human, Lord Asriel. You en't my father. My father wouldn't treat me like that. Fathers are supposed to love their daughters, en't they? You don't love me, and I don't love you, and that's a fact. I love Farder Coram, and I love lorek Byrnison; I love an armored bear more'n I love my father. And I bet lorek Byrnison loves me more'n you do.”
(P. Pullman. *The Golden Compass*, p. 222).

Згідно із суспільно-визнаною шкалою оцінювання вчинок адресата є серйозним та важким, оскільки йдеться про ставлення батька до дочки. Автор звинувачення має нижчий статус, проте під впливом емоційного стану звинувачує демонстративно.

У значенні предикатів *звинувачувати*, *засуджувати*, тобто предикатів етичної оцінки, у формі логічних пресупозицій міститься також дезидеративна оцінка (бажання) [45, с. 87]. Усі предикати етичної оцінки належать до предикатів, в склад пресупозицій яких входить реалізоване бажання семантичного суб'єкта (його бажання чи небажання).

Несхвалення відрізняється від *зневаги* тим, що в основі емоційної оцінки несхвалення лежать якості, які можна змінити, в основі зневаги – якості, які людина змінити не може [74, с. 91-99].

Отже, звинувачення належить до предикатів етичної оцінки, що містить дезидеративну складову (реалізоване бажання семантичного суб'єкта) та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей.

5) Адресатно-адресантне відношення

У комунікативній ситуації *засудження* автор – наставник, м'який критик, який знає зразки поведінки, а адресат має нижчий статус, не володіє нормами поведінки і не усвідомлює, що він їх порушує [188, с. 495].

У комунікативній ситуації вираження *зневаги* адресант позиціонує свою вищість над адресатом, навіть не маючи вищого статусу. Іллокутивна дія зневаги не передбачає того, що адресат може виправити свою поведінку в майбутньому, тому адресант виступає вольовим, суворим учасником комунікативної взаємодії.

Під час *дорікання* комунікативний статус адресанта може бути однаковим або нижчим за комунікативний статус адресата, оскільки ця комунікативна дія використовується для ненав'язливої, непрямой вказівки на негативний вчинок, що характерно для такого типу відносин.

Для *звинувачення* більш характерна нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Оскільки звинувачення передбачає пониження комунікативного статусу співрозмовника (див. п. 1.3.1.), то адресант повинен володіти достатніми повноваженнями та вищим комунікативним статусом для того, щоб ці звинувачення визнав адресат:

“Dirty,” said Lord Asriel, pushing her hands away. “Don’t they make you wash in this place?” “Yes,” she said. “But the Chaplain’s fingernails are always dirty. They’re even dirtier than mine.” “He’s a learned man. What’s your excuse?” “I must’ve got them dirty after I washed.” (P. Pullman. TheGoldenCompass, p. 24).

Дорослий має настільки беззаперечний авторитет, що він демонстративно вимагає виправдань у дитини. Про його вищий комунікативний статус свідчать інтерогативні конструкції та безапеляційний тон розмови.

б) Часовий фактор

Під час *засудження* фактор минулого, який відомий лише автору, базується на зразках поведінки і вираженні особистих поглядів мовця, а фактор майбутнього полягає у досягненні перлокутивного ефекту – прийнятті адресатом до відома побажань автора і їх врахування у подальшій поведінці [187, с. 495].

Фактор минулого при *доріканні* відомий обом учасникам комунікації. Фактор майбутнього такий самий, як і при засудженні – зміна поведінки адресата в бажаний для адресанта бік [188, с. 728-729].

Часовий фактор майбутнього при *зневазі* відіграє неабияку роль, оскільки передбачається, що в майбутньому адресат не зможе поміняти свою поведінку в бажаний для адресанта бік, а фактор минулого є відомий тільки адресанту, оскільки він використовує індивідуальну, відому йому систему цінностей.

При звинуваченні фактор минулого є відомим обом учасникам комунікації, а стосовно фактора майбутнього, можна зазначити бажану для адресанта зміну поведінки адресата:

“Orange. Tell me, boy, does anything penetrate that thick skull of yours? Didn’t you hear me say, quite clearly, that only one rat spleen was needed? Didn’t I state plainly that a dash of leech juice would suffice? What do I have to do to make you understand, Longbottom?” Neville was pink and trembling (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 125-126).

Адресант звертається до фактора минулого, на основі якого він вибудовує своє звинувачення (*Didn’t you hear me say, quite clearly, that only one rat spleen was needed? Didn’t I state plainly that a dash of leech juice would suffice?*). Фактор майбутнього він використовує для того, щоб вказати адресату на необхідні зміни його поведінки (*What do I have to do to make you understand, Longbottom?*).

7) *Тип дистанції*

Між учасниками комунікативних ситуацій *дорікання*, *засудження*, *осуду*, *зневаги* та *звинувачення* можуть існувати різні рольові відносини та статусна дистанція. Примітно, що оскільки ці комунікативні дії є негативними, то найчастіше адресант негативної дії буде в сильнішій рольовій позиції та матиме вищий за адресата комунікативний/соціальний статус. Для прикладу, А.А. Король зауважує, що «у ситуаціях, де спостерігається реалізація висловлення-звинувачення, учасники визнають

вертикальні відмінності, при яких домінуючу позицію займає адресант, а залежну позицію – адресат» [117]:

“HOW DARE YOU GIVE THIS NUMBER TO PEOPLE LIKE – PEOPLE LIKE YOU!” *Uncle Vernon had roared, spraying Harry with spit. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban, p. 4).*

Між адресантом-дядьком та адресатом-племінником є досить велика вертикальна дистанція. Звинувачення адресанта втілене через вказівку на низький статус адресата (*HOW DARE YOU, PEOPLE LIKE YOU*). Коротка горизонтальна дистанція (родинні відносини) не є релевантною при реалізації звинувачення.

У випадку короткої горизонтальної дистанції можна реалізувати *дорікання* стосовно недотримання норм і обіцянок. У випадку великої горизонтальної дистанції *дорікання* може бути втілене лише за порушення норм, оскільки спільного фактора минулого в учасників комунікації немає [188, с. 728-729].

Для *зневаги* соціально-рольові відносини та дистанція значення не мають: для визнання вчинку негативним важливою є система власних цінностей адресанта, а не суспільно-прийнятих.

8) *Перформативне вживання метапредикатів зі значенням негативної оцінки*

Метапредикат *звинувачувати* може мати перформативну реалізацію у комунікації, проте зазвичай у офіційно-діловій сфері, а не побутовій. Стосовно перформативного вживання лексеми *дорікати*, вона може функціонувати як перформатив у ситуаціях, коли адресант бажає вербалізувати свою комунікативну мету, проте отримує менш частотне використання, ніж *обвинувачувати*. Як перформатив може функціонувати також метапредикат *зневажати*, проте він, зазвичай, використовується у ситуаціях підвищеної емоційності.

Отже, можна стверджувати факт синонімічності *звинувачення, осуду, засудження та докору*, що зумовлено спільністю комунікативної мети та

реалізації в конфліктній взаємодії. За рядом параметрів тактику звинувачення виділено у ряді суміжних тактик. В результаті виявлено, що складовими інтенції *звинувачення* є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку стосовно цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати у потрібному для ініціатора звинувачення руслі. Іntenція звинувачення може бути виражена єдиним способом – вербально. Звинувачення належить до предикатів етичної оцінки та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей. Для *звинувачення* більш характерною є нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Фактор минулого є відомим для обох учасників комунікації. Фактор майбутнього полягає у зміні поведінки адресата.

3.2.2. Способи тактики звинувачення та мовні засоби їх втілення.

Номенклатура прототипових ТЗ у роботі базується на мовленнєвих кліше або семантичних ярликах глибинної структури тактик (за Є.М. Верещагіним). Для номінації тактики обрано предикативну фразу, яка «імітує обов'язкову предикативну природу реплік, що входять в дану тактику» [41, с. 87]. Найменування тактик визначені емпірично, а основним завданням було максимально точно відображення іменем-ярликом основного смислу усієї групи реплік.

У дослідженні класифікація тактик звинувачення базується на таких комунікативних параметрах: 1) усвідомленні адресатом негативного вчинку; 2) відчутті адресатом вини за скоєне; 3) відчутті адресантом емоційного дискомфорту через скоєне; 4) відповідності вчинку суспільно-прийнятим нормам.

Тактики втілюються прямими та непрямими способами [152; 222; 223; 181; 165].

Способом є сукупність конкретних мовленнєвих прийомів, що використовується для втілення тактики. Прямий спосіб передбачає прямий

(експліцитний) зв'язок між мовним вираженням звинувачення і його інтенційною спрямованістю. Непрямий спосіб об'єднує тактики, в яких мовне вираження не має прямого зв'язку з інтенційною спрямованістю звинувачення.

В результаті дослідження було виявлено, що ТЗ непрямого способу (67%) є частотнішими, ніж тактики прямого способу (33%) (див. Дод. А, табл. А1). Очевидно, це пояснюється бажанням мовця реалізувати звинувачення у пом'якшеній формі, щоб, з одного боку, не спричинити загрозу статусу співрозмовника, а з іншого, убезпечити себе у випадку недостовірності звинувачувального висловлення.

3.2.2.1. Способи та засоби втілення звинувачення прямо. Звинувачення, втілене прямим способом, передбачає експлікацію негативного оцінювання адресантом вчинку, поведінки чи певної характеристики адресата [12].

Прямий спосіб звинувачення може реалізуватися через: 1) негативнооцінні лексеми; 2) прямий зв'язок із конситуацією [92].

Смисл звинувачення, втілений першим способом, невеликою мірою залежить від контексту, оскільки він експлікується через присутні в ньому негативнооцінні дієслова, прикметники, дієприкметники, прислівники та іменники. Формальними ознаками прямого звинувачення є наявність у висловленні вербальних маркерів з чітко вираженою негативною оцінкою вчинків адресата.

Якщо адресант вживає негативно марковані лексеми відносно адресата, він у такий спосіб сигналізує своє невдоволення ним чи його поведінкою:

*“This **clot**, boomed the Headmistress, pointing the riding –crop at him like a rapier, ‘this black-head, this **foul carbuncle**, this **poisonous pustule** that you see before you is none other than a **disgusting criminal**, a **denizen of the underworld**, a **member of Mafia**” (R. Dahl’s. *Matilda*, p.115)*

Адресант вживає негативнооцінні іменники (*clot, carbuncle, pustule, criminal, mafia*) та прикметники (*poisonous, disgusting, foul*), які сигналізують про його негативний емоційний стан та невдоволення ситуацією.

В англійських художніх текстах для дітей найчастіше звинувачення може втілюватись за допомогою:

— дієслів:

“And why did he fake his death?” he said furiously. “Because he knew you were about to kill him like you killed my parents!” “No,” said Lupin, “Harry –” “And now you’ve come to finish him off!” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 364).

Адресант вживає негативнооцінні дієслова *kill, finish off* із семантикою деструктивної дії для винесення звинувачення адресату.

— іменників:

“How dare you,” he growled, sounding suddenly like the bearsized dog he had been. “I, a spy for Voldemort? When did I ever sneak around people who were stronger and more powerful than myself? But you, Peter – I’ll never understand why I didn’t see you were the spy from the start. You always liked big friends who’d look after you, didn’t you? It used to be us ... me and Remus ... and James... .” Pettigrew wiped his face again; he was almost panting for breath. “Me, a spy ... must be out of your mind ... never ... don’t know how you can say such a –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 369).

Адресант використовує оцінну лексему *spy* для того, щоб висловити своє ставлення до адресата та вказати на його вину за вчинок, наслідком якого стала смерть дорогих йому людей.

“He’s from Durmstrang!” spat Ron. “He’s competing against Harry! Against Hogwarts! You – you’re –” Ron was obviously casting around for words strong enough to describe Hermione’s scree, “fraternizing with the enemy, that’s what you’re doing!” Hermione’s mouth fell open. (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 421).

Лексема *enemy*, що має негативні конотації, поєднана з оцінним дієсловом *fraternize* для підсилення негативного відношення адресанта до поведінки адресата.

— прикметників/дієприкметників:

“*Myrtle,*” *Harry said slowly, “how am I supposed to breathe?” At this, Myrtle’s eyes filled with sudden tears again. “Tactless!” she muttered, groping in her robes for a handkerchief. “What’s tactless?” said Harry, bewildered. “Talking about breathing in front of me!” she said shrilly, and her voice echoed loudly around the bathroom. “When I can’t ...when I haven’t ... not for ages ...” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 465).*

Адресант, використовуючи оцінний прикметник з негативним значенням *tactless*, вказує адресату на його комунікативну помилку (*Talking about breathing in front of me*).

За допомогою другого способу негативна оцінка не експлікується значенням негативнооцінних лексем, а базується на певних важливих параметрах конситуації, референтів чи способів здійснення того чи іншого вчинку. Без зв’язку з комунікативною ситуацією неможливо визначити іллокутивну спрямованість такого висловлення, оскільки в ньому немає негативної чи позитивнооцінної лексики. Проте смисл такого висловлення легко встановити через прямий зв’язок із контекстом і ситуацією, який дає змогу чітко визначити іллокутивну складову звинувачення, звинувачуваних, референтів тощо:

“*You said you’d already worked out that egg clue!*” *said Hermione indignantly. “Keep your voice down!” said Harry crossly. “I just need to – sort of fine-tune it, all right?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 561-562).*

Висловлення не містить жодних негативнооцінних лексем, проте звинувачення легко «прочитується», якщо взяти до уваги його контекст (тон спілкування). Зрозуміло, що співрозмовники спілкуються в емоційно напруженій обстановці, про що свідчать лексеми на позначення способу

спілкування *indignantly* та *crossly*. Ця обстановка сприяє реалізації конфліктної комунікативної дії звинувачення. За таких обставин адресант, який стверджує, що слова адресата не відповідають дійсності, виступає ініціатором звинувачення, який звинувачує адресата (звинуваченого) у брехні. Важливо додати, що особа звинувачуваного, суть та референт звинувачення легко визначаються в ситуації, тому називаємо такий спосіб звинувачення прямим.

До тактик прямого способу відносимо тактики з ярликами-кліше на позначення негативного ставлення, вираженого експліцитно: «*Ти поганий*», «*Твоя поведінка погана*», «*Ти винний*», «*Твоя вина доведена*». Найпоширенішою тактикою експліцитного способу звинувачення є тактика «*Ти винний*» (45,7% від загальної кількості в межах способу), найменш поширеною – тактика «*Твоя вина доведена*» (5,8%) (див. Дод. А, табл. А3).

Перша тактика «*Ти поганий*» передбачає оцінювання характеру особи загалом або окремої її риси. У ролі предиката вживаються будь-які лексеми (передусім іменники та прикметники) на позначення негативної оцінки. Вжиті оцінні лексеми можуть максимально виражати емоційно-експресивний стан ініціатора звинувачення:

“But you seem so much stronger, My Lord –” “Liar,” breathed the second voice. “I am no stronger, and a few days alone would be enough to rob me of the little health I have regained under your clumsy care. Silence!” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 9).

Адресант вживає негативнооцінну лексему *liar*, як реакцію на попереднє твердження адресата. В наступних пропозиціях адресант обґрунтовує своє звинувачення за допомогою оцінних прикметників (*clumsy*).

Тактика «*Твоя поведінка погана*» є однією з найчастотніших в англійських художніх текстах для дітей. В ролі предиката вживаються передусім оцінні дієслова з негативною семантикою. На відміну від тактики «*Ти поганий*», де здійснюється оцінювання особи звинуваченого або його окремої характеристики загалом, ця тактика використовується для

оцінювання окремих дій адресата, що не узгоджуються з певними принципами ініціатора звинувачення:

*“I shall do nothing of the sort,” said the Mouse, getting up and walking away. “You **insult** me by talking such **nonsense!**” “I didn’t mean it!” pleaded poor Alice.*

“But you’re so easily offended, you know!” (L. Carroll. Alice in Wonderland, p. 38).

Адресант використовує лексеми *insult, nonsense* не для загальної оцінки адресата, а для оцінювання окремих його дій.

Ярлик тактики «**Ти винний**» може і не бути експліцитно представленим у звинуваченні з метою мінімізації та економії мовних засобів. Зазвичай, у такому звинуваченні буде вказаний суб’єкт, який вчинив негативну дію, предикат негативного поступку, узгоджений з ним граматично, та об’єкт негативної дії:

“How should I know how the stupid little girl got hold of it?” he said. “Because you gave it to her,” said Harry. “In Flourish and Blotts. You picked up her old Transfiguration book and slipped the diary inside it, didn’t you?” He saw Mr. Malfoy’s white hands clench and unclench. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 336).

У першій пропозиції адресант стверджує факт здійснення негативного вчинку. Наступні пропозиції вжиті адресантом для роз’яснення способу вчинення протиправної дії. Загалом, звинувачення складає собою ствердження факту вчинення негативного поступку (*you gave it to her*). При цьому жодних оцінних мовних засобів не було вжито, іллокутивна складова звинувачення визначається за допомогою прямої референції до контексту та ситуації.

“You have put a...a...a crocodile in my drinking water! The Trunchbull yelled back. ‘There is no worse crime in the world against a Headmistress! Now sit down and don’t say a word! Go on, sit down at once” (R. Dahl’s. Matilda, p.159)

Наступний приклад ілюструє таку саму структуру звинувачення: суб'єкт, який вчинив негативну дію (you), предикат негативного поступку, узгоджений з ним граматично (have put), та об'єкт негативної дії (*a crocodile in my drinking water*).

Тактикою «**Твоя вина доведена**» каузується: «якщо вина доведена, отже мав місце поганий вчинок, ти здійснив його і відповідальний за нього, тому ти винний». Найчастіше, попри ствердження вини, адресант також вказує на обставини, деталі вчинення злочину або надає обґрунтування винуватості адресата:

*“You’ve been caught **red-handed**, elf!” Mr. Diggory roared. “Caught with the guilty wand in your hand!”* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 136).

Приклад ілюструє вживання прямого способу звинувачення за допомогою оцінних прикметників (*guilty*) та дієприкметників (*red-handed*). Адресант стверджує, що адресата впіймали на гарячому (*been caught red-handed*), що передбачає здійснення негативного поступку/злочину і підтвердження його вини. Наступна пропозиція обґрунтовує звинувачення адресанта (*Caught with the guilty wand in your hand*).

Отже, в англomовній художній дитячій літературі було виділено чотири ТЗ, що реалізуються прямим способом: «*Ти поганий*», «*Твоя поведінка погана*», «*Ти винний*», «*Твоя вина доведена*». Найпоширенішою тактикою експліцитного способу звинувачення є тактика «*Ти винний*», найменш поширеною – тактика «*Твоя вина доведена*».

3.2.2.2. Способи та засоби втілення звинувачення непрямо.

Непрямий спосіб об'єднує тактики, в яких мовне вираження не має прямого зв'язку з інтенційною спрямованістю звинувачення. До непрямих способів звинувачення належать експліцитний та імпліцитний.

До непрямого експліцитного способу відносяться тактики, в яких мовне вираження має непрямий зв'язок зі звинуваченням, що базується на

комунікативно-прагматичних параметрах. Непрямий імпліцитний спосіб не передбачає зв'язку з комунікативно-прагматичними параметрами взагалі, а звинувачення реалізується на основі звертання до комунікативних постулатів, пресупозицій та конситуації.

В англомовних художніх текстах для дітей звинувачення непрямим експліцитним способом є суттєво частотнішим – 79,3% від загальної кількості в межах непрямого способу, на противагу, імпліцитні звинувачення становлять 20,7% (див. Дод. А, табл. А2).

Відповідно до комунікативно-прагматичних параметрів звинувачення були виокремлені такі групи тактик непрямого експліцитного способу: 1) усвідомлення адресатом негативного вчинку («*Ти зробив це навмисно!*», «*Хіба я не казав цього не робити?*»); 2) відчуття вини адресатом за скоєне («*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*», «*Якби не ти, все було б інакше!*»); 3) відчуття адресантом емоційного дискомфорту через скоєне («*Що ти наробив?*», «*Чому ти це зробив?*», «*Це ти зробив?*»); 4) відповідність вчинку суспільно-прийнятним нормам («*Ти схожий на/такий як/кращий/гірший за...*», «*Як ти смієш?*»).

Найбільш поширеними в англомовних художніх текстах для дітей є тактики групи, що базується на комунікативно-прагматичних параметрах, пов'язаних із відчуттям адресантом емоційного дискомфорту через скоєне (див. Дод. А, табл. А4). У цій групі найчастотнішою є тактика «*Чому ти це зробив?*» (22,7% від загальної кількості випадків в межах непрямого експліцитного способу). Найменш частотними є тактики групи комунікативно-прагматичних параметрів, пов'язаних із відчуттям вини адресатом за скоєне. Найменш поширеною тактикою було визначено тактику «*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*» (3,0%).

Перша група тактик непрямого експліцитного способу реалізує звинувачення через вказівку на те, що адресат виконав негативну дію свідомо і цілеспрямовано, ігноруючи попередні домовленості з адресантом.

Тактика «*Хіба я тобі не казав цього не робити?*» передбачає звернення до фактора минулого. Коли адресант втілює цю тактику, він звинувачує адресата у тому, що той не дотримався спільних домовленостей, тобто маючи інформацію про небажаність вчинку, здійснив його. Іntenцією автора є не отримати відповідь на запитання, а виразити своє негативне ставлення до вчинку адресата та порушення ним домовленостей:

“Ginny!” said Mr. Weasley, flabbergasted. “Haven’t I taught you anything? What have I always told you? Never trust anything that can think for itself if you can’t see where it keeps its brain. Why didn’t you show the diary to me, or your mother? A suspicious object like that, it was clearly full of Dark Magic –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 78).

Запитання під впливом комунікативної ситуації послаблює свій денотативний зміст і реалізує інший комунікативно-прагматичний смисл: «обвинувачувальний інтенційний смисл повністю нейтралізує базисну іллокутивну силу запиту інформації» [126, с. 107].

Наступний приклад також ілюструє використання цієї ТЗ:

“I meant ‘please’!” said Harry quickly. “I didn’t mean –” “WHAT HAVE I TOLD YOU,” thundered his uncle, spraying spit over the table, “ABOUT SAYING THE ‘M’ WORD IN OUR HOUSE?” “But I –” “HOW DARE YOU THREATEN DUDLEY!” roared Uncle Vernon, pounding the table with his fist. “I just –” “I WARNED YOU! I WILL NOT TOLERATE MENTION OF YOUR ABNORMALITY UNDER THIS ROOF!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 2).

Адресант, використовуючи питання, не очікує відповіді, а насправді нагадує адресату про їх попередні домовленості стосовно здійснення певних дій. Адресат не дотримався цих домовленостей, і адресант через ТЗ виразив своє відношення до цього.

Наступна тактика використовує такий параметр звинувачення, як навмисність вчинення дії – «*Ти зробив це навмисно*»:

“I didn’t give him anything,” said Fred, with another evil grin. “I just dropped it... It was his fault he went and ate it, I never told him to.” “You dropped it on purpose!” roared Mr. Weasley. “You knew he’d eat it, you knew he was on a diet –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 135).

У першій пропозиції адресант вказує на факт навмисного вчинення дії, а наступні пропозиції підтверджують те, що адресат усвідомлював свої дії (*You knew he’d eat it, you knew he was on a diet*). Оскільки усвідомлення дій характерне для реалізації звинувачення, на відміну від зневаги та осуду, ця ознака вказує на вину адресата.

Наступна група тактик звинувачення базується на каузації вини адресата за його негативний вчинок.

Тактика *«Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?»* використовується тоді, коли адресант прагне вказати на негативні наслідки, до яких призвів вчинок адресата. Вони можуть бути пов’язані з певними параметрами адресанта, для прикладу, негативним впливом на його здоров’я, настрій, поведінку, відчуття тощо:

“Morning, Mum,” said George, in what he clearly thought was a jaunty, winning voice.” “Have you any idea how worried I’ve been?” said Mrs. Weasley in a deadly whisper. “Sorry, Mum, but see, we had to –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p.33).

Вказуючи на негативний вплив вчинків адресата на своє самопочуття, адресант тим сам імплікує його вину, яка є однією з основних параметрів звинувачення. При цьому вжита питальна конструкція не передбачає відповіді, оскільки ціллю адресанта було висловити своє обурення поведінкою адресата.

Тактика *«Якби не ти (твоя поведінка), все було б інакше»* використовується тоді, коли адресант імплікує вину адресата, вказуючи на негативні наслідки (реальні або можливі), до яких призвела його поведінка, або позитивні наслідки, до яких могла б призвести його поведінка:

There was no arguing with this, as Ron chose that moment to say loudly, “If Scabbers hadn’t just been eaten, he could have had some of those Fudge Flies. He used to really like them –” Hermione burst into tears (J.K. Rowling. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban, p. 265).

Адресант вказує на бажану для себе, проте нереальну, ситуацію, яка не відбулась через певні дії адресата. Цим способом адресант імплікує вину адресата за те, що сталось (*If Scabbers hadn’t just been eaten, he could have had some of those Fudge Flies*).

Наступний приклад ілюструє небажаність наслідків поведінки адресата:

“YOU COULD DO WITH TAKING A LEAF OUT OF PERCY’S BOOK!” yelled Mrs. Weasley, prodding a finger in Fred’s chest. **“You could have died, you could have been seen, you could have lost your father his job –”** (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p.33).

У першій пропозиції адресант вказує на бажану для себе ситуацію в минулому, наступні пропозиції виражають небажані для нього наслідки, які могли б статися за вини адресата.

Третя група об’єднує тактики, які використовуються адресантом, коли він обирає звинувачення через демонстрацію свого емоційного дискомфорту та негативних емоцій.

Мовні засоби тактики **«Це ти зробив!»** бувають різними, залежно від цілей адресанта, який переважно виражає певні підозри у неправильній поведінці адресата:

“I’ll tell you what’s happening round here!” shouted Mr Hazell, advancing upon the policeman. “These are my pheasants, and this rogue,” pointing at my father, “has enticed them out of my woods on to his filthy little filling-station!” (Dahl. R. Danny. The Champion of the World, p. 79).

Адресант, висловлюючи свої підозри/прогнози щодо небажаної ситуації за участю адресата, тим самим звинувачує його у відповідальності за цю ситуацію.

Про належність цієї тактики до непрямого експліцитного способу свідчать також розбіжності в інтенційній складовій (звинувачення) і граматичній структурі (запитання):

“So,” said Mr. Diggory, his eyes hardening as he turned to look at Winky again, cowering at his feet. “You found this wand, eh, elf? And you picked it up and thought you’d have some fun with it, did you?” “It is not doing magic with it, sir!” squealed Winky, tears streaming down the sides of her squashed and bulbous nose. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 135).

Тактику «**Що ти наробиш?**» адресант використовує для вираження свого експресивно-емоційного стану та підвищеного дискомфорту від ситуації, що склалась:

“OUT WITH IT, POTTER!” he bellowed. “WHAT DID YOU DO?” “Professor Snape!” shrieked Madam Pomfrey. “Control yourself!” “See here, Snape, be reasonable,” said Fudge. “This door’s been locked, we just saw –” “THEY HELPED HIM ESCAPE, I KNOW IT!” Snape howled, pointing at Harry and Hermione. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban, p. 419).

Перші дві пропозиції звинувачення формально демонструють бажання адресанта знати правду і отримати відповідь на запитання, проте наступна пропозиція свідчить про те, що він вже знає відповідь на запитання (*THEY HELPED HIM ESCAPE, I KNOW IT!*). При чому, адресант навіть не використовує модального оператора можливості/припущення свого звинувачення, він вказує на знання, тобто інформацію, що базується на фактах. Отже, інтенція отримати відповідь на запитання не є першочерговою у цій комунікативній ситуації.

Тактику «**Чому ти це зробиш/не зробиш?**» адресант використовує тоді, коли він формально демонструє бажання знати причини та мотиви негативного вчинку, проте насправді ця тактика реалізується для того, щоб вказати своє незадоволення поганим вчинком:

“Why didn’t you send us a letter by owl? I believe you have an owl?” Professor McGonagall said coldly to Harry. Harry gaped at her. Now she’d said

it, that seemed the obvious thing to have done. "I – I didn't think –" "That," said Professor McGonagall, "is obvious." (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 80).

Адресант фактично не прагне отримати відповіді на своє запитання, незважаючи на тип речення. Основною метою є продемонструвати своє негативне відношення до вчинку адресата, а також вказати на можливий варіант правильної, з позиції адресанта, поведінки. Питання *Чому ти це не зробив?* можна прирівняти до його семантичного еквівалента *Тобі слід було це зробити* й імплікативно вивести «Якщо ти це не зробив, а тобі слід було зробити, я оцінюю твою поведінку негативно».

Варто зазначити, що граматична структура семантичного ярлика тактики не обов'язково еквівалентна структурі висловлень, що до неї належать, для прикладу, ця тактика може виражатися стверджувальними висловленнями з іллокуцією питання:

"Or maybe," said a very cold voice right behind them, "he's waiting to hear why you two didn't arrive on the school train." (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 78).

Адресант через стверджувальне висловлення реалізує формальну інтенцію запитання, проте справжньою інтенцією є бажання продемонструвати своє негативне відношення до вчинку адресата, про що свідчать наступні репліки адресанта. Вони вказують на те, що адресанта не цікавить відповідь адресата (*"Follow me," said Snape.*)

Четверта група тактик базується на параметрі нормативності ситуації, адресанта, адресата, вчинку і передбачає порівняння їх із нормою/еталоном.

Тактика *«Ти схожий на/такий як/кращий/гірший за...»* використовує еталон чи норму дій, поведінки чи навіть особистостей. На основі порівняння адресата чи його дій із цим еталоном адресант виражає свою негативну оцінку:

"Beds empty! No note! Car gone – could have crashed – out of my mind with worry – did you care? – never, as long as I've lived – you wait until your

father gets home, we never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy – “Perfect Percy,” muttered Fred. (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, p.33).

Адресант протиставляє адресата еталону, який оцінюється позитивно (поведінка братів), відповідно їх антипод (адресат) отримує негативне оцінювання (*we never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy*).

“**How extraordinarily like your father you are, Potter,**” Snape said suddenly, his eyes glinting. “**He too was exceedingly arrogant.** A small amount of talent on the Quidditch field made him think he was a cut above the rest of us too. Strutting around the place with his friends and admirers ... The resemblance between you is uncanny.” “My dad didn’t strut,” said Harry, before he could stop himself. “And neither do I.” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 284)

В наступному прикладі адресант навпаки порівнює поведінку адресата з ненормативною поведінкою референта і вказує на їх схожість, внаслідок чого та сама негативна оцінка переходить і на адресата (*How extraordinarily like your father you are*).

Наступна тактика експлуатує статус адресата для здійснення звинувачення. Це відбувається тоді, коли адресант вказує на недостатній статус адресата, щоб виконувати певну дію – «**Як ти смієш?**»:

“But Dad was watching,” Frog said. “He always watches a test. And Josh. Nothing could...” “A test?” the woman exclaimed. “**How dare you test my daughter? Test her for what?**” (N. Creech., *The Blob, the Frog, the DOG and the girl*, p. 17).

Адресант вказує на недостатній статус адресата за допомогою конструкції “*how dare you*” та предиката, який вказує на дію, яку адресат не може виконувати через свій низький статус. Адресант не цікавиться справжніми причинами поведінки адресата і не прагне отримати відповідь на запитання, чому той наважився так себе, а вказує на невідповідність статусу адресата певній системі суспільних цінностей.

Імпліцитні висловлення звинувачення базуються на комунікативних нормах, постулатах та пресупозиціях і не мають спеціальних мовних засобів вираження. Вони є найбільш залежними від контексту та ситуації, тому поза ними ці висловлювання не сприймаються як такі, що несуть інтенцію звинувачення.

Смисл звинувачення можна зрозуміти за допомогою звертання до попереднього і наступного контексту, щоб визначити, яка комунікативна дія стимулювала реалізацію звинувачення і яким був перлокутивний ефект від його втілення.

Отже, на основі аналізу мовного матеріалу були визначені ТЗ, що реалізуються непрямим імпліцитним способом і базуються на експлуатації комунікативних постулатів Принципу Кооперації.

Імпліцитний спосіб звинувачення є малочастотним в англомовних художніх текстах для дітей (див. Дод. А, табл. А5). Тактика, пов'язана з релевантністю інформації, є найбільш частотною і складає майже половину від усіх знайдених випадків в межах способу (43,1%).

Необхідно зазначити, що імпліцитне звинувачення втілюється за умови *презумпції* дотримання Принципу Кооперації, тобто адресант демонструє бажання (правдиве чи неправдиве) до кооперативної поведінки. Кінцеві цілі адресанта та адресата можуть і не збігатися, але на цьому етапі комунікативної взаємодії (коли адресант прагне, щоб адресат як мінімум зрозумів його імпліцитне звинувачення) їх цілі є спільними.

Г.П. Грайс вказує, що інколи, за умови дотримання загального Принципу Кооперації, деякі постулати можуть порушуватися, утворюючи комунікативні імплікатури [73, с. 226]. У такому випадку йдеться про експлуатацію певного постулату.

Адресант може експлуатувати *категорію Якості* (не говори того, що вважаєш неправдою; не говори того, для чого ти не маєш достатніх підстав). В такому випадку створюється ефект іронії: коли мовець говорить одне, а імплікує зовсім протилежне [341]:

“I hope you saw my piece over the summer about the International Confederation of Wizards’ Conference?” “Enchantingly nasty,” said Dumbledore, his eyes twinkling. “I particularly enjoyed your description of me as an obsolete dingbat.” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 307).

Адресант вжив пропозицію *particularly enjoyed*, яка каузує, що референт повинен мати смисл із позитивними конотаціями (щось приємне), проте референт (*obsolete dingbat*), має яскраво виражені негативні конотації. Отже, адресант не міг виконувати цю дію в прямому розумінні – він виконував протилежну за значенням дію (*did not enjoy*). З’являється пропозиція, що виражає негативну оцінку дії, а оскільки адресат є агенсом цієї дії, він підлягає звинуваченню.

Окремим випадком експлуатації категорії Якості є імпліцитне звинувачення на основі протилежності смислу висловлювання та ситуації спілкування:

“I’d never help him work out that egg!” said Hermione, looking outraged. “Never. How could you say something like that – I want Harry to win the tournament, Harry knows that, don’t you, Harry?” “You’ve got a funny way of showing it,” sneered Ron. (J.K. Rowling. HarryPotterandthe Goblet of Fire, p. 422).

Судячи з контексту, адресант різко негативно оцінює «допомогу» адресата, проте він виражає свою негативну оцінку через протилежний (позитивний) смисл висловлювання (*You’ve got a funny way of showing it*), цим самим підвищуючи емоційний фон ситуації і демонструючи негативні емоції.

Експлуатуватись може також категорія Відношення при імпліцитному звинуваченні. Якщо висловлювання є нерелевантним для адресата, це означає, що адресант або не дотримується Принципу Кооперації (категорії Відношення) Г.П. Грайса, або його висловлювання має інший смисл. Якщо припустити, що адресант дотримується *категорії Відношення* (не відходить від теми), то те, що він говорить, навіть за умови нерелевантності змісту, має

певне відношення до комунікативної ситуації і певною мірою стосується учасників комунікації:

“Yes, Arthur, cars,” said Mrs. Weasley, her eyes flashing. “Imagine a wizard buying a rusty old car and telling his wife all he wanted to do with it was take it apart to see how it worked, while really he was enchanting it to make it fly.” Mr. Weasley blinked (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p.39).

Якщо взяти висловлення поза контекстом, то видається, що адресант розповідає адресату нерелевантну ситуації історію, референтами в якій є чаклун та його дружина. Але якщо припустити, що адресант дотримується категорії Відношення, і ця розповідь певною мірою стосується співрозмовників, то інтенційна складова одразу ж міняє свою спрямованість. Оскільки адресант є чаклуном і створив літаючий автомобіль, а його дружина йому розповідає ідентичну історію, то беручи до уваги пресупозицію (спільний фонд знань співрозмовників) про заборону зачаровувати людські речі (на зразок автомобілів), комунікативною інтенцією цього висловлення стає вираження несхвалення поведінкою адресата (чаклуна) та звинувачення його у неприпустимих вчинках.

Звинувачення, проілюстроване наступним прикладом, базується також на припущенні про дотримання категорії Відношення:

“I noticed, in my search of the park, that considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow,” Snape went on. “That tree did more damage to us than we –” Ron blurted out. “Silence!” snapped Snape again. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p.79).

Адресант розповідає адресатам про завдану дереву шкоду, що абсолютно не стосується теми розмови і ситуації. Проте, якщо припустити, що висловлення є релевантним, і якщо взяти до уваги попередній контекст (адресат завдав шкоду дереву), то зрозуміло, що адресант імпліцитно звинувачує адресатів у цьому вчинку.

При реалізації цього способу звинувачення важливо, що референція до адресатів як виконавців негативного вчинку не здійснюється, тобто формально їх ніхто ні в чому не звинувачує. Це робиться для того, щоб у випадку конфліктної ситуації адресант зміг знайти «відступ» назад і не втратити свій комунікативний статус, якщо його звинувачення не відповідатиме дійсності:

“I see you broke your foot,” the keeper said. “You didn’t by any chance fall into a hole in the ground, did you?” (Dahl. R. Danny. The Champion of the World, p. 79).

Адресант звинувачення підозрює, що звинувачуваний зламав ногу, коли вчиняв злочин, проте, оскільки він не бачив обличчя, сказати прямо про це не може.

Часто *категорія Способу* (висловлюйся ясно: уникай незрозумілих виразів, неоднозначності, багатослів’я) експлуатується тоді, коли при розмові адресанта та адресата присутні сторонні особи. Тоді адресант реалізує цей спосіб для того, щоб завуалювати смисл звинувачення.

Г.П. Грайс стверджує, що «якщо А очікує від Б розуміння того, що його мовлення затемняється свідомо, то А тим самим імплікує, що зміст його слів не призначений для третіх осіб» [73, с. 234]:

“Dumbledore happens to trust me,” said Snape through clenched teeth. “I refuse to believe that he gave you orders to search my office!” “Course Dumbledore trusts you,” growled Moody. “He’s a trusting man, isn’t he? Believes in second chances. But me – I say there are spots that don’t come off, Snape. Spots that never come off, d’you know what I mean?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 472).

Співрозмовники знають про що йдеться, і звинувачення про ганебну поведінку адресата в минулому реалізується імпліцитно для того, щоб сторонні слухачі (учні) не зрозуміли, про що мовиться. Для перевірки спільних пресупозицій і підтримання уваги адресант використовує метафрази (*d’you know what I mean?*) і звертання.

Категорія Кількості також може експлуатуватися, коли звинувачення базується на спільних пресупозиціях, а буквальне висловлення не є інформативним:

“So,” he said softly, “the train isn’t good enough for the famous Harry Potter and his faithful sidekick, Weasley. Wanted to arrive with a bang, did we, boys?” “No, sir, it was the barrier at King’s Cross, it –” “Silence!” said Snape coldly. (J. K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p.79).

Адресант робить твердження, проте основне у ньому не буквальний смисл, а спільні пресупозиції мовців. Якщо їх взяти до уваги (до магичної школи заборонено летіти – можна тільки їхати чарівним потягом), то можна зробити висновок, що адресант негативно відноситься до їх вчинку і реалізує звинувачення.

Отже, на основі комунікативно прагматичних параметрів звинувачення було виділено дев’ять тактик непрямого експліцитного способу: «*Ти зробив це навмисно!*», «*Хіба я не казав цього не робити?*», «*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*», «*Якби не ти, все було б інакше!*», «*Це ти зробив*», «*Що ти наробив?*», «*Чому ти це зробив?*», «*Ти схожий на/такий як/кращий /гірший за...*», «*Як ти смієш?*». Тактики непрямого імпліцитного способу базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації.

3.3. Тактика виправдання як кооперативна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання

3.3.1. Тактика виправдання у ряді суміжних комунікативних тактик. За допомогою виправдань мовець спростовує свою відповідальність за певні вчинки чи дії, що призвели (могли призвести) до негативних наслідків, або доводить позитивну оцінку індивідуально значущих ситуацій, своїх вчинків та поведінки, засуджуваних мовцем, тим самим позитивно оцінюючи свою особистість [183, с. 106]. Виправдання пояснює вчинок

мовця і є спробою запевнити в правильності своїх вчинків [144; 170; 246; 255].

Лексема *виправдовуватися* має три значення: 1) «доводити свою правоту, невинність», 2) «пояснювати свої вчинки, дії, наводити причини, які дають можливість, дозволяють вибачити», 3) «виявлятися правильним, таким, що справджує, підтверджує що-небудь» [384, с. 459].

Інтенційність реалізується першими двома значеннями, відповідно до яких виправдання можна трактувати як виправдання-згоду або виправдання-незгоду. Виправдання-згода (значення 2) передбачає обов'язкове визнання своєї провини та наведення логічних, на думку звинуваченого, пояснень, що вказують на причини його вчинку:

“But really” (she was now adding three fried eggs to his plate), “flying an illegal car halfway across the country – anyone could have seen you –” She flicked her wand casually at the dishes in the sink, which began to clean themselves, clinking gently in the background. “It was cloudy, Mum!” said Fred.” You keep your mouth closed while you’re eating!” Mrs. Weasley snapped. “They were starving him, Mum!” said George. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 34).

Звинувачуваний визнає свою вину і намагається виправдатися різними способами: спочатку вказуючи на безпечність їхньої подорожі, а потім – на причини, що змусили їх вирушити в дорогу.

Виправдання-незгода (значення 1) зумовлене невизнанням вини за вчинення певної дії і наведення пояснень, обґрунтувань своєї невинності:

“You don’t care about Roger –” Lyra, we all care about Roger – “You don’t, else you’d all stop work and go and look for him right now! I hate you!” “There could be a dozen reasons why Roger en’t turned up. Listen to sense. We got dinner to prepare and serve in less than an hour; the Master’s got guests in the lodging, and he’ll be eating over there, and that means Chef’ll have to attend to getting the food there quick so it don’t go cold; and what with

onething and another, Lyra, life's got to go on. I'm sure Roger'll turn up...."
(P.Pullman. *The Golden Compass*, p. 39).

Адресант реалізує ТВ-незгоди. У тезисній частині він не погоджується з твердженням (*Lyra, we all care about Roger*), а в аргументативній частині намагається пояснити ситуацію, тим самим ствердивши свою невинність.

У будь-якому випадку, звинувачуваний не може обмежитися визнанням чи невизнанням своєї провини, а повинен додатково її спростувати або пояснити причини своїх дій. При цьому вони мають узгоджуватися з системою цінностей та норм автора звинувачення, оскільки від цього залежить, чи прийме він виправдання, і, відповідно, чи досягне звинувачуваний перлокутивного ефекту.

Отже, виправдання складається із двох частин: визнання/невизнання своєї провини (тезисна частина) та спростування/пояснення своїх дій (аргументативна частина).

В тезисній частині ТВ-незгоди буде суміжною із тактиками незгоди, заперечення, тощо. А ТВ-згоди буде синонімічною до тактик вибачення, зізнання та згоди.

Вважаємо, що друга частина – спростування/пояснення своїх дій – є основним елементом виправдання, без якого неможлива реалізація власне цієї тактики. Адже у випадку відсутності аргументативної частини виправдання перетворюється на висловлення згоди або незгоди з твердженням. А оскільки виправдання полягає власне у поясненні своїх дій і зміні емоційного стану адресанта через регулювання адресанто-адресатних відносин, то до виправдань у роботі відносимо висловлення, в яких присутні або дві частини, або тільки аргументативний компонент.

У дослідженні виправдання вирізняємо з-поміж суміжних тактик за такими параметрами:

1) Специфіка інтенції

Як було стверджено вище, виправдання, як і звинувачення, є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише

безпосередньо у поясненні причин свого вчинку, а й також у знятті з себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови в русло кооперації. На основі цього власне і можна диференціювати виправдання від тактик згоди/незгоди та заперечення/ствердження, де інтенція мовця полягає в інформуванні співрозмовника про істинність чи хибність його слів (заперечення/ствердження) або схвалення/несхвалення його пропозицій, прохань, наказів (згода/незгода):

'Nancy,' – Miss Polly's voice was very stern now—'when I'm talking to you, I wish you to stop your work and listen to what I have to say.' Nancy flushed miserably. <...> 'I was only keepin' on with my work 'cause you specially told me this mornin' ter hurry with my dishes, ye know.' (Eleanor H. Porter. *Pollyanna*, p. 374).

Звинувачуваний визнає свій поганий вчинок, проте вказує пояснення, чому він його вчинив, намагаючись зняти з себе відповідальність за скоєне (*you specially told me*).

Стосовно інтенції тактики зізнання, можна зауважити, що «зізнаватися» означає «говорити відверто про свій стан, свої вчинки і т. ін.; признаватися в чому-небудь» [384, с. 572], тобто робити публічним те, що до цього було прихованим, невідомим. Інтенцією зізнання є ствердити факт вчинення певної, негативної, дії, на відміну від вибачення, серед основних інтенцій якого є покращити емоційний стан комунікантів і сприяти кооперативності розмови [235; 271; 276; 305; 309; 365].

З іншого боку, «вибачатись» – це «просити вибачення, усвідомлюючи свою провину» [384, с. 572], тобто повністю визнавати свою вину. Відмінність інтенції виправдання полягає у частковому визнанні своєї провини і перекладанні іншої частини провини на інших людей, обставини, ситуацію. А.М. Приходько вказує, що коли мовець відчуває малоефективність своєї виправдовувальної інтенції, він може «звернутись до

більш дієвих засобів «згладжування» вини» [164, с. 114]. Йдеться про вибачення чи каяття.

2) *Міра визнання провини*

Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). Стосовно інших тактик, можна зауважити, що вони передбачають або повне визнання провини (згода, вибачення, зізнання) або повне невизнання (незгода, заперечення):

“Oh, yes,” said John Faa, “all your doings, they all get back to Farder Coram here.” Lyra couldn’t hold it in. “We didn’t damage it! Honest! It was only a bit of mud! And we never got very far–” (P.Pullman. The Golden Compass, p. 76).

Адресант повністю не визнає провини і не приймає звинувачення, логічно обґрунтовуючи свою позицію та спростовуючи звинувачення.

3) *Засоби вираження інтенції*

Оскільки виправдання містить аргументативну частину, в якій мовець пояснює причини свого вчинку, то виправдовувальна інтенція має завжди вербальне вираження, на відміну від тактик згоди, незгоди, заперечення, інтенція яких може виражатись і невербально, для прикладу, за допомогою екстралінгвістичних чи кінестетичних засобів:

“I am delighted that Gryffindor won the match, but this is getting ridiculous! Percy, I expected better of you!” “I certainly didn’t authorize this, Professor!” said Percy, puffing himself up indignantly. “I was just telling them all to get back to bed! My brother Ron here had a nightmare –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban, p. 267).

Виправдання містить незгоду зі звинуваченням і аргументативну частину, в якій адресант пояснює свою непричетність до небажаного вчинку. Він вживає лексему *certainly* у тезисній частині для того, щоб збільшити міру переконливості свого виправдання.

Що стосується зізнання та вибачення, інтенції цих тактик також матимуть вербальне вираження, оскільки для їх реалізації необхідно застосувати власне мовні засоби, для прикладу, для того, щоб зробити певну інформацію публічною, її необхідно озвучити, а суттю вибачення є «словесна спокута вини, проступку» [210, с. 125].

Щодо конвенційності засобів вираження суміжних тактик, тактики вибачення, згоди, незгоди, заперечення реалізуються за допомогою конвенційних засобів. виправдання не має конвенційних засобів вираження інтенції.

4) *Специфіка аксіологічної складової*

Виправдовувальна інтенція передбачає намагання звинувачуваного «підлаштувати» свій негативний вчинок до системи моральних цінностей співрозмовника, применшивши його значущість. Отже, бачення своєї провини звинувачуваним при реалізації виправдання-згоди буде більш суб'єктивним і міра її не буде такою значною:

“I noticed, in my search of the park, that considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow,” Snape went on. “That tree did more damage to us than we –” Ron blurted out. (J.K. Rowling. HarryPotterandthe Chamber of Secrets, p. 34).

Звинувачувані намагаються применшити міру вчиненого, вказавши на себе як на постраждалих у даному випадку (*That tree did more damage to us than we*).

Коли звинувачуваний не бере провини на себе під час виправдання-незгоди, а вказує на іншу особу, то він не зацікавлений у применшенні міри цієї провини.

Необхідно зауважити, що загалом втілення звинувачення передбачає «підлаштування» до систем цінностей співрозмовників. В іншому випадку, звинувачуваний не трактує свій вчинок як негативний і, відповідно, не реалізовує не тактику виправдання, а незгоди чи заперечення.

Реалізація тактик вибачення та згоди передбачає прийняття та визнання системи морально-етичних цінностей та норм автора звинувачення.

5) *Адресатно-адресантне відношення*

Адресант, який продукує виправдовувальне висловлювання, вчинивши небажану для адресата дію, відповідно, має мінімізувати завдану шкоду, переконливо обґрунтувавши свою позицію і мотиви своїх вчинків, адже від цього залежатиме результат розмови. Крім цього, адресант є комунікантом, який намагається вести кооперативну комунікацію і поважає систему морально-етичних цінностей свого співрозмовника.

Автор звинувачення – це особа, налаштована на конфлікт. Він здійснюватиме оцінку виправдання і вирішуватиме майбутній результат комунікації:

‘Pollyanna, what does this mean?’ cried Aunt Polly then. Pollyanna blinked sleepy eyes and sat up. ‘Why, Mr. Tom–Aunt Polly!’ she stammered. ‘Don’t look so scared! It isn’t that I’ve got the consumption, you know, like Joel Hartley. It’s only that I was so hot–in there. But I shut the window, Aunt Polly, so the flies couldn’t carry those germ-things in.’ (Eleanor H. Porter. Pollyanna, p. 56).

Приклад засвідчує, що звинувачуваний намагається пояснити причини свого вчинку, втіливши ТВ-згоди. Це означає, що він не лише поважає систему цінностей автора звинувачення, а й вважає його поміркованим та достойним співрозмовником, який може зрозуміти усі докази та обґрунтування.

6) *Часовий фактор*

Фактор минулого при виправданні відомий обом учасникам комунікації, оскільки ТВ є респонсивною, яка реалізується у відповідь на звинувачення, а фактор майбутнього полягає у досягненні перлокутивного ефекту – покращенні емоційного стану адресата й загального тону комунікації, а також підвищенні комунікативного статусу адресанта.

На відміну від виправдання, в якому фактор минулого відомий обом, проте відношення до нього відрізняється у адресанта і адресата, зізнання та

вибачення передбачає однакове негативне ставлення адресанта й адресата до вчиненої дії. Фактор майбутнього такий самий, як і при вибаченні, – зміна поведінки адресата в бажаний для адресанта бік.

7) *Тип дистанції*

ТВ реалізує той комунікант, який не володіє комунікативною ініціативою [44, с.149]:

“Meaning that Dumbledore’s very interested to know who’s got it in for that boy!” said Moody, limping nearer still to the foot of the stairs. “And so am I, Snape ... very interested...” <...> For a moment, nobody moved” I merely thought,” said Snape, in a voice of forced calm, “that if Potter was wandering around after hours again ... it’s an unfortunate habit of his ... he should be stopped. For – for his own safety.” (J.K. Rowling. HarryPotterandthe Goblet of Fire, p. 545).

Автор звинувачення не лише використовує в розмові свій авторитет, а й посилається на більш авторитетне джерело (директора школи), що призводить до того, що звинувачуваний починає виправдовувати свій вчинок, обґрунтовуючи його не справжніми причинами, а тими, які були вигідні в цьому випадку.

Вимушеність реакції адресанта стосується вибачення та зізнання, які є респонсивними тактиками, що реалізуються зазвичай у ситуаціях, коли співрозмовник вказує на небажану дію, вчинену партнером по комунікації, і вимагає від нього вчинення дій, що спричинять до покращення його емоційного стану. Стосовно тактик згоди та незгоди, тип дистанції між партнерами залежатиме від їх соціальних статусів та інших комунікативних параметрів розмови.

8) *Перформативне вживання метапредикатів*

Лексема *виправдовуватись* не має перформативного використання, на відміну від лексем *погоджуватись*, *не погоджуватись*, *заперечувати*, *зізнаватись* та *вибачати*.

Отже, виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Аргументативна частина – спростування/пояснення своїх дій – є основним елементом виправдання, без якого неможлива його реалізація. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). ТВ-незгоди суміжна з тактиками незгоди, заперечення, ТВ-згоди синонімічна до тактик вибачення, зізнання та згоди.

Виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо у поясненні причин свого вчинку, а й також у знятті з себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови у русло кооперації. Виправдовувальна інтенція завжди має вербальне вираження, але не має конвенційних засобів вираження інтенції.

3.3.2. Способи тактики виправдання та мовні засоби їх втілення.

Класифікація ТВ базується на таких комунікативних параметрах: 1) визнанні/невизнанні вини звинувачуванім; 2) умисності/неумисності скоєння небажаного вчинку; 3) сприйнятті/несприйнятті свого вчинку як негативного.

На основі цих параметрів усі ТВ були поділені на ТВ-згоди та ТВ-незгоди. ТВ-згоди вербалізуються через такі групи семантичних ярликів: *«Я зробив поганий вчинок ненавмисно», «Я зробив поганий вчинок навмисно»* і *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»*. ТВ-незгоди вербалізуються за допомогою семантичних ярликів *«Це не моя вина, а...», «Невже ти думаєш, що я це зробив?»*, *«Я не робив поганий вчинок»*.

В результаті дослідження було виявлено, що в англomовній художній дитячій літературі ТВ-згоди є частотнішими (65,7%), ніж ТВ-незгоди (34,3%) (див. Дод. А, табл. А6).

3.3.2.1. Способи та засоби тактики виправдання-згоди. Під час аналізу англomовної художньої дитячої літератури було виявлено три ТВ-згоди, які вербалізуються через такі групи семантичних ярликів: «*Я зробив поганий вчинок ненавмисно*», «*Я зробив поганий вчинок навмисно*» і «*Я зробив вчинок, але він не є поганий*».

Тактика «*Я зробив поганий вчинок ненавмисно*» має прямий зв'язок з особами автора звинувачення і звинувачуваного, оскільки стосується їх знань, бажань, намірів і прагнень. Звинувачуваний визнає, що він вчинив певну дію і кваліфікує цю дію як небажану і негативну, проте основною причиною виправдання ним вказується незнання, небажання, вимушеність вчинення цієї дії попри його волю.

У цій групі ТВ-згоди в англomовній художній дитячій літературі можна назвати такі: «*Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього*», «*Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це*», «*Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий*», «*Я зробив поганий вчинок, тому що був змушений*».

ТВ «*Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього*» передбачає усвідомлення звинувачуваним того, що він вчинив небажану дію, проте як причину виправдання він називає відсутність злого наміру:

“You see, Ronan? They already have the arrogance of their kind! So we were to do your dirty work, were we, human girl? We were to act as your servants, drive away your enemieslike obedient hounds?” “No!” said Hermione in a horrorstruck squeak. “Please – I didn’t mean that! I just hoped you’d be able to – to help us –” (J. K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 756).

Звинувачуваний вказує основною причиною виправдання те, що він не мав на увазі образити співрозмовника, тобто в нього не було наміру вчинити негативну дію.

Причинами негативної дії можуть бути неконтрольовані реакції звинуваченого (“*I forgot*”, “*I panicked*”, “*I was scared*” тощо), за допомогою них мовець вказує, що він не міг контролювати свій негативний вчинок і, відповідно, заслуговує на зменшення провини.

Тактикою «Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це» автор визнає, що вчинив негативну дію, проте усвідомлює її небажаність:

“It – it was nothing,” he growled. “I ... regret your attitude,” he said, looking Harry full in the face once more” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 130-131).

Зазвичай вчинення негативної дії і реалізація тактики вказують про ненавмисність, неконтрольованість або незнання звинувачуванним певних умов ситуації.

Наступною є тактика «Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий»:

“Where’s his fish?” < ... > “Don’t you dare laugh! I’ll tear your lungs out if you laugh at him! That’s all he had to cling onto, just an old dried fish, that’s all he had for a daemon to love and be kind to! Who’s took it from him? Where’s it gone?” <...> “I didn’t know,” said another man apologetically. “I thought it was just what he’d been eating. I took it out his hand because I thought it was more respectful. That’s all, Lyra.” (P.Pullman, p.133-134)

Звинувачуваний визнає свою необізнаність про здійснення негативної дії та пояснює свої причини, що і слугує виправданням в цій ситуації.

Тактика «Я зробив поганий вчинок, тому що був змушений» вказує на відсутність іншого виходу для звинувачуваного, окрім вчинення небажаної дії, тобто він демонструє вимушеність цієї дії, здійсненої проти власної волі:

“You didn’t watch?” he said faintly, looking from one to the other. “You didn’t see me make any of those saves?” “Well – no,” said Hermione, stretching out a placatory hand toward him. “But Ron, we didn’t want to leave – we had to!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 704).

Звинувачуваний визнає, що вчинив неправильно, залишивши співрозмовника в небезпеці, проте своє виправдання вибудовує на основі того, що його дії мали вимушений характер.

Група тактик під загальною назвою «Я зробив поганий вчинок навмисно» включає такі тактики «Я зробив поганий вчинок, тому що він був

найбільш оптимальним», «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини», «Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків».

За допомогою тактики «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним» звинувачуваний виправдовує себе тим, що за певних обставин ця дія була найоптимальнішим варіантом з переліку, тобто була «найменш небажаною»:

“That,” she said quietly, “is despicable. Ask for his help, then double-cross him? And you wonder why goblins don’t like wizards, Ron?” Ron’s ears had turned red. “All right, all right! It was the only thing I could think of! What’s your solution, then?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 507).

Звинувачуваний був змушений вчинити певну дію, а тому з кола варіантів він обрав цю дію як найбільш оптимальну, хоча й усвідомлював її небажаність.

Своє виправдання звинувачуваний базує на спільних пресупозиціях, прийнятих у певному суспільстві. Мовець вказує, що він не міг вчинити інакше, і цей варіант був найбільш оптимальним у цій ситуації, тому що так «прийнято» думати/чинити у суспільстві.

Звинувачуваний наголошує на унікальності або оптимальності свого вчинку, використовуючи мовні конструкції, на зразок *“It was the only thing I could do”, “What else could I do in that situation”, “I could do nothing but...”, “It was a good thing to do”*.

Тактика «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини» звинувачуваний використовує тоді, коли він наводить основною причиною виправдання певні суб’єктивні (недоліки у характері) або об’єктивні (проблеми зі здоров’ям, загроза життю, небезпечні ситуації) фактори:

“You got it?” shouted Ron, raising himself a little higher on his pillows. “No one tells me anything! Blimey, you could have mentioned it!” “Well, we were

running for our lives from the Death Eaters, weren't we?" said Hermione. "Here." (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 275).

Коли звинувачуваний намагається виправдатись через вказівку на те, що його небажаний вчинок не вплинув негативно на ситуацію, він звертається до тактики *«Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків»*:

"A lovely person who made a mistake? She sold us all out, including you!" "Well ... we all got away, didn't we?" said Cho pleadingly. "You know, her mum works for the Ministry, it's really difficult for her –" (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 637).

Мовець виправдовується тим, що, хоч і негативний вчинок мав місце, він уникнув небажаних наслідків, зменшуючи у такий спосіб провину за вчинену дію.

Наступна група тактик *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»* орієнтована на статус інформації, тобто звинувачуваний намагається зробити так, щоб його співрозмовник оцінив інформацію чи його вчинок як менш негативний чи небажаний, ніж є насправді. У цій групі можна виокремити такі ТВ: *«А що тут такого?»*, *«Це не зовсім так!»*.

Коли своє виправдання мовець вибудовує за допомогою тактики *«А що тут такого?»*, через її реалізацію він *«знецінює»* або зменшує негативізм ситуації:

"So you just decided to try out an unknown, handwritten incantation and see what would happen?" <...> Both Harry and Ron shouted her down at once. "It was a laugh!" said Ron, upending a ketchup bottle over his sausages. "Just a laugh, Hermione, that's all!" (J.K. Rowling. Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 240).

Мовними конструкціями, які ця тактика експлуатує, є: *"I only asked her if"*, *"It was only a..."*, *"It was a simple..."*, *"I forget one little thing"*, *"There's nothing wrong with that"*.

Свою тактику звинувачуваний також може вибудувати на тому, що такі дії є загальноприйнятими в певних ситуаціях, багато людей так чинять, і всі їх сприймають позитивно.

Наступна тактика *«Це не зовсім так!»* відрізняється від попередньої тим, що звинувачуваний не зменшує міру своєї провини, а спростовує частину звинувачення, в загальному визнаючи вчинок:

“What?” said Ginny. “I don’t want to find my own sister snogging people in public!” “This was a deserted corridor till you came butting in!” said Ginny (J.K. Rowling. Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 287).

Цим способом мовець відволікає увагу співрозмовника безпосередньо від звинувачення, акцентуючи її на певному аспекті висловлення.

В наступному прикладі адресант звинувачує адресата в поганому ставленні до тварин (використав тварину у власних цілях), останній виправдовується тим, що в цьому і є призначення тварини, яку він придбав за власні кошти, тобто звинувачуваний не бачить своєї провини у такому ставленні:

“It was a jolly cruel thing to do,” said Digory who had once had a guinea-pig of his own.” How you do keep getting off the point!” said Uncle Andrew. “That’s what the creatures were for. I’d bought them myself. Let me see—where was I? (C.S. Lewis. The Magicians Nephew, p. 19)

Найбільш поширеними в англомовній художній дитячій літературі є тактики *«Це не зовсім так!»* (18,1% від загальної кількості випадків в межах групи ТВ-згоди), *«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини»* (17,5%), *«А що тут такого?»* (16,9%), *«Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним»* (15,5%) (див. Дод. А, табл. А7). Найменш частотними є тактики *«Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків»* (1,4%), *«Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це»* (6%).

Отже, звинувачуваний найчастіше використовує тактики, що експлуатують статус інформації або вказують на причини, що змусили його

вчинити небажану дію. Найменш часто використовувались тактики, що базуються на демонструванні провини за скоєне або вказівці на те, що вчинок не мав наслідків.

3.3.2.2. Способи та засоби тактики виправдання-незгоди.

Висловлення незгоди об'єднує ТВ, коли мовець не визнає вчинення небажаної дії і провини за неї, намагаючись виправдатись за допомогою вказівки на справжнього винуватця (тактика *«Це не моя вина, а...»*) або заперечення своєї участі у небажаній дії (тактика *«Я не робив поганий вчинок»*, *«Невже ти думаєш, що я це зробив?»*).

Ці тактики відрізняються на основі спрямованості звинувачення на: звинувачуваного (тактика *«Я не робив поганий вчинок»*), автора звинувачення (*«Невже ти думаєш, що я це зробив?»*) або іншої особи (тактика *«Це не моя вина, а...»*).

У ході дослідження було виявлено, що найбільш поширеною ТВ-незгоди є тактика *«Я не робив поганий вчинок»* (47.8%), реалізуючи яку мовець заперечує свою участь у небажаній дії, проте не вказує на провину іншого. Найменш поширеною є тактика *«Невже ти думаєш, що я це зробив?»* (14.8%) (див. Дод. А, табл. А8).

Основним мовним засобом втілення тактики *«Я не робив поганий вчинок»* буде заперечення твердження, висловленого автором звинувачення. Тісний зв'язок у цьому випадку спостерігається з суміжною тактикою-незгоди:

“Who said it was me who made it lousy?” snapped Ron. “No one,” said Hermione, looking taken aback, “I thought –” “You thought I was bound to be rubbish?” “No, of course I didn’t! Look, you said it was lousy so I just –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 294).

Автор звинувачує співрозмовника у тому, що він вчинив небажану дію, у відповідь на що звинувачуваний заперечує дане твердження, підсилюючи своє виправдання модальним прислівником *of course*.

В обох випадках мовними засобами виправдання стали заперечна частка *not*, а також неозначений займенник *anything*, тобто мала місце експлуатація категорії заперечення.

У випадку заперечення попередньо мають бути вказані альтернативи, тобто можливі варіанти стану речей, які виключають один одного. Заперечення – це відкидання однієї альтернативи і ствердження іншої. На думку І.Б. Шатуновського, якщо семантичний елемент має альтернативу, то він відноситься до реми, а елементи без альтернативи – до тематичної частини висловлювання [217].

Перенесення провини здійснюється через відхилення суб'єктом виправдання своєї позиції агенса. Серед мовних засобів цієї тактики використовуються заперечні займенники (*nothing, noone, nowhere, never* тощо), заперечні частки (*not*), неозначені займенники (*anything, anybody, anyone*):

“We weren’t saying anything like that, mate,” said Ron, looking aghast. “We weren’t having a go at Diggory, we didn’t – you’ve got the wrong end of the –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 328).

“What on earth were you attacking her about her Quidditch teamfor?” “Attacking? I wasn’t attacking her, I was only –” (J. K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 231).

Отже, використовуючи тактику «Я не робив поганій вчинок», автор заперечує свою участь у небажаній дії, на відміну від тактики «Це не моя вина, а...», коли вказується справжній винуватець поганого вчинку. У цьому випадку відбувається видалення суб'єктом виправдання себе з актантної позиції і включення іншого агентивного суб'єкта:

“So,” said Uncle Vernon, voice restored to full and considerable volume as he straightened up. “So you put some crackpot spell on my son so he’d hear voices and believe he was – was doomed to misery, or something, did you?” “How many times do I have to tell you?” said Harry, temper and voice rising together. “It

wasn't me! It was a couple of dementors!" (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 31).

Ця тактика також експлуатує категорію заперечення та її мовні засоби, але попри це звинувачуваний перекладає провину на справжнього винуватця небажаної дії, переносячи відповідальність за цей вчинок на іншого:

"Have you ever bothered to tot up the number of cock-and-bull stories this boy has come out with, Dumbledore, while trying to cover up his flagrant misuse of magic out of school? I suppose you've forgotten the Hover Charm he used three years ago – "That wasn't me, it was a house-elf!" said Harry. (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 148).

За допомогою цієї тактики мовець з одного боку вказує, що це не його провина (*That wasn't me*), а з іншого – викриває справжнього звинувачуваного (*it was a house-elf*).

Інколи ситуація спілкування не вимагає від мовця вказівки на справжнього винуватця, і йому достатньо просто ствердити, що це не його провина:

"She'll ban you from the library if you're not careful. Why did you have to bring that stupid book?" "It's not my fault she's barking mad, Hermione. Or d'you think she overheard you being rude about Filch? I've always thought there might be something going on between them..." (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*, p. 308).

Остання тактика цієї групи – «*Невже ти думаєш, що я це зробив?*» – спрямована безпосередньо на автора звинувачення: звинувачуваний виправдовується через вимогу підтвердити впевненість автора в тому, що він дійсно зробив цей небажаний вчинок. Так звинувачуваний переносить невдоволення автора від вчинку на свою особу в цілому, що означає перехід у сферу особистісних стосунків, де відповідальність за звинувачення зростає:

"This isn't about trying to get better marks!" Harry shouted at her. "It's about Voldemort – defeating Voldemort – or aren't you interested in that?" She could not blush, but her transparent cheeks became more opaque, and her voice

was heated as she replied, “Of course I – how dare you suggest –?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 615).

Звинувачуваний виправдовується, вказавши на необґрунтованість цього звинувачення і неможливість вчинення ним небажаної дії.

Часто основним мовним засобом цієї тактики є риторичне запитання, яке звинувачуваний використовує з метою вплинути на співрозмовника емоційно і переконати його у своїй позиції:

“The truth is that you don’t think a girl would have been clever enough,” said Hermione angrily. “How can I have hung round with you for five years and not think girls are clever?” said Harry, stung by this. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 538).

Звинувачуваний своє виправдання базує на логіці людської поведінки, тобто трактує свій вчинок як закономірний та виправданий, тим самим доводячи автору свою невинуватість у вчиненні небажаної дії.

Ця тактика експлуатує мовні засоби, за допомогою яких ставиться під сумнів попереднє твердження-звинувачення:

Before I answer you, I say, let me ask a question in turn. Do you really think that the Dark Lord has not asked me each and every one of those questions? And do you really think that, had I not been able to give satisfactory answers, I would be sitting here talking to you?” She hesitated. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 26).

Уточнюючи правдивість звинувачень, мовець тим самим ставить під сумнів їх обґрунтованість та достовірність.

Отже, було виявлено три ТВ-незгоди: «Це не моя вина, а...», «Невже ти думаєш, що я це зробив?», «Я не робив поганий вчинок». Найбільш поширеною ТВ-незгоди є «Я не робив поганий вчинок» (47.8%), найменш поширеною – тактика «Невже ти думаєш, що я це зробив?» (14.8%).

Висновки до Розділу 3

1. Прагматичний контекст КС З/В має такі складові: комунікативний контекст (комунікативна мета, інтенція, мотив, комунікативні ролі, комунікативна ініціатива), соціальний контекст (вік, позиції, ролі, статуси, якості, функції), особистісний контекст (знання, думки, побажання, переваги, відношення), паралінгвістичний контекст (регістр, тональність, атмосфера спілкування, тип спілкування, принципи, правила та конвенції спілкування).

2. За рядом параметрів ТЗ виокремлено з ряду суміжних тактик. Складовими інтенції звинувачення є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку стосовно цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати у потрібному для ініціатора звинувачення руслі. Іntenція звинувачення може бути виражена єдиним способом – вербально. Звинувачення належить до предикатів етичної оцінки та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей. Для звинувачення характерна нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Фактор минулого є відомим для обох учасників комунікації. Фактор майбутнього полягає у зміні поведінки адресата.

3. ТЗ в англomовних художніх текстах для дітей втілюються прямими та непрямими способами. Прямий спосіб передбачає прямий (експліцитний) зв'язок між мовним вираженням звинувачення і його інтенційною спрямованістю. Непрямий спосіб об'єднує тактики, в яких мовне вираження не має прямого зв'язку з інтенційною спрямованістю звинувачення. Тактики звинувачення непрямого способу є частотнішими (67%), ніж тактики прямого способу (33%).

4. В англomовних художніх текстах для дітей було виділено чотири тактики звинувачення, що реалізуються прямим способом: *«Ти поганий»*, *«Твоя поведінка погана»*, *«Ти винний»*, *«Твоя вина доведена»*. Найпоширенішою тактикою експліцитного способу звинувачення є тактика

«*Ти винний*» (45,7%), найменш поширеною – тактика «*Твоя вина доведена*» (5,8%).

5. Відповідно до комунікативно-прагматичних параметрів звинувачення були виділені такі групи тактик непрямого експліцитного способу: 1) усвідомлення адресатом негативного вчинку («*Ти зробив це навмисно!*», «*Хіба я не казав цього не робити?*»); 2) відчуття вини адресатом за скоєне («*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*», «*Якби не ти, все було б інакше!*»); 3) відчуття адресантом емоційного дискомфорту через скоєне («*Що ти наробив?*», «*Чому ти це зробив?*», «*Це ти зробив*»); 4) відповідність вчинку суспільно-відомим нормам («*Ти схожий на/такий як/кращий/гірший за...*», «*Як ти смієш?*»). Найчастотнішою є тактика «*Чому ти це зробив?*» (22,7%), найменш поширеною – тактика «*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*» (3,0%).

6. Імпліцитний спосіб звинувачення є малочастотним в англомовних художніх текстах для дітей. Тактики непрямого імпліцитного способу базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації. Тактика, що пов'язана з релевантністю інформації, є найбільш частотною і складає майже половину від усіх знайдених випадків в межах способу (43,1%).

7. Виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Аргументативна частина – спростування/пояснення своїх дій – є основним елементом виправдання, без якого неможлива його реалізація. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). ТВ-згоди є частотнішими (65,7%), ніж ТВ-незгоди (34,3%).

8. Виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо у поясненні причин свого вчинку звинувачуваним, а й також у знятті з себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні

розмови в русло кооперації. Виправдовувальна інтенція завжди має вербальне вираження, але не має конвенційних засобів вираження. ТВ-незгоди суміжна з тактиками незгоди, заперечення, тощо, ТВ-згоди синонімічна до тактик вибачення, зізнання та згоди.

9. Найбільш поширеними ТВ-згоди в англійських художніх текстах для дітей є тактики *«Це не зовсім так!»* (18,1%), *«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини»* (17,5%), *«А що тут такого?»* (16,9%), *«Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним»* (15,5%). Найменш частотними є тактики *«Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків»* (1,4%), *«Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це»* (6%). Найбільш поширеною ТВ-незгоди є *«Я не робив поганий вчинок»* (47,8%), найменш поширеною – тактика *«Невже ти думаєш, що я це зробив?»* (14,8%).

Основний зміст розділу висвітлено у 3 публікаціях [56; 60; 66].

РОЗДІЛ 4.
КОРЕЛЯЦІЯ ТАКТИК ТА СПОСОБІВ ЇХ ВТІЛЕННЯ
В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ
В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

4.1. Способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання

Комунікація постійно балансує між кооперацією і конфліктом, адже усі її учасники мають свої цілі, мотиви, наміри та інтенції, які часто не лише не збігаються, а й суперечать одні одним. Кожна комунікативна ситуація характеризується особливими показниками комунікативних та соціальних статусів та ролей, пресупозиціями, етнічними, віковими та гендерними відмінностями, тоном та атмосферою спілкування. Отже, не завжди є можливою ситуація відповідності цих показників для здійснення плавної кооперативної взаємодії. Часом від комунікантів вимагаються додаткові мовні зусилля, щоб забезпечити бажаний ефект та реалізувати свої наміри. Не завжди комунікант може втілити їх в «чистому вигляді», не вплинувши на свій статус чи статус співрозмовника. Для прикладу, якщо статуси співрозмовників не однакові, і статус автора звинувачення нижчий за статус звинувачуваного, перший використовує додаткові мовні засоби для послаблення інтенції звинувачення. Адже звинувачення як мовленнєва дія передбачає перехід у конфліктну взаємодію, і, якщо автор прагне досягти своїх цілей і уникнути цього переходу, йому потрібно максимально «завуалювати» своє звинувачення для того, щоб адресат не сприйняв його як намір понизити комунікативний статус.

У висловленнях інтенції втілюються в іллокуціях [17]. Іллокутивний акт – це «втілення у висловленні, породжуваному в процесі МА, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловленню конкретної спрямованості» [17, с. 171]. Іллокуція забезпечує досягнення

мовцем його комунікативної мети: реалізуючи певне висловлювання, він не лише передає інформацію, а й через вжиті мовні засоби демонструє додаткові відомості про те, як саме потрібно сприймати цю інформацію [154; 337; 338; 258].

ІС – це механізм, що регулює спосіб та міру впливу того чи іншого висловлення на адресата. Якщо адресант має причини, для прикладу, нерівність статусів, які змушують його модифікувати іллокутивну силу, він вживатиме ті мовні засоби, що дозволять йому її послабити чи, навпаки, інтенсифікувати.

В умовах КС З/В модифікація ІС [297; 374] може здійснюватися як для звинувачувальних, так і для виправдовувальних висловлень.

Причинами інтенсифікації ІС висловлювання є намагання досягти сильнішого перлокутивного ефекту на співрозмовника. В умовах звинувачення адресант може прагнути інтенсифікувати іллокутивну силу висловлювання для того, щоб продемонструвати небажаність певної дії, вчиненої адресатом, високу міру негативного впливу, що зазнав адресант, або вказати адресату на підвищену міру відповідальності за вчинення цієї дії та ефективніше стимулювати його дії у потрібному для автора звинувачення руслі.

До причин інтенсифікації ІС виправдання можна віднести намагання звинувачуваного ефективніше вибудувати свою виправдовувальну тактику, покращити емоційний стан співрозмовника, зняти з себе звинувачення та швидше спрямувати спілкування в русло кооперації. Інтенсифікація ІС виправдання здійснюється для того, щоб переконати адресанта в істинності, щирості та правдивості своїх намірів та цілей.

Ідеальною нормою спілкування є узгодження поглядів співрозмовників, достовірність повідомлюваного та добрі наміри співрозмовників, проте в реальній комунікації відбувається відхилення від правил: має місце неправда, напівправда, приховування інформації.

Прагматика мовленнєвого спілкування не передбачає гарантії істинності інформації, але її недостовірність повинна обумовлюватись [7]. Якщо мовець має сумніви в достовірності висловлення, то він запитує у співрозмовника, чи дійсно це висловлення є правдивим та достовірним. Для підтвердження істинності своїх слів, роблячи зізнання чи виправдовуючись, використовують твердження *«Це правда»*, *«Це неправда»*, *«Це дійсно так»* тощо.

До категорії щирості звертаються у випадку самовиправдання чи з метою виправдання себе в очах інших. Щирість є більш конвенційною, ніж відкритість, і часто в термінах щирості говорять про віру та помилки. Щирими бувають погляди, наміри, мотиви вчинків тощо. Н. Д. Арутюнова вказує на зв'язок щирості та ТВ в контексті посилення на незнання чи нерозуміння, проте знання і розуміння свідчать на користь звинувачення, оскільки вони не можуть бути щирими, на відміну від нерозуміння, незнання, помилок, думок, віри [10, с. 603].

Про категорії правди та щирості йде мова тоді, коли порушуються норми спілкування, або коли в умовах аномальної прагматичної ситуації мовець говорить неправду, а адресат сумнівається в істинності його слів. Вказівка на хибність судження є прерогативою адресата, тобто респонсивною реплікою діалогу. Вказівка на істинність судження – прерогатива мовця, тобто є ініціальною реплікою діалогу. Якщо мовець бере участь в комунікації і його співрозмовник очікує від нього відхилення від істини чи щирості, він намагається переконати його в протилежному за допомогою ввідних конструкцій *чесно кажучи*, *щиро кажучи*, *по правді*, *ій-богу*, *чесне слово* тощо [10, с. 609].

Існують причини, які не дозволяють мовцю не лише інтенсифікувати ІС свого висловлювання, а й вимагають її послаблення. Для прикладу, реалізація звинувачення навіть у нормальних умовах ведення комунікації спрямовує її в русло конфліктної взаємодії. У випадку нерівності комунікативних статусів співрозмовників чи напруженої атмосфери

спілкування адресант не завжди може реалізувати ІС звинувачення і змушений послаблювати її, для того, щоб уникнути небажаного перлокутивного ефекту чи пониження статусів співрозмовників.

Послаблення ІС виправдання має місце тоді, коли звинувачуваний винний більше, ніж він прагне продемонструвати, і втілює висловлення, які не зовсім правдиві або напівправдиві. Тоді він використовуватиме додаткові засоби «захисту» себе для зняття відповідальності зі своєї особи у випадку необхідності, для прикладу, коли автор звинувачення вимагатиме доказів невинності звинувачуваного.

До мовних засобів, що захищають комунікантів від небажаних наслідків комунікації і послаблюють іллокутивну силу повідомлення, належать лексико-синтаксичні засоби некатегоричності [143; 185; 226], ухильності [159; 145; 90; 299; 327; 379; 362], апроксимації [2; 47; 96; 147; 219; 224; 373], невизначеності [304; 315; 342; 263; 267; 377] тощо.

Отже, можна зробити висновок, що обидва типи комунікативних дій – звинувачення та виправдання – можуть зазнати модифікації їх ІС. Інтенсифікація ІС звинувачення та виправдання відбувається тоді, коли мовець прагне довести належність його висловлення до дійсності, тобто надати йому статусу «факту», іншими словами, того що мало місце в реальності. А послаблення ІС звинувачення та виправдання, навпаки, спрямоване на відхід від сфери знань і надання висловленню некатегоричного статусу.

В процесі аналізу було виявлено, що для обох комунікативних реакцій характерні однакові засоби та способи інтенсифікації та послаблення їх ІС.

4.1.1. Інтенсифікація іллокутивної сили звинувачення/виправдання. Інтенсифікація ІС звинувачення/виправдання здійснюється на рівні слова (лексичні засоби) та на рівні речення (способи інтенсифікації звинувачення/виправдання).

Частотним лексичним засобом є *мовні одиниці з семантикою істинності та хибності*. Існує ряд слів, які вербалізують категорію істинності: модусні слова (*безумовно*), іменники (*правда, брехня*), дієслова (*помилятися, брехати*), прислівники (*саме так, вірно*), фразеологізми тощо [10, с. 546]. Адресант часто використовує їх для того, щоб вказати на співвіднесення дій комунікантів з категоріями правди та брехні:

*It's okay, you know, you can tell me the **truth**," he said. "If you don't want everyone else to know, fine, but I don't know why you're bothering **to lie**, you didn't get into trouble for it, did you? That friend of the Fat Lady's, that Violet, she's already told us all Dumbledore's letting you enter. A thousand Galleons prize money, eh? And you don't have to do end-of-year tests either..." "I didn't put my name in that goblet!" said Harry, starting to feel angry. J.K. Rowling. HarryPotterandthe Goblet of Fire, p. 287).*

Оперуючи поняттями правди та брехні, адресант «підштовхує» адресата до визнання негативного вчинку. Він вказує, що йому відомо про небажаний вчинок, і від адресата не вимагається ствердити факт вчинення дії, а вказати на її причини. Тобто, акцент зміщується від негативної реакції за вчинення дії до пояснення причин.

Звинувачуваний теж експлуатує категорії правди та брехні для підсилення ефекту виправдання:

*"You make me sick, Badger," growled Nikabrik. "The High King Peter and the rest may have been Men, but they were a different sort of Men. This is one of the cursed Telmarines. He has hunted beasts for sport. Haven't you, now?" he added, rounding suddenly on Caspian. "Well, **to tell you the truth, I have**," said Caspian. "**But they weren't Talking Beasts.**" "It's all the same thing," said Nikabrik. (C.S. Lewis. The Chronicles of Narnia, p. 111).*

За допомогою мовних одиниць із семантикою істинності звинувачуваний намагається надати своєму висловленню більшої правдоподібності та викликати у співрозмовника почуття довіри.

Маркери очевидності (дійсно, зрозуміло, ясно), які вживаються в процесі мовної аргументації [168], також належать до лексичних засобів інтенсифікації ІС звинувачення/виправдання:

*“Before I answer you – oh yes, Bellatrix, I am going to answer! You can carry my words back to the others who whisper behind my back, and carry false tales of my treachery to the Dark Lord! Before I answer you, I say, let me ask a question in turn. **Do you really think** that the Dark Lord has not asked me each and every one of those questions? And **do you really think that**, had I not been able to give satisfactory answers, I would be sitting here talking to you?”* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*, p. 26).

Цей випадок інтенсифікації ІС базується на повторі частини висловлювання та вживанні лексеми *really*, за допомогою якої адресант здійснює додатковий емоційний вплив на адресата.

Наступний приклад свідчить про вживання маркерів очевидності для підсилення звинувачення:

*“Ah, but **of course** ‘e is lying!’” cried Madame Maxime. Snape was now shaking his head, his lip curling.* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 276).

Адресант звинувачує адресата, звертаючись до категорії істинності та підсилюючи її мовні засоби маркером очевидності *of course*. Отже, автор вказує на те, що провина адресата є фактом, істинність якого не підлягає сумніву.

Можна відзначити частотність використання маркерів очевидності задля інтенсифікації ІС виправдання:

*“BUT WHY SHOULD I KNOW WHAT’S GOING ON? WHY SHOULD ANYONE BOTHER TO TELL ME WHAT’S BEEN HAPPENING?” “Harry, we wanted to tell you, we **really** did –” Hermione began.* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 66).

Спочатку звинувачуваний вживає речення *We wanted to tell you*, але вирішує підсилити його маркером очевидності *really*, що свідить про щирість та чесність його виправдання.

До лексичних засобів можна віднести **мовні одиниці зі зниженою оцінною семантикою та інвективні засоби**.

За допомогою такої лексики мовець демонструє своє незадоволення вчинком його співрозмовника:

“LIAR!” *she shrieked, but he could hear the terror behind the anger now. “YOU’VE GOT IT, POTTER, AND YOU WILL GIVE IT TO ME – Accio Prophecy! ACCIO PROPHECY!”* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 812).

Адресант впевнений, що адресат має необхідну йому річ. Коли ж останній вказує, що ця річ йому не належить, адресант інтенсифікує ІС звинувачення через вживання інвективи (*liar*).

Поширений лексичний засіб виправдання – це використання оцінної лексики з негативною семантикою:

“Why,” said Snape, without preamble, “why did you put on that ring? It carries a curse, surely you realized that. Why even touch it?” Marvolo Gaunt’s ring lay on the desk before Dumbledore. It was cracked; the sword of Gryffindor lay beside it. Dumbledore grimaced. “I ... was a fool. Sorely tempted...” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Deathly Hallows*, p. 680).

Адресант вживає щодо своєї особи лексику зниженої конотації для того, щоб понизити свій комунікативний статус. Інтенсифікація виправдання в цьому випадку відбувається за рахунок підвищення емоційності ситуації і формування позитивного відношення до звинувачуваного, який сам визнає свою провину.

До способів інтенсифікації ІС зараховуємо **вказівку на неодноразовість дій звинувачення/виправдання**:

“DON’T LIE!” bellowed Black. “YOU’D BEEN PASSING INFORMATION TO HIM FOR A YEAR BEFORE LILY AND JAMES DIED! YOU WERE HIS SPY!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban, p. 374).

Адресант вказує, що адресат здійснив негативну дію не один раз, а багато разів протягом року, що означає умисність його вчинків та відсутність відчуття провини. Це в свою чергу підвищило негативне сприйняття цієї дії оточуючими.

Вказівка на неодноразовість дій характерна для інтенсифікації ІС не лише звинувачення, а й виправдання:

“So you put some crackpot spell on my son so he’d hear voices and believe he was – was doomed to misery, or something, did you?” “How many times do I have to tell you?” said Harry, temper and voice rising together. “It wasn’t me! It was a couple of dementors!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 31).

Коли звинувачуваний вказує, що він вже декілька разів повторює те саме виправдання, це свідчить про його щирість та чесність. Той факт, що він дотримується однієї лінії виправдання, доводить, що він говорить правду.

Засобом інтенсифікації звинувачення може слугувати також **порівняння небажаної дії/особи із нормою/еталоном**:

“We’re his army,” said Neville. “Dumbledore’s Army. We were all in it together, we’ve been keeping it going while you three have been off on your own – “It hasn’t exactly been a picnic, mate,” said Ron. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 581).

Адресант оцінює виконувану ним дію позитивно, протиставляючи її негативній дії адресата. На фоні позитивної дії небажана дія виглядає ще більш негативною.

Інколи відбувається навпаки: у випадку іронії чи передачі інформації імпліцитно адресант може виставити себе в негативному світлі, а звинувачуваного – в позитивному. Це робиться для того, щоб підвищити емоційність ситуації і в такий спосіб інтенсифікувати звинувачення:

“So,” he said, straightening up again. “Everyone from the Minister of Magic downward has been trying to keep famous Harry Potter safe from Sirius Black. **But famous Harry Potter is a law unto himself. Let the ordinary people worry about his safety! Famous Harry Potter goes where he wants to, with no thought for the consequences.**” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 284).

Цей спосіб є одним із частотних способів інтенсифікації виправдовувальної інтенції:

“You sold Lily and James to Voldemort,” said Black, who was shaking too. “Do you deny it?” Pettigrew burst into tears. It was horrible to watch, like an oversized, balding baby, cowering on the floor. “Sirius, Sirius, what could I have done? The Dark Lord ... you have no idea ... he has weapons you can’t imagine... I was scared, Sirius, **I was never brave like you and Remus and James. I never meant it to happen... He-Who-Must-Not-Be-Named forced me!**” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 374).

В цьому випадку негативна оцінка звинувачуваним себе самого і позитивна оцінка автора звинувачення інтенсифікує виправдання і певною мірою обґрунтовує причини здійснення ним небажаної дії.

Важливим засобом інтенсифікації ІС є вказівка **на недостатній статус комуніканта та повтор певної частини висловлення**:

“**HOW DARE YOU SPEAK TO HARRY?**” roared Black. “**HOW DARE YOU FACE HIM? HOW DARE YOU TALK ABOUT JAMES IN FRONT OF HIM?**” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 374).

Адресант декілька разів повторює частину звинувачення. Така побудова комунікативної дії сприяє тому, що адресант підвищує напруженість ситуації і демонструє свій емоційний стан. Це, в свою чергу, поглиблює міру провини звинувачуваного та інтенсифікує ІС звинувачення. Крім цього, використання виразу *how dare you* також сприяє модифікації іллокуції, адже ним адресант вказує на те, що адресат не гідний здійснювати певний вчинок, оскільки має надзвичайно низький статус по відношенню до автора звинувачення.

Спосіб вказівки на недостатній статус звинувачуваного часто експлуатує конструкцію *how dare*: звинувачуваний формує запитання для того, щоб продемонструвати своє обурення та негативне відношення до звинувачення співрозмовника:

“This isn’t about trying to get better marks!” Harry shouted at her. “It’s about Voldemort – defeating Voldemort – or aren’t you interested in that?” She could not blush, but her transparent cheeks became more opaque, and her voice was heated as she replied, “Of course I – how dare you suggest?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 615).

Вираз *how dare you* сприяє модифікації іллокуції виправдання, адже ним адресант вказує на те, що адресат не має права навіть припускати, що негативний вчинок мав місце.

Були виявлені способи, характерні лише для інтенсифікації ІС виправдання.

Коли адресат використовує **клятву** як спосіб виправдання, відбувається інтенсифікація ІС виправдання, адже клятва вказує на щирість звинувачуваного:

“No! No! I beg you, I beg you. ...” “You lied to Lord Voldemort, Ollivander!” “I did not.... I swear I did not. ...” “You sought to help Potter, to help him escape me!” “I swear I did not. ... I believed a different wand would work. ...” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 84).

Звинувачуваний у цій ситуації використовує лексему *believe*, що вказує на його щирі віру в те, що він робить все правильно. Підсилюється виправдання за допомогою клятви *I swear* та повторенням частини виправдовувального висловлення.

Поширеним способом інтенсифікації виправдання є **вказівка на дружні стосунки між звинувачуваним та автором звинувачення**:

“I panicked, okay? I never wanted to come along, no offense, mate, but I never volunteered to die for you, an’ that was bleedin’ You-Know-Who come flying

at me, anyone woulda got outta there, I said all along I didn't wanna do it –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 220).

Коли звинувачуваний нагадує про дружні стосунки між ним та його співрозмовником, він намагається вплинути емоційно на автора звинувачення, пробудити в ньому позитивні емоції, на кшталт співчуття, прощення тощо.

Отже, модифікація ІС звинувачення/виправдання здійснюється за допомогою лексичних засобів на рівні слова та способів на рівні речення. Засобами інтенсифікації ІС звинувачення/виправдання можуть бути лексика з семантикою істинності та хибності; мовні одиниці зі зниженою оцінною семантикою та інвективні засоби; маркери очевидності та чесності. До способів інтенсифікації ІС звинувачення відносимо вказівку на недостатній статус звинувачуваного, вказівку на неодноразовість здійснення певного негативного вчинку; порівняння особи звинувачуваного/небажаної дії із нормою/еталоном. Характерними лише для виправдання є клятва та вказівка на дружні стосунки між звинувачуваним та автором звинувачення.

4.1.2. Послаблення іллокутивної сили звинувачення/виправдання.

Послаблення ІС звинувачення/виправдання спричиняється прагненням до некатегоричності висловлення. Н.Д. Арутюнова стверджує, що мова уникає категоричності, і йде постійна боротьба між неповнотою інформації та необхідністю винести про неї істинне судження [9, с. 546].

О.В. Дмитрук відзначає тісний зв'язок між ІС висловлення і категоричністю. Аналізуючи стратегію модифікації ІС висловлень, дослідниця розглядає її в аспекті категоричної/некатегоричної номінації [84].

До лексичних засобів послаблення ІС відносимо апроксиматори, даунтонери, епістемні дієслова, модальні дієслова та прислівники.

Комунікант може послабити ІС за допомогою *апроксиматорів та даунтонерів*, які є одними із найпоширеніших засобів деінтенсифікації, тобто зниження категоричності значення. Н.В. Вязмітіна трактує їх як

лексичні одиниці зі значенням «приблизність» [47, с. 28-29]. Їх прагматичний потенціал полягає в тому, щоб нейтралізувати ІС висловлювання і надати йому відтінків невизначеності, непевності, нерішучості, сумніву, вагання тощо: «подібні форматори беруть участь у мовному оформленні різноманітних мовних актів і здатні нейтралізувати іллокутивну силу оцінки, уточнення, заперечення, вибачення, констатації факту, іронії, згоди чи незгоди з точкою зору співрозмовника» [47, с. 28-29].

О.М. Ільченко серед апроксиматорів виділяє апроксиматори кількості (*several, a number of, some, not all*), темпоральності (*for a long time, for some time, sometimes, occasionally, seldom, often*), якості (*relatively, essentially, somewhat, a little bit, some kind of*), приблизної номінації (*crude, rough, vague, subtle, blurry*), узагальнювачі (*generally, traditionally, as a rule, usually, normally, typically*) та обмежувачі (*in a way, in a sense, in principle, to certain degree*) [96].

Науковець стверджує, що апроксиматори звільняють автора від відповідальності за достовірність інформації і вживаються як засіб некатегоричної аргументації, як-от:

“Enchantingly nasty,” said Dumbledore, his eyes twinkling. “I particularly enjoyed your description of me as an obsolete dingbat.” Rita Skeeter didn’t look remotely abashed. “I was just making the point that some of your ideas are a little old-fashioned, Dumbledore, and that many wizards in the street –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 136).

Адресант звинувачує співрозмовника у тому, що він дав негативний коментар про нього в газеті. Звинувачуваний прагне виправдатись, проте він усвідомлює, що своє виправдання він не зможе побудувати на основі негативної оцінки автора повідомлення, оскільки це протирічить інтенції виправдання. Тому він послаблює категоричність свого твердження і відповідно іллокутивну силу свого виправдання.

Послаблення інтенції звинувачення також може відбуватися за рахунок апроксиматорів:

Boots looks quickly at Mama. "Maggie? That sounds a little unkind." A little.

"Oh," says Mama. "I didn't mean that." (P. Maclachlan. Fly away, p. 13)

Автор звинувачення та звинувачуваний мають однакові комунікативні статуси (мама і тато), проте для того, щоб уникнути загрози статусу звинувачуваного та не ставити під сумнів його авторитет перед дітьми, автор звинувачення використовує апроксиматор для послаблення іллокуції звинувачення.

Явище применшення (*a bit of a nuisance, a spot of trouble, rather, quite, a bit hot*) вживається для приховання схвильованості та уникнення образи [239, с. 204; 348]:

"You can't tell me you've stopped having funny dreams," Hermionesaid now, "because Ron told me last night you were muttering in yoursleep again..." Harry threw Ron a furious look. Ron had the grace to lookashamed of himself. "You were only muttering a bit," he mumbled apologetically. "Something about 'just a bit farther.' "(J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, p. 681).

Своє виправдання звинувачуваний формує на основі применшення міри вираження негативної ознаки та зниженні категоричності. Його виправдання втрачає в плані вираження виправдовувальної інтенції, проте звинувачуваний уникає образи співрозмовника.

Наступна ситуація також свідчить про послаблення ІС виправдання:

"Ah," said Xenophilius. "Help. Hmm." His good eye moved again to Harry's scar. He seemed simultaneously terrified and mesmerized. "Yes. The thing is ... helping Harry Potter ... rather dangerous..." (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows, p. 402).

Виправдання звинуваченого базується на негативній оцінці співрозмовників, тому він уникає образи і намагається виправдатись некатегорично (за допомогою лексеми *rather*).

Отже, коли виправдання звинуваченого базується на негативному оцінюванні учасників чи обставин комунікативної ситуації, він обирає пріоритетом уникнення образи комунікантів навіть за рахунок послаблення ІС свого виправдання:

*“Cornelius, I do not deny – and nor, I am sure, does Harry –that he was in the Hog’s Head that day, nor that he was trying to recruit students to a Defense Against the Dark Arts group. I am **merely** pointing out that Dolores is **quite** wrong to suggest that such a group was, at that time, illegal. <...>.”* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 614).

До лексичних засобів послаблення ІС звинувачення можна віднести **епістемічні дієслова на зразок seem, appear, look, sound**:

*“Well, you see, Lucius,” said Dumbledore, smiling serenely, “the other eleven governors contacted me today. It was something like being caught in a hailstorm of owls, to tell the truth. They’d heard that Arthur Weasley’s daughter had been killed and wanted me back here at once. **They seemed to think** I was the best man for the job after all. **Very strange tales they told me, too... Several of them seemed to think** that you had threatened to curse their families if they didn’t agree to suspend me in the first place” Mr. Malfoy went even paler than usual, but his eyes were still slits of fury.* (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, p. 335).

Адресант звинувачує адресата у тому, що він погрожував заподіяти людям шкоду. Інформація не подається категорично у зв’язку з високим статусом звинувачуваного та присутністю третіх осіб (дітей). За допомогою лексеми *seem*, що в своєму семному складі містить сему “враження”, автор демонструє недостовірність інформації, якою він володіє [145]. Сигналізуючи про те, що його звинувачення можуть і не відповідати дійсності, адресант дає адресату більше можливостей «для відступу». Лексема *tales* також допомагає в описі ситуації як нереальної, бажаної, удаваної, вигаданої. Отже, за допомогою вказівки на нереальність ситуації мовець досягає послаблення ІС звинувачення.

У виправданні також експлуатуються епістемічні дієслова для послаблення іллокуції:

*“What would your head have been doing in Hogsmeade, Potter?” said Snape softly. “Your head is not allowed in Hogsmeade. No part of your body has permission to be in Hogsmeade.” “I know that,” said Harry, striving to keep his face free of guilt or fear. “It **sounds** like Malfoy’s having hallucin –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 283).*

За допомогою епістемного дієслова *sound* звинувачуваний намагається вказати на недостовірність своїх знань і, відповідно, на свою непричетність до небажаного вчинку.

Важливим засобом зняття категоричності висловлення є *група модальних дієслів*, що використовуються для «передачі конотацій некатегоричного характеру, які розвиваються на основі їх значення в конкретних умовах комунікативної ситуації» [185, с. 9]:

*“If it is true that the dementors are taking orders only from the Ministry of Magic, and it is also true that two dementors attacked Harry and his cousin a week ago, then it follows logically that somebody at the Ministry **might have ordered** the attacks,” said Dumbledore politely. “Of course, these particular dementors may have been outside Ministry control –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*, p. 147).*

Адресант знижує категоричність висловлення і послаблює ІС звинувачення через вживання модального дієслова зі значенням припущення. Це дає змогу презентувати висловлення як можливість, а не факт:

*“I would think,” she said, in a mystical whisper that did not conceal her obvious annoyance, “**that some of us**” – she stared very meaningfully at Harry – “**might be a little** less frivolous had they seen what I have seen during my crystal gazing last night. <...>” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 372).*

Адресант, який має вищий комунікативний статус (вчитель), ніж звинувачуваний (учень), втілює звинувачення у непрямій формі. Він лише

натякає на особу, якої стосується це звинувачення, не називаючи її, а також використовує модальні слова, щоб зменшити ІС свого звинувачення, спрямованого на студента з невідповідною поведінкою.

Використання модальних дієслів є частотним засобом послаблення ІС виправдання:

*“James, give it a rest!” said Ginny. “I only said he **might** be,” said James, grinning at his younger brother. “There’s nothing wrong with that. He **might** be in Slyth –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Deathly Hallows*, p. 754).*

Під час виправдання основним аргументом звинувачуваного є вказівка на невисоку степінь ймовірності небажаної ситуації в майбутньому.

За допомогою модальних дієслів ситуація описується не як факт, а як припущення. Це дає звинуваченому змогу виправдатись, базуючись на представленні можливої, а не дійсної ситуації у минулому:

*“Harry, did you ever even open A History of Magic?” “Erm,” he said, smiling for what felt like the first time in months: The muscles in his face felt oddly stiff. “I **might**’ve opened it, you know, when I bought it ... just the once...” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Deathly Hallows*, p. 318).*

Звинувачуваний точно знає, що він не читав книги, проте описуючи ситуацію як «можливо читав», він, з одного боку, послаблює іллокутивну силу, проте, з іншого, убезпечує свою особу від додаткової критики з боку автора звинувачення на випадок, якщо він знає правду.

Модальні дієслова також використовуються у виправданні тоді, коли звинувачуваний не знає реальної ситуації і змушений представляти її як імовірну:

*Oh right,” said Ron. “I thought you **might**’ve told me if it was the cloak ... because it would’ve covered both of us, wouldn’t it? But you found another way, did you?” “Listen,” said Harry, “I didn’t put my name in that goblet. Someone else **must**’ve done it.” –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 286).*

До лексичних засобів модифікації ІС висловлювання зараховуємо **модальні прислівники** (*likely, possibly, perhaps, probably, maybe* тощо):

“Perhaps Amos is suggesting,” said Mr. Crouch, cold anger in every syllable, “that I routinely teach my servants to conjure the Dark Mark?” There was a deeply unpleasant silence. Amos Diggory looked horrified. “Mr. Crouch ... not ... not at all ...” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 136).

За до допомогою прислівника *perhaps* адресант подає звинувачення менш категорично, у формі припущення. Хоча, як можна зрозуміти зі слів автора, адресант перебуває у напруженому емоційному стані (*cold anger in every syllable*) і йому важко висловити звинувачення у пом'якшеній формі. Ситуація та високий статус співрозмовника цього вимагають.

Послаблення виправдання теж може відбуватись за допомогою модальних прислівників:

“Dumbly-dorr must ‘ave made a mistake wiz ze line,” said Madame Maxime, shrugging. “It is possible, of course,” said Dumbledore politely “Dumbledore, you know perfectly well you did not make a mistake!” said Professor McGonagall angrily. (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 276).

Звинувачуваний точно знає, що він не винний, але він вербально припускає таку можливість для того, щоб не образити свого співрозмовника і зробити своє вибачення менш категоричним.

Слова-амеби (*weasel words*) також можна віднести до засобів послаблення ІС: «вони настільки не пов'язані з конкретною реальністю, що можуть бути вставлені практично в будь-який контекст» [100, с. 88]. Ці слова не мають тісного зв'язку з реальним світом, тому не підходять під будь-яку ситуацію:

“And if I have?” he said, looking at Dumbledore. “If I have discovered that you’ve been keeping certain facts about the boy very quiet? A Parselmouth, eh? And having funny turns all over the place –” “I assume that you are referring to

the pains Harry has been experiencing in his scar?” said Dumbledore coolly. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, p. 705).

Замінивши вираз *pain in the scar* на *funny turns*, автор у такий спосіб послаблює своє звинувачення, лише натякаючи на предмет свого невдоволення. Адресат змушений уточнити значення цього виразу, адже лексема *turn* має широку семантику. Крім цього, вираз *funny turns* має більш позитивні конотації, ніж вираз *pain in the scar*, замінивши котрий, мовець зменшує міру провини свого співрозмовника, і, відповідно, послаблює своє звинувачення.

Іллокуція виправдання теж може послаблюватись цим способом:

“Sir,” he said, a little desperately, “it isn’t that I wasn’t bothered or anything, I’ve just had other – other things ...” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 26).

За допомогою пустої фрази *other things* звинувачуваний приховує те, чим він займався. Якби причина була більш зрозуміла, це дало б йому змогу виправдатись ефективніше. Проте звинувачуваний її приховує, оскільки вважає, що вказавши на неї, він лише погіршить комунікативні відносини зі співрозмовником.

Послабленням ІС може бути *вказівка на отримання знань «з інших рук»*, що означає зняття відповідальності з автора за їх достовірність. Звинувачення послаблюється за рахунок того, що автор не гарантує його достовірності:

“I’ve heard you hate those Muggles you live with,” said Ernie swiftly. “It’s not possible to live with the Dursleys and not hate them,” said Harry. “I’d like to see you try it.” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets, p. 200)

Розмовні вставки (*I think, I suppose, I presume, I expect, I fear*) відносяться до лексико-синтаксичних засобів некатегоричності [Щукарева 1980] і вказують на те, що вони належать до сфери особистих умовиводів адресанта і можуть бути хибними.

У наступному випадку звинувачуваний прагне побудувати своє виправдання на чіткій вказівці про отримання знань з «інших рук»:

“They sneak out at night. There’s something weird about that Lupin. Where does he keep going?” “He’s ill,” said Lily. “They say he’s ill –.” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Deathly Hallows*, p. 674).

Співрозмовник не бажає брати на себе відповідальність за достовірність виправдання, тому він використовує спосіб референції на інше джерело. Це створює імплікацію, що звинувачуваний не вважає інформацію у виправданні достовірною, що, в свою чергу, послаблює ІС самого виправдання.

Заміна твердження запитанням теж слугує засобом послаблення ІС звинувачення. Адже, якщо у ствердженні вчинення небажаної дії вказується як факт, то у запитанні автор просить адресата підтвердити чи заперечити факт вчинення небажаної дії (хоча він сам знає відповідь):

“Is this the moment?” Harry asked weakly, and when nothing happened except that Ron and Hermione gripped each other still more firmly and swayed on the spot, he raised his voice. “OI! There’s a war going on here!” Ron and Hermione broke apart, their arms still around each other. “I know, mate,” said Ron, who looked as though he had recently been hit on the back of the head with a Bludger, “so it’s now or never, isn’t it?” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Deathly Hallows*, p. 625).

Автор звинувачення не має сміливості вжити ствердне реченням, а використовує запитання.

Виправдання також може мати форму запитального речення:

“This parchment is plainly full of Dark Magic. This is supposed to be your area of expertise, Lupin. Where do you imagine Potter got such a thing?” [...] “Full of Dark Magic?” he repeated mildly. “Do you really think so, Severus? It looks to me as though it is merely a piece of parchment that insults anybody who reads it. Childish, but surely not dangerous? I imagine Harry got it from a joke shop –” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, p. 288).

Звинувачуваний замінив твердження риторичним запитанням для того, щоб показати своє здивування та непричетність до вчинення небажаної дії та виправдати звинувачену особу.

Послаблює ІС звинувачення також *дистанціювання від особи звинувачуваного*:

*“Oh hello, Harry,” said Percy. “I was wondering who was making all the noise. I’m trying to work in here, you know – I’ve got a report to finish for the office – and it’s rather difficult to concentrate when **people** keep thundering up and down the stairs.” “We’re not thundering,” said Ron irritably. “We’re walking. Sorry if we’ve disturbed the top-secret workings of the Ministry of Magic.” (J.K. Rowling. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, p. 55).*

Автор звинувачення через ситуаційні параметри комунікації не наслідуються звинуватити адресатів в обличчя, тому він говорить про коло осіб, які роблять небажаний вчинок, маючи на увазі власне адресатів. Для цього способу характерна заміна займенників другої особи на будь-які іменники на позначення кола осіб: *you* → *people*. Використовуючи дистанціювання від особи звинувачуваного, автор дає право адресату самому вирішити, чи належить він до кола звинувачуваних осіб.

Отже, послаблення ІС звинувачення/виправдання відбувається через зменшення категоричності висловлення. Для цього використовуються такі лексичні засоби: апроксиматори, даунтонери, епістемні дієслова, модальні дієслова та прислівники, слова-амеби. Способами послаблення ІС звинувачення/виправдання є вказівка на отримання знань з «інших рук», заміна твердження запитанням та дистанціювання від особи звинувачуваного (для звинувачення).

4.2. Кореляція тактик та способів їх втілення у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання

4.2.1. Комунікативна ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА.

Комунікативна ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА є мовленнєвою взаємодією з найбільш типовою для англомовних художніх текстів для дітей конфігурацією учасників. Вона характеризується нерівністю статусів адресанта та адресата: дорослий комунікант має вищий комунікативний статус, ніж дитина.

Статусна позиція підсилена специфікою комунікативних дій, реалізованих адресантом-дорослим і адресатом-дитиною. Дорослий ініціює комунікативну взаємодію та реалізує звинувачення, що за своєю природою є конфліктною комунікативною дією, спрямованою на пониження статусу співрозмовника. Дитина реалізує респонсивну комунікативну дію – виправдання, спрямоване на підтримку/підвищення свого комунікативного статусу.

Отже, позиція дитини є «слабкою» у порівнянні з позицією дорослого через віковий параметр комунікації та спрямованість комунікативної дії.

У результаті проведеного дослідження англомовних художніх текстів для дітей було виявлено, що у комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА адресант (дорослий) найчастіше використовує такі ТЗ: «Твоя поведінка погана» (12,5% від загальної кількості випадків у межах комунікативної ситуації), «Ти винний» (11,4%), «Хіба я не казав цього не робити?» (9,0%), «Як ти смієш?» (14,1%) та «Чому ти це зробив?» (11,7%) (див. Дод. А, Таб. А9):

'Pollyanna, you did not answer my question. Why did you go to the Ladies' Aid in that absurd fashion?' 'Yes'm, I know; but, please, I didn't know it was absurd until I went and found out they'd rather see their report grow than Jimmy.'
(Eleanor H. Porter. Pollyanna, p. 128).

У прикладі наведене використання способу «*Чому ти це зробив?*», який є непрямим експліцитним способом звинувачення. Відрізнити звичайне запитання як запит про інформацію від запитання як непрямого способу висловлення звинувачення можна на основі негативно конотованої оцінної лексеми *absurd*. За допомогою неї автор звинувачення демонструє своє незадоволення ситуацією.

Результати дослідження доводять, що найчастотніші тактики у комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА належать до прямого та непрямого експліцитного способів звинувачення.

З одного боку, це пов'язано безпосередньо з тим, що дорослий комунікант при звинуваченні намагається чітко вербалізувати комунікативну дію, яку він реалізує, для полегшення сприйняття її недорослим комунікантом.

З іншого боку, усі експліцитні тактики є висококонфліктними, оскільки передбачають різке пониження статусу співрозмовника через застосування інвективи («*Ти поганий*», «*Твоя поведінка погана*») та сумніви у його статусних можливостях («*Як ти смієш?*»).

Необхідно зазначити, що тактика імпліцитного способу звинувачення, що експлуатує категорію Якості («говорити правду») також є досить частотною у вибірці (4,5%). Це не узгоджується із попереднім твердженням про демонстративну реалізацію звинувачення у ситуації, коли звинувачуваний – дитина. Проте, необхідно зауважити, що у середньому шкільному віці (8-14 років) розвивається соціолінгвістична та стратегічна компетенція (див. Розділ 1), яка дає дитині змогу розпізнавати певну імпліцитну інформацію. У випадку експлуатації категорії Якості дитина може визначити, що дорослий адресант реалізує звинувачення за допомогою іронії, натяку чи сарказму:

“Well, well, well,” sneered Snape, taking out his wand and tapping the padlock once, so that the chains snaked backward and the gates creaked open. “Nice of you to turn up, Potter, although you have evidently decided that the

wearing of school robes would detract from your appearance.” “I couldn’t change, I didn’t have my –” Harry began, but Snape cut across him. (Harry Potter and the Half-Blood Prince, p. 160)

Нульову частотність в англомовній художній дитячій літературі в межах визначеної комунікативної ситуації має тактика «Твоя вина доведена» (див. Дод. А, Таб. А9). Цей факт можна пов’язати з тим, що дорослому для реалізації звинувачення достатньо лише самого звинувачувального твердження для того, щоб дитина почала виправдовуватись. Дорослому не потрібно підкріплювати свої твердження аргументами, свідченнями чи доказами завдяки своєму високому комунікативному статусу.

Стосовно тактик, що використовує дитина під час виправдання, найчастотнішими є тактики «Я не робив поганий вчинок» (26,8%), «Це не моя вина, а...» (22,2%), «Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього» (10,5%), «Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий» (9,8%) (див. Дод. А, Таб. А10).

Отже, представлені способи реалізації ТВ-згоди і ТВ-незгоди доводять спроможність дитини-адресата реалізувати як позитивну, так і негативну реакцію на звинувачення. Проте, виправдання-незгода отримало більш частотну реалізацію в англомовних художніх текстах для дітей.

Отже, звинувачуваний-дитина у розмові з дорослим співрозмовником не бере провину взагалі, або визнає себе винним, проте вказує, що небажана дія була скоєна ненавмисно, під тиском певних обставин («не знав», «забув», «не хотів», «був змушений» тощо). Випадки, коли дитина вказує, що здійснила вчинок навмисно або пояснює, що цей вчинок не є поганий, є непоширеними в англомовних художніх текстах для дітей.

Вживання власне цих ТВ у ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА є обґрунтованим, оскільки вони є найпростішими з позиції використання мовних ресурсів в ситуації емоційного тиску:

“<...> I must say, Lyra, I’m surprised to find you so dishonest–” “I en’t dishonest!” Lyra cried. “Oh, but you are. You told me your name was Lizzie. Now

I learn it's something else. Frankly, you haven't got a hope of convincing anyone that a precious piece like this belongs to you. I tell you what. Let's call the police"(P. Pullman. *The Subtle Knife*, p. 99)

Звинувачуваний-дитина втілює тактику виправдання-незгоди через використання категорії заперечення.

Дитина може не погодитись зі звинуваченням або може визнати його. У останньому випадку вона виправдовується тим, що, хоч і вчинила небажану дію, проте вона була необхідною:

"We have been truthful with you," he said. "It was dishonorable to deceive us."

Will stood up. His daemon, Lyra thought, would have the form of a tigress, and she shrank back from the anger she imagined the great animal to show. "If we deceived you, it was necessary," he said. "Would you have agreed to come here if you knew the knife was broken? Of course you wouldn't. You'd have used your venom to make us unconscious, and then you'd have called for help and had us kidnapped and taken to Lord Asriel. So we had to trick you, Tialys, and you'll just have to put up with it." (P. Pullman *The Amber Spyglass*, p. 159).

З цієї ж причини найменш частотними тактиками є «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним» (2,0%), «Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків» (0,7%) та «Невже ти думаєш, що я це зробив?» (0%) (див. Дод. А, Таб. А10).

У першому випадку (тактика «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним») звинувачуваному необхідно навести логічні причини свого вчинку та обґрунтувати його здійснення, проте дитина у високоемоційній обстановці не завжди здатна реалізувати таку мовленнєву дію. Стосовно тактики «Невже ти думаєш, що я це зробив?», було визначено, що звинувачуваний виправдовується через вимогу підтвердити впевненість автора в тому, що звинувачуваний дійсно зробив цей небажаний вчинок. Дитина не має такого високого комунікативного статусу, щоб мати

змогу «вимагати» щось у свого комунікативного партнера з вищим статусом. Отже, частотність тактик виправдання є логічно обумовленою.

У 54% випадків реалізації звинувачення у ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА не було відповідної реакції виправдання. Дорослий не отримував бажаного перлокутивного ефекту тоді, коли дитина замість виправдання втілювала, для прикладу, комунікативну реакцію мовчання.

За С.В. Крестинським мовчання може бути навмисним та ненавмисним [116; 120; 121;]. Перший вид мовчання є стратегічним, тобто воно реалізується для досягнення певної цілі (небажання відповідати на запитання, повідомляти певні факти, інформацію тощо). Другий вид мовчання (паузи) слугує не відповіддю, а радше репрезентує емоційний стан персонажів (переляк, хвилювання). В англійських художніх текстах для дітей мовчання у відповідь на звинувачення є другим типом мовчання.

Частотність реакції «не-виправдання» є найвищою в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, що можна також пов'язати із великою статусною дистанцією співрозмовників.

Варто зазначити, що мовчання у відповідь на звинувачення є досить поширеною реакцією адресата-дитини, що також пояснюється високим статусом автора звинувачення та нездатністю дитини користуватися усім асортиментом ТВ через недостатній розвиток комунікативних компетенцій:

“What do you think you’re doing?” the woman shouted at them as she came up.

*“Why are you trying to kill my daughter?” **Blob and Frog stared at each other.** “Answer me!” the woman shrieked. (N. Creech, *The Blob, the Frog, the DOG and the girl*, p. 16).*

Висока емоційність ситуації та серйозність звинувачення заблокували вербальну реакцію звинувачуваних, які відреагували лише за допомогою кінестетичних сигналів (міміки).

В процесі аналізу кореляції тактик в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА було виявлено, що ТЗ, реалізовані дорослим, представлені ширше, ніж ТВ,

вжиті дитиною. У зв'язку з цим, найчастіше спостерігалась кореляція ТЗ «*Ти поганий*», «*Це ти зробив!*», «*Чому це ти зробив?*» та ТВ «*Я не робив поганий вчинок*»:

“Why are you trying to kill my daughter?” “But we’re not...” Blob said. (N Creech, The Blob, the Frog, the DOG and the girl, p. 16-17).

Це можна пояснити тим, що експліцитні прямі та непрямі способи є зрозумілими комунікативними реакціями для дитини, тому адресант-дорослий досягає перлокутивного ефекту і дитина прогнозовано реагує на звинувачення виправданням-незгодою.

Отже, у комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА адресант (дорослий) найчастіше використовує прямі та непрямі експліцитні способи звинувачення, що пов'язано з намаганням зробити свою комунікативну дію зрозумілою для дитини. Найменш поширеними є тактики імпліцитного способу, оскільки для досягнення бажаного перлокутивного ефекту дорослий уникає способів, що вимагають залучення імпліцитної інформації, розшифрування якої передбачає певні труднощі для дитини, особливо молодшого шкільного віку.

Звинувачуваний-дитина використовує тактики, які є найлегшими для реалізації в напруженій обстановці та не вимагають складних логічних операцій. При цьому найчастотнішими є ТВ-незгоди і ТВ-згоди групи «*Я зробив поганий вчинок ненавмисно*».

4.2.2. Комунікативна ситуація ДИТИНА – ДИТИНА. Конфігурація параметрів учасників комунікативного процесу в комунікативній ситуації ДИТИНА – ДИТИНА є однією із найпоширеніших в англomовній художній дитячій літературі, проте їхні комунікативні відносини у порівнянні з попередньою ситуацією є іншими у зв'язку з однаковими статусами співрозмовників.

На початок реалізації звинувачення статуси адресанта та адресата є рівними. Після втілення звинувачувальної інтенції статус адресата-

звинувачуваного падає, і він максимально ефективно намагається реалізувати виправдання, щоб підняти свій статус до попереднього рівня. Параметр «вік», який був актуалізований у попередній ситуації, тут не є маркованим, тому не впливає на перебіг комунікативних відносин.

Ця гіпотеза підтверджується результатами дослідження, де ТЗ та ТВ представлені значно ширшим асортиментом, ніж у попередній комунікативній ситуації, коли звинувачуваний був обмежений у своїх діях через високий комунікативний статус співрозмовника.

В результаті проведеного дослідження англомовних художніх текстів для дітей було виявлено, що у комунікативній ситуації ДИТИНА – ДИТИНА адресант найчастіше використовує такі ТЗ: група тактик прямого способу («*Ти винний*» (22,1% від загальної кількості випадків у межах комунікативної ситуації), «*Твоя поведінка погана*» (10,8%)), група тактик непрямого експліцитного способу («*Що ти зробив?*» (8,6%), «*Чому ти це зробив?*» (14,4%)) та група тактик імпліцитного способу (тактики Категорій Способу (4,5%) та Відношення (10,8%)) (див. Дод. А, Таб. А9):

“<...> But whichever it is, what good do you think you ’ll do by jeering and nagging at her one day and encouraging her the next?” “I thought – I thought,” said Edmund; but he couldn’t think of anything to say. “You didn’t think anything at all,” said Peter; “it’s just spite. You’ve always liked being beastly to anyone smaller than yourself; we’ve seen that at school before now.” (C.S. Lewis. The Chronicles of Narnia, p. 19).

У цій ситуації адресант реалізує тактику прямого способу «*Твоя поведінка погана*» для того, щоб звинуватити адресата у небажаній поведінці. Адресат намагається реалізувати виправдання, проте не досягає бажаного перлокутивного ефекту.

Широке використання тактик експліцитного способу є логічно обумовленим рівністю комунікативних статусів співрозмовників та їх віком. Проте, дослідження доводить, що комунікант – дитина молодшого або середнього шкільного віку – може реалізувати не лише експліцитні тактики,

а й експлуатувати імпліцитну інформацію для втілення своїх інтенцій. Цю гіпотезу підтверджує той факт, що тактики імпліцитного способу отримали досить значне представлення у вибірці:

“The flag is that way,” I told her. I wanted to sound angry, but I was afraid it didn’t come out that way. “Yeah,” one of her siblings said. “But see, we don’t care about the flag. We care about a guy who made our cabin look stupid.” “You do that without my help,” I told them. It probably wasn’t the smartest thing to say (R. Riordan. The lightning Thief., p. 126-127).

Автор звинувачення уникає чіткої вказівки на звинувачуваного через експлуатацію категорії Способу й умисне говорить неясно та незрозуміло. Судячи з реакції звинувачуваного, він зрозумів, що інтенція звинувачення була спрямована саме на нього, проте не обрав випрадання як реактивну реакцію.

Низьку частотність в англomовній художній дитячій літературі продемонстрували тактики «Твоя вина доведена» (0,5%) та «Як ти смієш?» (0%) (див. Дод.А, Таб. А9). Вважаємо, що ці тактики не є логічними у ситуації, де статуси співрозмовників рівні.

Примітно, що для реалізації виправдовувальної інтенції звинувачуваний-дитина використовує набагато ширший асортимент тактик, які входять в усі групи ТВ-згоди і ТВ-незгоди.

Найпоширенішими ТВ у цій ситуації виявились: «Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього» (8,1%), «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини» (14,1%), «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним» (14,6%), «А що тут такого?» (18,4%), «Це не зовсім так!» (16,8%), «Я не робив поганий вчинок» (8,6%), «Це не моя вина, а...» (10,3%) (див. Дод. А, Таб. А10):

“All right, shut up,” said Will. “That’s enough. You’ve got no right to look into my life like that. Don’t ever do that again. That’s just spying.” “I know when to stop asking,” she said. “See, the alethiometer’s like a person, almost. <...>And it said ...” (P. Pullman. The Subtle Knife, p.64)

Адресант використовує тактику непрямого експліцитного способу «*Як ти смієш?*» для того, щоб звинуватити адресата у шпигунстві. У відповідь він втілює тактику «*Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним*», що є тактикою вираження згоди.

Отже, звинувачуваний-дитина у більшості випадків використовує ТВ-згоди. У порівнянні з попередньою ситуацією використовуються не лише тактики групи «*Я зробив поганий вчинок ненавмисно*», а й також тактики груп «*Я зробив поганий вчинок навмисно*» і «*Я зробив вчинок, але він не є поганий*». Дитина намагається виправдатись, обґрунтовуючи свою точку зору та позицію за допомогою категорій логіки, правди та істинності. Якщо в попередній ситуації звинувачуваний радше надає перевагу не визнавати провину за вчинену дію, то у ситуації ДИТИНА – ДИТИНА він визнає провину і пояснює причини вчиненої дії.

Категорія логіки експлуатується звинувачуваним для того, щоб пояснити причини свого вчинку, вибудувати логічний ряд своїх умовиводів та переконати в оптимальності виконаної дії:

“You put me here because you knew Clarisse would come after me, while you sent Luke around the flank. You had it all figured out.” Annabeth shrugged. “I told you. Athena always, always has a plan.” “A plan to get me pulverized.” “I came as fast as I could. I was about to jump in, but ...” She shrugged. “You didn’t need help.” (R. Riordan. The lightning Thief., p. 127-128).

Виправдовуючись, звинувачуваний посилається на фактор минулого (*I told you*), неможливість виправити ситуацію раніше (*I came as fast as I could*), бажання її виправити (*I was about to jump in*), відсутність потреби її виправляти в кінцевому результаті (*You didn’t need help*).

Категорії правди та істинності експлуатуються тоді, коли дитина змінює статус інформації з правди на неправду та навпаки, або на напівправду:

“Look here,” said Peter, turning on him savagely, “shut up! You’ve been perfectly beastly to Lu ever since she started this nonsense about the wardrobe,

and now you go playing games with her about it and setting her off again. I believe you did it simply out of spite.” “But it’s all nonsense,” said Edmund, very taken aback.” (C.S. Lewis. The Chronicles of Narnia, p. 19)

Варто зазначити, що широкий асортимент тактик передусім пов’язаний з віковим параметром: коли дитина не перебуває під впливом авторитету дорослого і спілкується з рівним за статусом співрозмовником, вона активніше реалізує тактики, які вимагають більше комунікативних зусиль, проте мають більшу ефективність.

Найменш поширеними ТВ є: «Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий» (0%) та «Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків» (0,5%) (див. Дод. А, Таб. А10). Отже, у ситуації, коли співрозмовники – діти, реалізація цих тактик є неефективною.

В процесі аналізу кореляції тактик в ситуації ДИТИНА – ДИТИНА були виявлені такі пари ТЗ і ТВ: «Твоя поведінка погана» – «А що тут такого?», «Твоя поведінка погана» – «Це не зовсім так!», «Ти винний» – «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини», «Ти винний» – «Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього», «Ти зробив це навмисно!» – «Я не робив поганий вчинок!». Ці тактики входять в групу прямих та непрямих експліцитних способів звинувачення і групу ТВ згоди/незгоди. Варто зазначити, що прямого зв’язку між способом звинувачення та способом виправдання не виявлено.

У ситуації ДИТИНА – ДИТИНА лише у 17% випадків реалізації звинувачення (у порівнянні з іншими ситуаціями) не було відповідної реакції виправдання. Це означає, що, з одного боку, дитина усвідомлює інтенційну складову звинувачення і знає відповідну комунікативну реакцію, а з іншого – невелика статусна дистанція між співрозмовниками дозволяє її легко реалізувати.

Отже, у комунікативній ситуації ДИТИНА – ДИТИНА, адресант використовує усі способи звинувачення, включаючи імпліцитні. Найменш поширеними є тактики, пов’язані зі статусами співрозмовників та доказами

провини звинувачуваного. Для реалізації виправдувальної інтенції звинувачуваний-дитина використовує набагато ширший асортимент тактик, які входять у всі групи ТВ згоди та незгоди.

4.2.3. Комуникативна ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ.

Комуникативна ситуація з конфігурацією учасників ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ є менш поширена, ніж інтеракція за участю дитини. Як і в попередній ситуації, параметр «вік» не впливає на комуникативні відносини партнерів, тому вони мають однакові комуникативні статуси за умови еквівалентності інших релевантних параметрів.

Варто зазначити, що всі види компетенцій мають набагато вищий рівень розвитку у дорослих, ніж у дітей. Відповідно, дорослі використовують більше різноманітних тактичних способів та мовних засобів їх втілення, ніж діти.

У КС З/В, де обидва партнери – дорослі, група тактик прямого експліцитного способу отримала менше вираження (31%), ніж група тактик непрямого способу (69%), очевидно, у зв'язку з усвідомленням дорослими постулатів та норм конфліктної та кооперативної комунікації. Дорослі комуниканти намагаються більше уникати прямого експліцитного способу вираження звинувачення у розмові з комуникативним партнером, який має рівний статус, на користь непрямих способів. Очевидно, дорослі комуниканти усвідомлюють загрозу для «лиця» співрозмовників у зв'язку з реалізацією звинувачення і намагаються уникнути переходу у сферу конфліктної кооперації.

Тактики імпліцитного способу в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ отримали найбільше використання у порівнянні з усіма решту типами ситуацій. Це пояснюється усвідомленням дорослими норм кооперативної комунікації, більшим комуникативним досвідом та бажанням нанести якомога менше шкоди комуникативному статусу співрозмовника, а також захистити свій статус у випадку його негативної реакції.

Найчастотнішими тактиками у цій ситуації виявились такі: «Твоя поведінка погана» (9,1%), «Ти винний» (10%), «Чому ти це зробив?» (9,1%), «Як ти смієш?» (10%), тактика категорії Відношення (10%) (див. Дод. А, Таб. А9):

“How dare yo uinterrogate me?” she spat. “And how dare you keep from me what you’ve learned from the witch? And, finally, how dare you assume that I am keeping something from you? D’you think I’m on her side? <...>”
(P. Pullman. *The Subtle Knife*, p. 22-23)

Адресант реалізує тактику «Як ти смієш?». Її інтенційна складова підсилена повторенням частини висловлення, що вказує на високий емоційний дискомфорт автора звинувачення.

Згідно з результатами аналізу, дорослий комунікант найчастіше використовує способи звинувачення, пов’язані з оцінкою дій комуніканта або вказівкою на його провину, запитом про мотиви його дій та вираженням сумнівів щодо прав, що забезпечує звинувачуваному його комунікативний статус. Також адресант може імпліцитно звинуватити через експлуатацію категорії Відношення:

“Mrs. Coulter,” said the king, “these questions are just the sort of things a spy would want to find out.” “A fine sort of spy I’d be, to ask you so transparently,” she replied. “I’m a captive, sir. I couldn’t get away even if I had a safe place to flee to. From now on, I’m harmless, you can take my word for that.”
(P. Pullman. *The Amber Spyglass*, p. 187).

Автор прямо не називає співрозмовника шпигуном, проте за даних обставин він розуміє, що йдеться саме про його особу. Це доводить реакція на слова адресанта: *A fine sort of spy I’d be, to ask you so transparently*. Адресат розуміє комунікативну дію звинувачення, і реалізує у відповідь виправдовувальну інтенцію.

Найменш поширеними виявились ТЗ непрямого експліцитного способу «Якби не ти, все було б інакше!» (0,5%) і «Ти знаєш, як вплинув на мене твій

вчинок?» (1,4%), що пов'язано передусім з низькою частотністю цих тактик у загальній вибірці (див. Дод. А, Таб. А9).

У 33% ситуацій ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ співрозмовник не отримував очікуваної реакції-виправдання від свого партнера по комунікації:

*“You were going to lay your hands on my boy, were you?” his father asked looking at Maltren in the eye, his tone hard and cold. **Maltren gulped and said nothing.** (Rice M. Rise of the Dragons, p. 136)*

Проте у порівнянні з ситуацією ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, коли замість виправдання реалізована переважно реакція мовчання, у цій ситуації дорослий міг використати й інші види реакції, на кшталт ігнорування звинувачення чи звинувачення у відповідь:

*“Do you dare to defy your Lord Governor?” he asked. Anvin held his ground. **“That boar is ours – no one’s giving it to you,”** Anvin said (Rice M. Rise of the Dragons, p. 25)*

Адресант звинувачує співрозмовника в ігноруванні законів його повелителя, проте звинувачуваний не звертає уваги на це і продовжує реалізувати тактику відмови замість очікуваної реакції виправдання.

Найчастотнішими тактиками виправдання в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ є тактики «Невже ти думаєш, що я це зробив?» (15,1%), «А що тут такого?» (13%), «Це не зовсім так!» (13,7%), «Я не робив поганий вчинок» (10,8%) (див. Дод. А, Таб. А10):

*“Someone else must have come with you. There must be an accomplice,” he said, his voice rasping at the air. “Where is he hiding?” **“I have no accomplice,”** she said angrily. “If there’s an invisible assassin in this place, I can only imagine it’s the Devil himself. I dare say he feels quite at home.” (P. Pullman. The Amber Spyglass, p. 302).*

Приклад засвідчує втілення тактики «Я не робив поганий вчинок» у відповідь на звинувачення, реалізоване тактикою «Ти винний».

Стосовно ТВ, дорослий звинувачуваний найчастіше реалізує тактику-незгоди, тобто взагалі не погоджується зі звинуваченням (23.7%) або

погоджується зі звинуваченням, наводячи аргументи на користь свого вчинку, тобто намагається представити вчинок як єдино можливий за цих обставин (21.6%). Менш поширеними є ТВ-згоди груп *«Я зробив поганий вчинок ненавмисно»* і *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»*. Мала частотність першої групи тактик пояснюється тим, що дорослий комунікант уникає вказівки на його залежність від ситуації, радше навпаки, він намагається контролювати ситуацію. У зв'язку з цим, звинувачуваний виправдовується тим, що він *«так вирішив зробити»*, а не він *«так був змушений зробити»*.

Звинувачуваному важче переконати дорослого співрозмовника у тому, що він невідповідно сприймає комунікативну ситуацію, аніж дитину. Відповідно, група тактик *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»* має нижчу частотність.

Найменш поширеною є ТВ *«Я зробив поганий вчинок, але не хотів цього»* (0,7%). Тактика експлуатує неконтрольованість певних реакцій комуніканта, що призвела до небажаних наслідків. Очевидно, ця причина більше відповідає комунікативній ролі дитини, ніж дорослого. Відповідно, ця тактика низькочастотна за умови такої конфігурації учасників.

В процесі аналізу кореляції тактик в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ були виявлені такі найчастотніші пари тактик звинувачення та виправдання: *«Твоя поведінка погана»* – *«Я не робив поганий вчинок»* та *«Чому ти це зробив?»* – *«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини»*. Ці тактики входять в групу прямих та непрямих експліцитних способів звинувачення і групу ТВ згоди/незгоди.

Отже, в комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ адресант найчастіше використовує способи звинувачення, пов'язані з експліцитною оцінкою дій комуніканта або вказівкою на його провину, запитом про мотиви його дій та вираженням сумнівів щодо прав, що забезпечують йому його статус. Комунікант може імпліцитно звинуватити через експлуатацію категорії Відношення. Звинувачуваний дорослий найчастіше не

погоджується зі звинуваченням взагалі або погоджується, проте намагається представити свій вчинок у позитивному світлі за допомогою способу експлуатації інформації.

4.2.4. Комунікативна ситуація ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ. Остання ситуація ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ є найбільш нетиповою ситуацією реалізації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей. Адже для втілення комунікативної дії звинувачення необхідно мати високий комунікативний статус і бути впевненим, що власне співрозмовник відповідальний за певну небажану дію.

Переважно, дитина намагається уникати втілення комунікативної дії звинувачення, обираючи менш конфліктний тип інтеракції з дорослим. Для того, щоб дитина реалізувала комунікативну дію звинувачення, вона повинна не лише бути цілком впевненою у провині співрозмовника, а й перебувати в емоційно збудженому стані, спричиненому загрозою здоров'ю чи добробуту її друзів чи родичів:

“Where’s his fish?” They stopped, puzzled, unsure what she meant; though some of their daemons knew, and looked at one another. One of the men began to grin uncertainly. “Don’t you dare laugh! I’ll tear your lungs out if you laugh at him! That’s all he had to cling onto, just an old dried fish, that’s all he had for a daemon to love and be kind to! Who’s took it from him? Where’s it gone?” <...> “Easy, Lyra,” said one man. “Easy, child.” “Who’s took it?” she flared again, and the gyptian took a step back from her passionate fury. “I didn’t know,” said another man apologetically. “I thought it was just what he’d been eating. I took it out his hand because I thought it was more respectful. That’s all, Lyra.”
(P. Pullman. *The Subtle Knife*, p.133-134)

Адресант-дитина перебуває в настільки збудженому емоційному стані, що реалізує погрози та звинувачення, які з її низьким комунікативним статусом є нетиповими для звичайної комунікації. Варто зазначити, що

адресант досяг перлокутивного ефекту і звинувачуваний дорослий почав виправдовувати свій вчинок.

У 56 % випадків дорослий не реалізує комунікативну дію виправдання. Ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА та ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ продемонстрували майже однакові результати щодо кількості випадків, у яких виправдання відсутнє. Однак, незважаючи на схожість кількісних результатів, причини відсутності очікуваної комунікативної реакції в обох типах ситуацій є різні. У ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА відсутність реакції виправдання можна пов'язати з низьким комунікативним статусом дитини, внаслідок чого вона замість виправдання реалізує комунікативну дію мовчання або іншу невербальну реакцію, приміром плачу. Оскільки виправдання не було реалізоване, комунікація не переходить у фазу конфліктної взаємодії, проте мовчання «сповільнює» або «призупиняє» розвиток конфліктної комунікації.

На відміну від попередньої комунікативної ситуації, у ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ замість виправдання реалізується не комунікативна дія мовчання, а звинувачення у відповідь, незгода зі звинуваченням, заперечення, негативне оцінювання співрозмовника, його дій/слів тощо. Отже, у більшості випадків вжиті дорослим комунікативні реакції підтримують розвиток конфліктної взаємодії:

“<...> You en't human, Lord Asriel. You en't my father. My father wouldn't treat me like that. Fathers are supposed to love their daughters, en't they? You don't love me, and I don't love you, andthat's a fact. I love Farder Coram, and I love lorek Byrnison; I love an armored bear more'n I love myfather. And I bet lorek Byrnison loves me more'n you do.” “You told me yourself he's only following John Faa's orders. If you're going to be sentimental, I shan't waste time talking to you.” (P. Pullman. The Golden Compass, p.222)

У відповідь на звинувачення дитини батько, замість того, щоб виправдатись, погрожує їй завершенням комунікації, тобто автор

звинувачення не досягає перлокутивного ефекту, і має місце розвиток конфліктної комунікації.

Найчастотнішими тактиками у цій ситуації виявились *«Ти винний!»* (21,3%), *«Що ти наробиш?»* (14,8%) та *«Чому ти це зробив?»* (13,9%) (див. Дод. А, Таб. А9):

“You stole—” began Lyra hotly, but Will looked at her, and she stopped. “Lyra thinks she left something in your car,” he said again. “We’ve come to get it back.” “Is this the object you mean?” he said, and took a velvet cloth from a drawer in the desk. (P. Pullman. The Subtle Knife, p.99)

Комунікант-дитина Ліра є молодша за віком, ніж Уіл. Вона реалізує звинувачення, втіливши тактику *«Ти винний!»*. Її старший за віком друг має більш розвинуту соціальну та комунікативну компетенцію й усвідомлює, що реалізація звинувачення за умови великої статусної дистанції може призвести до небажаних результатів, тому він послаблює ІС звинувачення, замінивши лексему *stole*, що має негативні конотації, на більш нейтральну *left*. Це допомогло спрямувати комунікацію між дітьми та дорослим звинувачуваним у бік кооперації.

Нульову частотність продемонстрували тактики *«Хіба я не казав цього не робити?»*, *«Як ти смієш?»*, Тактики Категорії Відношення, Кількості та Якості. Стосовно тактик *«Хіба я не казав цього не робити?»* та *«Як ти смієш?»*, можна зазначити, що низький комунікативний статус дитини не давав змоги ставити під сумнів статус дорослого (*«Як ти смієш?»*) або вказувати, як йому діяти (*«Хіба я не казав цього не робити?»*). Можна зазначити, що результати підтвердили цю гіпотезу практично.

Результати дослідження показують, що імпліцитні тактики не реалізуються комунікантом-дитиною, адже зазвичай їй потрібні чималі емоційні зусилля, щоб втілити звинувачення, спрямоване на дорослого, а це відбувається, коли дитина перебуває під високою емоційною напругою, яка блокує реалізацію імпліцитних тактик, адже вони вимагають додаткових мовних засобів та певного рівня розвитку компетенцій.

У 67% випадків дорослий комунікант реалізує виправдання-згоду, де найчастіше він визнає свою провину і вказує, що вчинив небажану дію навмисне. Найпоширенішими тактиками виправдання у ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ були: «Я не робив поганий вчинок» (27,8%), «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним» (18,5%), «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини» (16,7%) (див. Дод. А., Таб. А10):

“He was my father, and neither of us knew it till the second you killed him! Witch, I wait all my life and come all this way and I find him at last, and you kill him....” “What did he ever do that you needed to kill nun?” he cried. “Tell me that, if you can!” And she looked at the dead man. Then she looked back at Will and shook her head sadly. “No, I can’t explain,” she said. “You’re too young. It wouldn’t make sense to you. I loved him. That’s all. That’s enough.” (P. Pullman. *The Subtle Knife.*, p.195)

Адресант-дитина, звинувачуючи, вимагає пояснень дій адресата. Той визнає свою провину та вказує причини, що змусили його вчинити небажану дію.

Нульову частотність мають такі ТВ: «Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього» та «Невже ти думаєш, що я це зробив?» (див. Дод. А, Таб. А10). Очевидно, це можна пояснити тим, що дорослі надають перевагу вказівці, що дія виконана ними свідомо та цілеспрямовано, радше ніж ненавмисно та попри їх волю.

В процесі аналізу кореляції тактик в ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ були виявлені такі найчастотніші пари ТЗ і ТВ: «Ти винний» – «Я не робив поганий вчинок», «Чому ти це зробив?» – «Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини», «Чому ти це зробив?» – «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним». Ці тактики входять в групу прямих та непрямих експліцитних способів звинувачення і групу ТВ згоди/незгоди.

Отже, в ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ найчастіше реалізувались прямий та непрямий експліцитний способи звинувачення. Імпліцитні тактики

не реалізувались часто комунікантом-дитиною, адже вони вимагають додаткових мовних засобів та певного рівня розвитку компетенцій. Дорослий комунікант реалізував виправдання-згоду, де найчастіше визнавав свою провину і вказував, що вчинив небажану дію навмисне з поясненням причин свого вчинку.

Порівнюючи усі ситуації, можна зауважити, що найбільше випадків втілення звинувачення прямим та непрямим експліцитним способами було знайдено в ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА. Яскраво виражена тенденція до реалізації звинувачення прямим та непрямим експліцитними, а також імпліцитним способами спостерігалась у комунікантів у ситуації ДИТИНА – ДИТИНА. Ситуацію ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ було виділено у зв'язку із частотністю імпліцитного способу звинувачення. У ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ спостерігалось найбільше випадків втілення звинувачення експліцитним способом. Узагальнивши результати, можна стверджувати, що експліцитний спосіб звинувачення є частотним тоді, коли автор звинувачення має вищий статус за статус свого співрозмовника. Імпліцитний спосіб поширений у ситуаціях звинувачення рівностатусних партнерів.

Стосовно виправдання, можна зауважити, що у ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА найчастіше реалізувалась група ТВ-згоди (*«Я зробив поганий вчинок ненавмисно»*) та незгоди. В ситуації ДИТИНА-ДИТИНА втілювались ТВ-згоди (*«Я зробив поганий вчинок навмисно»* і *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»*) або ТВ-незгоди. Ситуація ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ характеризувалась частотністю випадків ТВ-згоди (*«Я зробив вчинок, але він не є поганий»*). У ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ спостерігалась частотність тактик групи *«Я зробив поганий вчинок навмисно»*.

Отже, спосіб виправдання-згоди *«Я зробив поганий вчинок ненавмисно»* використовує співрозмовник із нижчим статусом. Спосіб *«Я зробив поганий вчинок навмисно»* експлуатується співрозмовниками в усіх ситуаціях, окрім ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА. Найчастіше спосіб *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»* реалізують співрозмовники з рівними статусами.

Виправдання-незгода найбільше реалізується комунікантами у ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА.

4.3. Дискурсивний блок звинувачення/виправдання

У роботі пропонуємо новий підхід до комунікативного трактування мовленнєвих дій звинувачення та виправдання. Вважаємо за доцільне розглядати ці дії як ДА в межах дискурсивного блоку «звинувачення/виправдання».

Теорія мовленнєвої діяльності трактує комунікацію як процес, що відбувається не за допомогою речень чи висловлень, а через мовленнєві дії (акти), які є елементарними одиницями мовленнєвого спілкування. Хоча існування таких одиниць не викликає сумнівів, дискусійним є питання про розмежування різних типів мовленнєвих дій. Вчені виділяють мовленнєві (Дж. Остін, Дж. Серль), комунікативні (Т. ван Дейк) та дискурсивні (А.М. Приходько, Г. Стін, М.Л. Макаров) акти.

Якщо мовленнєві та комунікативні акти є традиційно усталеними поняттями в лінгвістиці [33; 298; 233; 352; 320; 326; 272; 237; 240; 238; 236; 372; 275; 339; 367; 312; 250; 363; 346], то термін «дискурсивний акт» є відносно новим. Поняття «дискурсивний акт» часто ототожнюють із «гібридним актом», «макромовленнєвим актом», «мовленнєвим жанром», «комунікативним ходом» тощо.

Слідом за А.М. Приходьком, М.Л. Макаровим, І.С. Шевченко, розуміємо ДА як одиницю мовленнєвої дії, що включена в інтеракцію і становить «ланцюжок мовленнєвих актів, об'єднаних спільною телеологічною установкою в єдиний мовленнєвий блок, в якому сходяться, перетинаються і взаємодіють різні іллокутивні сили з різними (первинним та вторинними) прагматичними значеннями» [164, с. 103].

ДА у кожній комунікативній ситуації має свою специфічну роль з позиції динамічного розвитку мовлення як системи дій, комунікативних

планів і стратегій, тобто ДА з позиції динаміки розвитку мовлення можна ототожнити з комунікативним ходом [138, с. 117].

По-перше, звинувачення та виправдання є поліінтенційними мовленнєвими діями, тому на користь трактування їх як ДА свідчить і той факт, що МА має лише одну інтенцію, а ДА – декілька.

По-друге, МА функціонують як «будівельний матеріал» для ДА. ДА можуть збігатися з МА, а можуть і вміщувати декілька МА. ДА не можуть входити у МА як компоненти, проте легко корелюють із мовленнєвими жанрами [164, с. 104]. Це, в свою чергу, є ще однією ознакою того, що в комунікативній площині звинувачення та виправдання потрібно трактувати як ДА [пор. 116].

По-третє, в комунікативній площині МА має акцент на дію, а дискурсивний – на взаємодію, тобто ДА є, фактично, обміном МА, які реалізуються комунікантами назустріч один одному [201]. Це твердження також свідчить на користь трактування взаємодії звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації як ДА.

МА – це “цілеспрямована мовленнєва дія, котру здійснюють відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у конкретному суспільстві; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, яку розглядають в межах прагматичної ситуації” [17, с. 131]. О.О. Селіванова трактує МА як «мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця через конструювання ними дискурсивного значення в ході спілкування» [175, с. 559].

МА складається з локутивного, іллокутивного та перлокутивного актів [Шевченко 1998]. Локутивний акт – це власне акт вимовлення певного висловлення, що має певний смисл та референцію. Іллокутивний акт – це спосіб використання локуції: здійснення «іллокутивного акту» – це «здійснення якогось акту в ході говоріння на протипагу дії самого говоріння» [154, с. 87]. Іллокутивний акт – це «втілення у висловленні, породжуваному в процесі МА, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає

висловленню конкретної спрямованості» [17, с.171], а перлокуція – «наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію» [там само].

Дослідники розрізняють іллокутивну силу (намір, інтенцію) та іллокутивний МА як іллокуцію самого акту. На основі цієї диференціації були виділені непрямі МА, в яких тип МА не відповідає його іллокутивній силі (експліцитний зміст висловлення не відповідає змісту, закладеному імпліцитно) [115; 180; 361; 35; 296; 260; 278; 331].

Базовою класифікацією у нашому дослідженні МА є класифікація Дж. Серля, яка містить п'ять типів актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви та декларативи.

Репрезентативи фіксують відповідальність мовця за істинність інформації, закладеної у повідомленні. Всі елементи класу репрезентативів оцінюються, за шкалою «істина-хибність». Спрямування пристосування – «слова-реальність», тобто мовець намагається узгодити свої слова існуючою реальністю. Психологічний стан, що виражається: «впевненість, що р». Іллокутивними дієсловами цього типу актів є *припускати, хвалитися, жалітись, стверджувати, передбачати* тощо.

Комісиви – це МА, що стосуються майбутніх дій, проте, на відміну від директивів, в яких ці дії виконуються слухачем, у комісивах дії виконуються або виключно мовцем, або мовцем та слухачем разом. Спрямування пристосування – «реальність-слова», а умова істинності – намір, інтенція. Іллокутивними дієсловами, що характеризують МА цього класу, є *обіцяти, гарантувати, клястись, брати на себе зобов'язання, пропонувати, передбачати, погоджуватись* тощо [154, с. 124].

Іллокутивна спрямованість директиву полягає у тому, щоб змусити адресата здійснити певну дію. Умовою істинності є бажання, побажання чи потреба. Іллокутивними дієсловами, що характеризують МА цього класу, є *наказувати, командувати, просити, молити, заклинати, вимагати, радити, дозволяти, запрошувати* тощо [179, с. 182].

Іллокутивною ціллю класу експресивів є висловлення психологічного стану співрозмовників. Дієсловами-представниками цього класу є *дякувати, вітати, вибачатися, співчувати, запрошувати, жалкувати, прощатися* тощо. Експресиви не мають наряду пристосування, оскільки під час їх реалізації мовець не намагається «пристосувати» ні реальність до слів, ні слова до реальності [179, с. 183].

Декларативи є останнім класом іллокутивних актів, визначених Дж. Серлем. Ознакою цього класу МА є встановлення відповідності між пропозиційним змістом і реальністю. Успішне втілення цих актів гарантує дійсну відповідність між пропозиційним змістом та реальністю.

Отже, ДА звинувачення належить до типу ДА «акузатив», а ДА виправдання – до ДА «апологетив». МА репрезентатив, директив, комісив та експресив є складниками ДА звинувачення та виправдання. МА декларатив не досліджується у роботі, у зв'язку з низькою частотністю декларацій в художній дитячій літературі.

4.3.1. Звинувачення як дискурсивний акт типу «акузатив». ДА звинувачення типу «акузатив» є ініціальним ДА, який реалізується в режимі некооперативного спілкування. Під час цього адресат зазнає певної шкоди (комунікативному статусу, «лицю») від адресанта.

ДА звинувачення в англійській художній дитячій літературі може за формою 1) збігатися із МА; 2) складатися з декількох однотипових МА; 3) складатися з декількох різнотипових МА.

Якщо ДА звинувачення матеріально еквівалентний певному МА, це означає, що одиниці плану вираження суттєво «перевантажені» одиницями плану змісту [164, с. 104].

ДА звинувачення виформовується сукупністю прямих та непрямих МА репрезентатив, комісив, директив та експресив.

Ключовою центральною іллокуцією МА репрезентатив в межах ДА звинувачення є доводити відповідальність звинувачуваного за певний

негативний вчинок. Оскільки основне комунікативне призначення цього МА полягає у вираженні твердження, то МА репрезентатив може функціонувати як прямий МА у ДА звинувачення. Це означає, що іллокуція звинувачення втілюється у буквальному смислі висловення – констатації негативного факту.

МА репрезентатив (твердження) втілює звинувачення через вказівку на факт вчинення небажаної дії:

“Well, well,” he said. “You didn’t get yourself killed.” “You knew it was a trap,” I said. (R. Riordan. The lightning Thief, p. 251)

Автор звинувачення бере на себе відповідальність за істинність та правдивість сказаного. Негативне відношення до звинувачуваного передається не через негативно марковану лексику, а через вказівку на дію, яка не відповідає певним нормам в межах системи цінностей автора звинувачення.

Коли мовець бере на себе відповідальність за істинність свого звинувачення, він впевнений у факті вчинення небажаної дії:

“Is there a problem?” Mrs. Ruppert stood glaring at them, hands on her hips. “Yeah, there’s a problem.” Tyler pointed to Luke. “Luke Quackenbush Varnway threw out my homework.” “I did not and don’t call me that!” Luke pointed at Sophie. “She started all this!” (K. Messner. All the answers, p. 40)

Автор звинувачення вказує на дійових осіб вчинення негативної дії (*Luke Quackenbush Varnway, she*), факт її вчинення (*started all this, threw out my homework*) та своє відношення до цього (*there’s a problem*). Отже, пряма інтенція звинувачення першочергово втілюється через прямий МА репрезентатив, оскільки мовець за допомогою цих МА вказує на факт вчинення негативної дії, що є основним доказом провини звинувачуваного.

Для вираження інтенції звинувачення також використовується прямий МА експресив. З його допомогою мовець наголошує не на факті вчинення дії, а на своєму трактуванні цієї дії та відношенні до неї:

“Traitor!” I dug my last gold drachma out of my pocket and threw it at Luke. As I expected, he dodged it easily. (R. Riordan. The Sea of Monsters, p. 142)

Автор звинувачення втілює МА експресив (образу) і через використання лексем із негативними конотаціями демонструє своє негативне відношення до вчинку. Образа передає негативні емоції і загрожує позитивному «лицю» адресата. При цьому, якщо МА комплімент можна описати в категоріях ввічливості, то МА образи описується не в категоріях відсутності ввічливості, а наявності повної неввічливості.

Отже, МА експресив для вираження звинувачення може реалізуватись через іллокутивну дію образи в прямому значенні, а також комплімент в іронічному значенні:

“You forged my signature,” her father added, his voice throaty, like a cat’s growl. “I’m slightly impressed. It’s not the easiest one in the world to copy.” The food got stuck, and Sarah had to swallow and swallow to make it go down. “Um,” she said. “I was sick. I just didn’t want to bother you.” (C. Hellisen. Beastkeeper, p. 20)

Адресант вказує на факт вчинення негативної дії, проте виражає своє «позитивне» бачення цього вчинку. Контекст комунікативної ситуації та система норм дають звинувачуваному змогу зрозуміти, що, незважаючи на відсутність «негативного» бачення, цю інтеракцію слід трактувати як звинувачення, а не комплімент.

Мовець використовує МА експресив не для того, щоб ствердити факт вчинення звинувачуванним небажаної дії, а для того, щоб виразити своє негативне ставлення до нього. А оскільки цей тип іллокуції є допоміжним, то МА експресив найчастіше вживається у ланцюжку із іншими типами МА.

Часто запитальні конструкції слугують для вираження не інтерогативних, а прагматичних значень і є основою для реалізації інших непрямих МА в межах ДА звинувачення [290]:

Hades's eyes grew dangerously bright. "You dare keep up this pretense, after what you have done?" I glanced back at my friends. They looked as confused as I was. (R. Riordan. The lightning Thief, p. 324)

Риторичне запитання, інтенсифікуючи перлокутивний ефект цієї мовленнєвої дії, використане для реалізації непрямого МА експресив, оскільки автор не бажає отримати відповідь на запитання. З одного боку, автор звинувачення піддає сумніву авторитет звинувачуваного виконувати певні небажані дії, а з іншого, через втілення риторичного запитання висловлює своє негативне ставлення до цієї дії.

Непрямі МА комісив та директив не виражають іллокуції звинувачення, проте містять певні типи імпліцитної інформації, що дає підстави припустити факт вираження ними звинувачувальної іллокуції непрямо:

"Do you know the punishment for insulting the Silver?" the soldier snapped. Thor's heart pounded, but he knew he couldn't back down. "Please, forgive him, sire!" his father said. "He is a young child and –" (M. Rice. A Quest of Heroes, p. 17)

Можна стверджувати про небажання автора здійснити запит інформації, оскільки вона є загальновідомою у цій комунікативній ситуації. Тому запитальна конструкція виражає не МА квеситив, а інший МА. Пресупозицією у цьому запитанні є *You insulted the Silver*, що вказує на факт вчинення небажаної негативної дії і несе звинувачувальну інтенцію за своєю природою. Через втілення запитання та наявні пресупозиції автор реалізує непрямий МА комісив – погрозу (*I will punish you for your insult*), вказуючи звинувачуваному про наслідки небажаної дії.

Отже, МА комісив в межах ДА звинувачення може реалізувати некооперативні мовленнєві дії, приміром погрози, виражаючи негативне відношення до вчиненого.

Запитання може також виражати непрямий МА репрезентатив:

“Don’t you know, boy, that it is not a warrior’s way to tattle on his friends – much less his own family, his own blood?” the knight asked Drake. (M. Rice. A Quest of Heroes, p. 69)

Хоча мовець використовує інтерогативну конструкцію, насправді він не бажає отримати відповідь на запитання – він її знає. За допомогою цієї конструкції непрямо висловлюється звинувачення та несхвалення дій адресата.

ДА звинувачення може також втілюватись декількома однотиповими МА, призначення яких полягає в тому, щоб підсилити перлокутивний ефект від його реалізації:

“You’ve been toying with us all along,” I said. “You wanted us to bring you the Fleece and save you the trouble of getting it.” Luke scowled. “Of course, you idiot! And you’ve messed everything up!” (R. Riordan. The Sea of Monsters, p. 142)

Декілька МА репрезентатив вживаються для вираження звинувачення тоді, коли мовець прагне продемонструвати логічний ланцюг своїх умовиводів та припущень стосовно вини адресата та підсилити свою аргументацію. Тому чим більше МА репрезентатив вживає для вираження звинувачення мовець, тим важче адресату буде цю вину спростувати.

Втілення декількох однотипових МА експресив також спостерігається у складі ДА звинувачення:

“Ha! You know he would never do that! The old fool wouldn’t have the guts!” “You call it guts? Betraying your friends? Endangering the whole camp?” (R. Riordan. TheSeaofMonsters, p. 143)

У цьому значенні МА експресив вживається як непрямий МА, тобто не для реалізації запиту про інформацію, а для вираження негативного ставлення до звинувачуваного. Кожне наступне запитання підсилює емоційність ситуації та, знову ж таки, збільшує його вину.

Варто зазначити, що, оскільки ключову іллокуцію звинувачення втілюють МА репрезентатив, а решту МА – додаткові, то останні часто

вживаються не як самостійні МА в межах ДА звинувачення, а в блоці різнотипових МА разом із МА репрезентатив. Це дає змогу одночасно досягти декількох цілей в межах одного ДА звинувачення: висловити своє негативне відношення, обґрунтувати своє звинувачення, виразити негативний вплив на особу мовця від небажаної дії адресата тощо:

“Perseus Jackson,” Mrs. Dodds said, in an accent that was definitely from somewhere farther south than Georgia. “You have offended the gods. You shall die.” (R. Riordan. *The lightning Thief*, p. 324)

Для реалізації ДА звинувачення мовець вживає МА репрезентатив та комісив. Ствердження у МА репрезентатив вказує на факт вчинення негативної дії, а погроза у МА комісив спрямована на майбутнє, щоб вказати звинувачуваному на його провину і покарання за вчинення небажаної дії.

Може також реалізуватися ланцюжок різнотипових МА, кожен з яких виконує свою іллокуцію в межах ДА звинувачення:

“But ...” Annabeth spoke. I could tell her mind was going a million miles an hour. “Lord Hades, your helm of darkness is missing, too?” “Do not play innocent with me, girl. You and the satyr have been helping this hero-coming here to threaten me in Poseidon’s name, no doubt-to bring me an ultimatum. Does Poseidon think I can be blackmailed into supporting him?” (R. Riordan. *The lightning Thief*, p. 325-326)

МА директив використовується для того, щоб змусити звинувачуваного припинити виконувати небажану для мовця дію. МА репрезентатив стверджує факт вчинення небажаної дії. Непрямий МА експресив завершує ДА звинувачення і вживається для того, щоб виразити негативне ставлення до факту вчинення дії та учасників комунікативної ситуації.

МА квеситив рідко функціонує як прямий МА в межах ДА звинувачення, адже мовець знає ситуацію і не має наміру робити запит про інформацію. Зазвичай МА квеситив функціонує як непрямий МА експресив для вираження емоційного стану мовця:

“You poisoned Thalia’s tree.” Luke sighed. “Right to the point, eh? Okay, sure I poisoned the tree. So what?” “How could you?” Annabeth sounded so angry I thought she’d explode. “Thalia saved your life! Our lives! How could you dishonor her–” (R. Riordan. TheSeaofMonsters, p. 75)

Ланцюжок МА в межах ДА звинувачення є таким: експресив – репрезентатив – репрезентатив – експресив. За допомогою першого МА мовець намагається викликати у звинувачуваного докори сумління, після чого репрезентатив стверджує факт вчинення позитивної дії, від якої звинувачуваний отримав користь. При чому, репрезентатив може стверджувати або факт вчинення небажаної дії, що нанесла шкоду мовцю, або факт вчинення позитивної дії, від якої звинувачуваний отримав вигоду. МА експресив, вжитий у цьому оточенні, виражає негативну емоційність.

Отже, ДА звинувачення виформовується прямими та непрямими МА репрезентативами, директивами, експресивами та комісивами. За формою ДА звинувачення може 1) збігатися з МА; 2) складатися з декількох однотипових МА; 3) складатися з декількох різнотипових МА. Ключову іллокуцію – ствердження факту небажаної дії – виконує репрезентатив. МА експресив втілює додаткову іллокуцію – вираження негативного відношення. Тому він, поряд з МА репрезентатив, може прямо втілюватися для вираження звинувачення. МА директив та комісив слугують допоміжними МА у ДА звинувачення, що вживаються за умови втілення МА репрезентатив або експресив, оскільки прямо не виражають основної та допоміжної іллокуції звинувачення.

4.3.2. Виправдання як дискурсивний акт типу «апологетив». ДА виправдання типу «апологетив» є реактивною мовленнєвою дією, спрямованою на нейтралізацію негативного впливу попереднього ДА цього блоку – «звинувачення» – та на кооперативне спілкування, яке є корисним передусім для мовця. ДА виправдання формується екстра- та інтровертивними типами. Екстравертивне виправдання – це виправдання

третіх осіб, спричинене некоректною точкою зору співрозмовника на об'єкт обговорення, незгодою з чужою точкою зору. Інтровертивне виправдання спрямоване на самого звинувачуваного і є за своєю природою самовиправданням. На відміну від інших апологетивів, самовиправдання не пов'язані зі спеціальними засобами експлікації. В більшості випадків ДА виправдання експлікуються непрямими номінативними засобами, на відміну від перформативів, вживання яких еквівалентне перлокутивному провалу [164, с. 106].

ДА виправдання, як і ДА звинувачення, виформовується МА репрезентатив, експресив, директив та комісив. Ці МА мають на меті спростувати відповідальність за певні негативні вчинки або повністю заперечити їх вчинення, або вказати на фактори, що зменшують провину звинувачуваного.

МА репрезентатив є ядром ДА виправдання, а категорія заперечення – семантичною основою цього МА [283]. Йдеться про перший тип виправдання через заперечення своєї провини. Виправдовуючись за допомогою категорії заперечення, звинувачуваний може 1) заперечувати експліцитну пропозицію звинувачення; 2) заперечувати імпліцитну інформацію у пропозиції; 3) заперечувати вербальне оформлення пропозиції, а не саму дію.

“How do you know that?” Nanna whirled on Sarah, her hard, sharp face like an ax in the moonlight. “Been poking your nose where you shouldn’t?” “No.” Which wasn’t strictly true, of course, but Sarah thought that since Nanna was one big ball of lies, it really didn’t matter. “I thought I heard him say something last time.” (C. Hellisen. Beastkeeper, p. 66)

Адресант звинувачує адресата в тому, що він цікавиться справами, які його не стосуються. Звинувачуваний здійснює заперечення пропозиції, висловленої адресантом, і, поряд з тим, намагається аргументувати свою негативну відповідь для збільшення міри її вірогідності перед адресантом.

Звинувачуваний може заперечувати експліцитну пропозицію, уникаючи заперечних часток та лексем негативної семантики:

“What are you doing here?” Ava pointed to the campaign signs that lined the sidewalk. Her voice shook, but the words spilled out. “You’re voting! How could you? You made a deal with Mom. You promised!” “I just ... I was watching the news, and–” (K. Messner. *All the answers*, p. 54)

Через вказівку на виконання певної дії (*watching the news*) звинувачуваний заперечує іншу дію (*voting*) і в такий спосіб демонструє свою непричетність до здійснення небажаної дії.

Виправдання може здійснюватись через заперечення імпліцитної інформації, вираженої в пропозиції звинувачення:

‘The problem, Doctor,’ I began, as calmly as I could, ‘is that your patients have a nasty habit of disappearing.’ The doctor shrugged. ‘When they finish their treatment, they are no longer my concern, Mr Grimes.’ ‘Really, Doctor?’ I said. ‘Then what about Sarah Monahan? Or Scaldy Sal. Found dead in a place where a wolf had run amok ... The same type of creature that I myself confronted on the night of Old Benjamin’s disappearance – another of your patients, Doctor.’ The doctor’s steel-grey eyes bored into mine. ‘But then, as you know all too well, Doctor Cadwallader, sightings of wolves in cities are nothing new.’ (P. Steward. *Curse of the night wolf*, p. 78)

Адресант звинувачує непрямо, вживаючи натяк. Адресат «прочитує» звинувачувальну інтенцію і намагається виправдатись через заперечення своєї провини.

Третій спосіб заперечення при виправданні – це заперечення способу вербального трактування пропозиції, а не самої пропозиції:

“You’ve been spying on us?” I glare at her. “Spying?” She laughs again, a cackle that chills my blood. “It’s not spying, my dear, when you install cameras in facilities that you own. Why on earth do you think we’ve poured so much money into Eye on Tomorrow if not to know where our brightest young minds are leading one another?” (K. Messner. *Eye of the Storm*, p. 119)

Адресат заперечує не свою провину, а власне форму її вербалізації (*Spying? – It's not spying, my dear, when you install cameras in facilities that you own.*). Так адресат зміщує акцент із факту самого злочину на форму його вербалізації. Це допомагає зменшити міру емоційності і водночас уникнути розмови про провину адресата.

МА репрезентатив також може втілювати виправдання через визнання своєї провини:

“I know what CYA is,” I replied. “Why you gotta talk to me like I’m a child?” “Just checking. I just don’t want you to get caught up with no gangbanger. You ain’t about that. That’s part of why I transferred away from Truman. To try to get away from all that. Too much trouble in the classrooms and everywhere else.” (B. Woods. EmakoBlue, p. 18)

Адресат визнає свою провину і пояснює причини свого вчинку, який викликав негативну реакцію адресанта. Іллокуція виправдання-згоди була реалізована за допомогою ряду однотипових МА репрезентатив, які аргументують поведінку адресата.

Часто ДА виправдання вміщує не лише МА репрезентатив, а й МА вибачення. Коли звинувачуваний повністю усвідомлює свою провину і, намагаючись досягти максимального перлокутивного ефекту, то реалізує також вибачення як знак повного каяття:

“Alan!” she said sharply. “I know you feel terrible. And I don’t blame you for being angry. But you have to control yourself. Losing your temper and throwing things through the window is not going to do any good.” “But I didn’t...” <...>. “Sorry,” he muttered. “I couldn’t help myself.”

Спочатку адресат намагається заперечити здійснення негативної дії, проте вирішує, що визнання провини матиме більший вплив на досягнення кооперативної взаємодії. Він змінює тактику і визнає свою провину, аргументуючи причини свого вчинку (*I couldn’t help myself*). Звинувачуваний досягає перлокутивного ефекту за рахунок вживання тактики, що вказує на ненавмисність вчинення небажаної дії. Також втілення МА експресив

(вибачення) сприяє досягненню перлокутивного ефекту і знімає емоційну напругу комунікативної ситуації.

Часто МА експресив виражається через вибачення, проте, як говорилося раніше, виправдання відрізняємо від вибачення тоді, коли окрім вибачення адресат наводить аргументи, що зменшують міру його провини:

“Well what was I supposed to do? Sit around and pick fleas off the cat for a week and a half while you were gone?” She took his arm. “I’m sorry, Alan. I told you on the phone I was sorry I had decided to go. But I hadn’t had a real visit with Gran in so long—” (B. Coville. Eyes of the Tarot, p. 14).

Адресат не лише вибачається за свою негативну дію, а й пояснює причини свого вчинку. Саме тому вважаємо цей ДА виправданням, що містить МА експресив (вибачення).

Експресиви як МА у ДА виправдання мають на меті виразити не фактуальну інформацію, а емоційний стан мовця. У КС З/В, яка належить до конфліктного типу взаємодії, емоційний фон інтеракції лежить у сфері негативних емоцій:

“He defied our command!” the guard yelled. “I am going to shackle him and take him to the King’s dungeon!” “I did nothing wrong!” Thor protested. “Did you now?” the guard yelled. “Barging into the King’s property uninvited?” “All I wanted was a chance!” Thor yelled, turning, pleading to the night before him, the member of the royal family. “All I wanted was to join the Legion!” (M. Rice. A Quest of Heroes, p.65)

Звинувачуваний під час усієї інтеракції використовує виключно МА експресив. Можна зауважити, що спочатку був втілений експресив, що виражає емоцію протесту, однак, згодом, коли звинувачуваний відчув, що не отримав бажаного перлокутивного ефекту, він змінює тактику і застосовує МА благання, фактично визнаючи авторитарну позицію автора звинувачення та його право звинувачувати.

Експресиви максимально виразно та яскраво передають емоційний стан звинувачуваного, який варіюється від здивування та суму до благання, гніву,

страху і навіть розпачу. Міра інтенсивності емоцій залежить від багатьох факторів, наприклад горизонтальної та вертикальної дистанції між мовцями, їх соціальних статусів, ступеня усвідомлення звинувачуванням своєї провини:

‘Pollyanna, what does this mean?’ cried Aunt Polly then. Pollyanna blinked sleepy eyes and sat up. ‘Why, Mr. Tom–Aunt Polly!’ she stammered. ‘Don’t look so scared! It isn’t that I’ve got the consumption, you know, like Joel Hartley. It’s only that I was so hot–in there. But I shut the window, Aunt Polly, so the flies couldn’t carry those germ-things in.’ (A.H. Porter. Pollyanna, p. 56)

Адресат реалізує МА експресив від неочікуваності та раптовості звинувачення. Про втілення МА експресив свідчить предикат *stammered* та оклична структура висловлення. Адресат реалізує МА здивування, після чого опановує себе і втілює інші МА – директив та репрезентатив. Це свідчить про невелику міру негативних емоцій у адресата та його намагання аргументувати причини свого вчинку.

Наступний МА виражає вищу міру емоційного дискомфорту, оскільки весь ДА виправдання містить висловлення окличної структури, а предикат *pleaded* вказує на розпач звинувачуваного:

“I shall do nothing of the sort,” said the Mouse, getting up and walking away. “You insult me by talking such nonsense!” “I didn’t mean it!” pleaded poor Alice. “But you’re so easily offended, you know!” (L. Kerrol. Alice in Wonderland, p. 38)

МА експресив представлені певними семантико-стилістичними маркерами, для прикладу, вигуками, апелятивами, риторичними запитаннями, заперечними конструкціями:

“You’ve made fool of me – and no one makes a fool of me!” “My lady!” Thor yelled out, trying to stop her, wanting to explain. “It isn’t true!” (M. Rice. A Quest of Heroes, p.277)

Адресат перебуває в емоційно-напруженому стані через звинувачення адресанта. Для того, щоб виправдатись, він використовує ряд мовно-

стилістичних засобів: окличну структуру речень, апелятив (*My lady*), заперечну конструкцію (*It isn't true*).

Стосовно директивів, варто нагадати, що у КС З/В звинувачуваний перебуває в залежній позиції і не є ініціатором мовленнєвої взаємодії. Він не може реалізувати директиви у своїй «класичній» функції, тобто для категоричного спонукання адресата втілити певну дію:

“What are you doing that for?” “I don't know. I just thought it was a good idea.” “Put them down!” “All right! Geez, you don't have to be so touchy. You want me to pick another card?” (B. Coville. Eyes of the Tarot, p. 26).

Специфікою реалізації директиву у прикладі є некатегоричність спонукання, тобто адресант не наполягає, а скоріше дає пораду. У цьому ДА виправдання МА директив був втілений разом із МА експресив (вираз *Geez* вживається для вираження здивування, незадоволення чи роздратування).

МА директив у ДА виправдання, як і у ДА звинувачення, рідко вживається самостійно. Зазвичай він реалізується разом із МА експресив, комісив чи репрезентатив:

“Why you gotta be like that?” “Like what?” I replied. “Like every time I get up to talk, you gotta make fun of me like you still back in the seventh grade.” “I'm just playin' with you. Don't be so sensitive.” (B. Woods. Emako Blue, p. 46)

У наведеному прикладі МА директив вжитий разом із МА репрезентатив. Функція останнього власне полягає у зменшенні провини звинувачуваного, а функція першого – у зниженні емоційного дискомфорту адресанта.

Іллокуція МА директив в межах ДА виправдання полягає в тому, щоб змусити адресанта пробачити здійснення небажаної дії або припинити звинувачувати у цій дії:

“Why you always gotta criticize me? Like you're tryin' to make me feel bad. I'm gettin' tired of it.” “Don't get all mad,” Emako said. “That's what you always say. I'm gettin' tired of that too.” “Okay. I'm sorry. Talk any way you wanna talk. Ain't nuthin'.” (B. Woods. Emako Blue, p. 50)

Спочатку звинувачуваний намагається знизити міру емоційного дискомфорту адресанта, вживаючи МА директив (заборону). Проте, усвідомивши, що він не досяг перлокутивного ефекту, змінює тактику і реалізує вибачення (*I'm sorry*) та МА директив (дозвіл).

МА директив у ДА виправдання не представлений мовленнєвими діями, на кшталт вимоги чи категоричного наказу, а радше, відповідно до комунікативних обставин, проханням чи благанням.

Категоричність директивного спонукання адресанта може підсилюватись його емоційним станом, високою емоційною напруженістю:

"YOU demand?" MacGilyelled. "You demand nothing of me boy!" he screamed, his anger rising. "My king, forgive me. I mean no disrespect. But I am concerned for your safety. Please. Do not drink. I dreamt you were poisoned! Please. I care very much about you. It is the only reason for me saying so." (M. Rice. *A Quest of Heroes*, p.277)

У наведеному прикладі адресант та звинувачуваний мають надзвичайно велику вертикальну соціальну дистанцію, що означає неможливість та неприйнятність втілення МА директив звинувачуваним взагалі. Проте, висока напруженість ситуації спричиняють втілення прохання через прямий директив.

Для МА комісив характерна спрямованість мовленнєвої дії на майбутнє, що є вдалою лінією поведінки звинувачуваного у КС З/В. Коли адресат не має жодних причин для виправдання своїх дій, він може звернутись до МА комісив для передачі обіцянки, клятви чи пропозиції:

The woman glared at me furiously. 'Are you calling me a liar?' <...> 'I'd never dream of calling a carnival legend such as yourself a liar,' I said. 'And I'd be honoured if I could buy a drink for such a work of art.' (P. Steward. *Curse of the night wolf*, p. 49)

Адресат, звинувачений у неправильній поведінці із жінкою, реалізує МА комісив (пропозицію) як засіб згладження своєї провини і досягає бажаного перлокутивного ефекту.

Отже, ДА виправдання виформовується МА репрезентатив, експресив, директив та комісив. Ці МА мають на меті спростувати відповідальність адресата за певні негативні вчинки 1) або повністю заперечивши їх вчинення, 2) або вказавши на фактори, що зменшують провину звинувачуваного. МА репрезентатив є ядром ДА виправдання, а категорія заперечення – семантичною основою цього МА. Звинувачуваний може 1) заперечувати експліцитну пропозицію звинувачення; 2) заперечувати імпліцитну інформацію у пропозиції; 3) заперечувати вербальне оформлення пропозиції, а не саму дію. Експресиви призначені для вираження емоційного стану звинувачуваного (гніву, страху, розпачу тощо). Міра інтенсивності емоцій залежить від горизонтальної та вертикальної дистанції між мовцями, їх соціальних статусів, ступеня усвідомлення звинувачуванним своєї провини. Іллокуція МА директив в межах ДА виправдання полягає в тому, щоб змусити адресанта пробачити здійснення небажаної дії або припинити звинувачувати у цій дії. Комісиви є обіцянками не повторювати свої дії, пропозиціями загладити свою провину або відшкодувати збитки.

Висновки до Розділу 4

1. Модифікація ІС звинувачення та виправдання здійснюється за допомогою лексичних засобів на рівні слова та способів на рівні речення. Засобами інтенсифікації ІС звинувачення/виправдання можуть бути лексика з семантикою істинності та хибності; мовні одиниці зі зниженою оцінною семантикою та інвективні засоби; маркери очевидності та чесності. До способів інтенсифікації ІС звинувачення відносимо вказівку на недостатній статус звинувачуваного, вказівку на неодноразовість скоєння певного негативного вчинку; порівняння особи звинувачуваного чи небажаної дії з нормою/еталоном. Характерними лише для виправдання є клятва та вказівка на дружні стосунки між звинувачуваним та автором звинувачення.

2. Послаблення ІС звинувачення/виправдання відбувається через зменшення категоричності висловлення. Для цього використовуються такі лексичні засоби: апроксиматори, даунтонери, епістемні дієслова, модальні дієслова та прислівники, слова-амеби. Способами послаблення ІС звинувачення/виправдання є вказівка на отримання знань з «інших рук», заміна твердження запитанням та дистанціювання від особи звинувачуваного (для звинувачення).

3. У комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА адресант найчастіше використовує прямі та непрямі експліцитні способи звинувачення, що пов'язано з намаганням зробити свою комунікативну дію зрозумілою для дитини. Найменш поширеними є тактики імпліцитного способу, оскільки для досягнення бажаного перлокутивного ефекту дорослий намагається уникати способів, що вимагають залучення імпліцитної інформації, розшифрування якої передбачає певні труднощі для дитини, особливо молодшого шкільного віку. Звинувачуваний-дитина використовує тактики, які є найлегші для реалізації в напруженій обстановці та не вимагають складних логічних операцій. При цьому найчастотнішими є ТВ-незгоди та ТВ-згоди групи «Я зробив поганий вчинок ненавмисно». У 54% випадків реалізації звинувачення не було відповідної реакції виправдання, що можна також пов'язати з великою статусною дистанцією співрозмовників. Частотність реакції «не-виправдання» є найвищою у цій ситуації.

4. У комунікативній ситуації ДИТИНА – ДИТИНА адресант використовує усі способи звинувачення, включаючи імпліцитні. Найменш поширеними є тактики, пов'язані зі статусами співрозмовників та доказами провини звинувачуваного. Для реалізації виправдовувальної інтенції звинувачуваний-дитина використовує набагато ширший асортимент тактик, які входять у всі групи ТВ згоди та незгоди. Лише у 17% випадків реалізації звинувачення не було відповідної реакції виправдання. Це пояснюється тим, що, з одного боку, дитина усвідомлювала інтенційну складову звинувачення і

знала відповідну комунікативну реакцію, а з іншого – невелика статусна дистанція між співрозмовниками давала змогу її легко реалізувати.

5. У комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ адресант найчастіше використовує способи звинувачення, пов'язані з експліцитною оцінкою дій комуніканта або вказівкою на його провину, запитом про мотиви його дій та вираженням сумнівів щодо прав, що забезпечують йому його статус. Комунікант може імпліцитно звинуватити через експлуатацію категорії Відношення. Звинувачуваний дорослий найчастіше не погоджується зі звинуваченням взагалі або погоджується, проте намагається представити свій вчинок у позитивному світлі за допомогою способу експлуатації інформації. У 33% ситуацій співрозмовник не отримував очікуваної реакції-виправдання від свого партнера по комунікації, який використовував інші види реакції, на кшталт, ігнорування звинувачення чи звинувачення у відповідь.

6. У комунікативній ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ найчастіше реалізувались прямий та непрямий експліцитний способи звинувачення. Імпліцитні тактики не реалізувались часто комунікантом-дитиною, адже вони вимагають додаткових мовних засобів та певного рівня розвитку компетенцій. Дорослий комунікант реалізував виправдання-згоду, коли найчастіше визнавав свою провину і вказував, що вчинив небажану дію навмисне з поясненням причин свого вчинку. У 56 % випадків дорослий не реалізував комунікативну дію виправдання. Замість неї втілювались комунікативні реакції, спрямовані на конфліктну інтеракцію.

7. ДА звинувачення є ДА типу «акузатив», а ДА виправдання – ДА типу апологетив. МА репрезентатив, директив, промісив та експресив є складниками ДА звинувачення та виправдання. МА декларатив не досліджується у роботі, у зв'язку з низькою частотністю декларацій у художній дитячій літературі.

8. ДА звинувачення виформовується прямими та непрямыми МА репрезентатив, директив, експресив та комісив. ДА звинувачення може за

формою 1) збігатися з МА; 2) складатися з декількох однотипових МА; 3) складатися з декількох різнотипових МА. Ключову іллокуцію – ствердження факту небажаної дії – виконує репрезентатив. МА експресив втілює додаткову іллокуцію – вираження негативного відношення. Тому, він, поряд із МА репрезентатив, може прямо втілюватись для вираження звинувачення. МА директив та комісив слугують допоміжними МА у ДА звинувачення, що вживаються за умови втілення МА репрезентатив або експресив, оскільки прямо не виражають основної та допоміжної іллокуції звинувачення.

9. ДА виправдання виформовується МА репрезентатив, експресив, директив та комісив. Ці МА мають на меті спростувати відповідальність адресата за певні негативні вчинки 1) або повністю заперечивши їх вчинення, 2) або вказавши на фактори, що зменшують провину звинувачуваного. МА репрезентатив є ядром ДА виправдання, а категорія заперечення – семантичною основою цього МА. Звинувачуваний може 1) заперечувати експліцитну пропозицію звинувачення; 2) заперечувати імпліцитну інформацію у пропозиції; 3) заперечувати вербальне оформлення пропозиції, а не саму дію. Експресиви призначені для вираження емоційного стану звинувачуваного (гніву, страху, розпачу тощо). Міра інтенсивності емоцій залежить від горизонтальної та вертикальної дистанції між мовцями, їх соціальних статусів, ступеня усвідомлення звинувачуванним своєї провини. Іллокуція МА директив в межах ДА виправдання полягає у тому, щоб змусити адресанта пробачити здійснення небажаної дії або припинити звинувачувати у цій дії. Комісиви є обіцянками не повторювати свої дії, пропозиціями загладити свою провину або відшкодувати збитки.

Основний зміст розділу висвітлений у 4 публікаціях [58; 65; 63; 61].

ВИСНОВКИ

КС З/В як мовленнєва взаємодія адресанта та адресата у широкому контексті спілкування з поєднанням соціальних, особистісних та психологічних факторів постає як комплексне комунікативне утворення, яке потребує повноцінного та детального вивчення в художніх текстах для дітей.

До унікальності КС З/В в англomовних художніх текстах для дітей належить її маркованість фактором «вік», нетиповий перебіг конфліктної взаємодії (належність до гармонізаційного типу конфлікту), специфіка тактико-стратегічної організації в різних типах комунікативної ситуації, діалогічна природа, підвищена емоційність, нестійкість статусного параметру.

Основна увага у дослідженні зосереджена на тактико-стратегічній організації КС З/В в англomовних художніх текстах для дітей. Вибір тактик та засобів їх втілення залежить не лише від самого адресанта, а також прогнозованого адресата спілкування. У зв'язку з цим, ТЗ і ТВ, їх кореляція, частотність, асортимент варіюються у різних типах комунікативних ситуацій.

У роботі зроблена спроба застосувати комплексний підхід до дослідження звинувачення та виправдання, який полягає у їх вивченні не лише як окремих комунікативних тактик, а й їх взаємодію у комунікативній ситуації з урахуванням екстралінгвістичних факторів.

У виконаному дослідженні обґрунтовано потребу вивчення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності; змодельовано КС З/В в англomовних художніх текстах для дітей; описано віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання; проаналізовано прагматичний контекст реалізації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей; визначено місце ТЗ і ТВ у ряді суміжних комунікативних тактик; описано основні способи та мовні засоби втілення ТЗ і ТВ; встановлено кореляцію тактик та способів їх втілення в КС З/В з різною конфігурацією учасників;

представлено способи модифікації ІС; описано ДА «акузатив» і «апологетив» та їх актомовленнєвий склад.

Проведене дослідження КС З/В в англomовних художніх тестах для дітей дає підстави для таких висновків:

– модель КС З/В має ядерну зону та зони периферії. Ядерна зона описує власне комунікативну поведінку учасників у їх інтеракції, повідомлення адресанта та реакцію адресата. Зона ближньої периферії включає ціль повідомлення, предмет мовлення, мотив, стратегії спілкування. Зона дальньої периферії об'єднує соціальні параметри комунікантів. Модель КС З/В є замкнутою, тобто вона описує двосторонній процес обміну повідомленнями, враховує зворотну реакцію та зміну комунікативних ролей. Модель КС З/В базується на принципах інтерактивності, інтенційності та діалогічності;

– КС З/В не є типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії, оскільки один зі співрозмовників реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації. Оскільки у КС З/В можна говорити лише про стадію зародження конфлікту, вона відноситься до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії (модель гармонізації конфлікту). КС З/В характеризується такими особливостями: комунікативні інтереси учасників взаємодії не збігаються; мовленнєві дії адресанта спрямовані на зміну поведінки чи стану адресата; мовленнєві дії адресата спрямовані на вирішення конфлікту, зменшення завданої шкоди та покращення емоційного стану адресанта;

– у КС З/В конфлікт може бути врегульований повністю або частково. Коли ініціатор звинувачення приймає виправдання, конфлікт не має розвитку, і емоційна напруга спадає до мінімуму. В цьому випадку має місце врегульований конфлікт, тобто учасники частково чи повністю задовольняють свої інтереси і досягають поставлених цілей. Частково врегульований конфлікт відбувається, коли ініціатор взаємодії вважає продовження розмови беззмістовним або приймає виправдання

звинувачуваного лише формально. Причинами неврегульованого конфлікту може бути неприйняття ініціатором звинувачення виправдань звинуваченого через неправдиві або нелогічні аргументи;

– комунікативна компетенція дає мовцю змогу брати активну участь в комунікативному процесі та ефективно реалізувати звинувачення та виправдання. Розвиток компонентів комунікативної компетенції відбувається автономно у різні періоди розвитку дитини і завершується оволодінням соціолінгвістичної та стратегічної компетенцій у молодшому шкільному віці. В цей період відбувається засвоєння навичок спілкування та стратегій поведінки, способів вирішення певних соціальних ситуацій, усвідомлення механізмів соціальної взаємодії та глобальна оцінка поведінки партнера поза окремим комунікативним актом. У КС З/В, де соціальний статус, статусна дистанція, висока емоційність та конфліктність мають великий вплив, рівень комунікативної компетенції є необхідним та визначальним фактором для ведення комунікації;

– прагматичний контекст КС З/В складається з комунікативного, соціального, особистісного та паралінгвістичного контекстів. Контекст ситуації ділиться на контекст 1 (під час реалізації звинувачення) та контекст 2 (під час реалізації виправдання). У контексті 1 мовець не дотримується принципів та постулатів спілкування (Принципу Кооперації Г.-П. Грайса та Принципу Ввічливості Дж. Ліча). Контекст 2 характеризується намаганнями звинуваченого дотриматись обох Принципів міжособистісного спілкування, щоб продемонструвати своє бажання до кооперації і подальшого виправлення ситуації;

– звинувачення трактуємо як конфліктну тактику в КС З/В, складовими інтенції якої є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку стосовно цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати у потрібному для ініціатора звинувачення руслі. ТЗ в англійській художній дитячій літературі втілюються прямими та непрямими способами. ТЗ непрямого способу в

англомовній художній дитячій літературі є частотнішими, ніж тактики прямого способу. Імплицитний спосіб, тактики якого базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації, є низькочастотним у літературі для дітей. ТЗ синонімічна до тактик засудження, осуду, зневаги та дорікання;

– ТВ є кооперативною тактикою в КС З/В. Виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Аргументативна частина є основним елементом виправдання, без якого неможлива його реалізація. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). ТВ-згоди є частотнішими, ніж ТВ-незгоди. ТВ-незгоди суміжна з тактиками незгоди, заперечення, ТВ-згоди синонімічна до тактик вибачення, зізнання та згоди. Виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо у поясненні причин свого вчинку, а й у знятті відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови у русло кооперації;

– незважаючи на високу емоційність та рівень конфліктності ситуації, ІС мовленнєвих дій звинувачення та виправдання можуть зазнати модифікації, при чому не лише в бік інтенсифікації, а також послаблення. Примітно, що для модифікації різноспрямованих ІС звинувачення та виправдання можуть використовуватись однакові мовні засоби. Адресант прагне інтенсифікувати ІС звинувачення для поглиблення міри провини та відповідальності звинувачуваного за вчинення певної дії, а інтенсифікація ІС виправдання здійснюється для того, щоб переконати адресанта в істинності, щирості та правдивості інформації. Послаблення іллокуції відбувається для уникнення пониження статусу співрозмовника або невпевненості в істинності інформації (у випадку звинувачення) або зняття відповідальності зі своєї особи за надання неправдивої інформації (виправдання);

– комунікативна ситуація з конфігурацією учасників ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА з позиції реалізації звинувачення та виправдання є найтипівішою,

а комунікативна ситуація ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ – найменш типовою в англomовних художніх текстах для дітей. Така частотність цих ситуацій пояснюється високою чутливістю звинувачення до статусних відмінностей та ризиком переходу у конфліктну взаємодію;

– віковий фактор у комунікативних ситуаціях з різною конфігурацією учасників впливає на комунікативний статус та статусну дистанцію між співрозмовниками під час реалізації ними звинувачення та виправдання. Комунікативний статус дорослого комуніканта (за умови рівності інших соціальних параметрів) є вищим, ніж статус комуніканта-дитини. Під час реалізації звинувачення статус звинувачуваного понижується, а при успішному виправданні – звинувачуваний піднімає свій статус. У ситуаціях з рівностатусними партнерами (ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДИТИНА) та у ситуації, де партнери мають різні статуси (ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА) статусна дистанція під час реалізації звинувачення збільшується, а у ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ зменшується;

– у рівностатусних ситуаціях віковий фактор не впливає асортимент тактичних засобів вираження звинувачення та виправдання, при чому це стосується також імпліцитних видів інформації. У ситуаціях, де партнери мають нерівні статуси, віковий фактор впливає на вибір тактик: їх асортимент є вужчим як у дорослого, так і у дитини;

– якщо автор звинувачення має вищий статус за статус свого співрозмовника, він використовує прямий спосіб звинувачення. У ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА автор звинувачення намагається полегшити сприйняття повідомлення недорослим комунікантом. У ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ дитина реалізує комунікативну дію звинувачення, коли вона цілком впевнена у провіні співрозмовника і/або перебуває в емоційно збудженому стані, що не дозволяє їй витратити більше комунікативних зусиль на реалізацію складнішої імпліцитної тактики. Імпліцитний спосіб поширений у ситуаціях звинувачення рівностатусних партнерів. Це пов'язано

з небажанням автора звинувачення порушувати комунікативну рівновагу та створювати загрозу «лицю» рівностатусного партнера по комунікації;

– ТВ-згоди з поясненням причин вчинку реалізують співрозмовники з рівними статусами. Також у цих типах ситуації реалізуються ТВ-незгоди. Дорослий комунікант у нерівностатусній ситуації використовує ТВ-згоди з обґрунтуванням причин свого вчинку. Причому ТВ-згоди груп *«Я зробив поганий вчинок ненавмисно»* і *«Я зробив вчинок, але він не є поганий»* не є поширені. Мала частотність першої групи тактик пояснюється тим, що дорослий комунікант уникає вказівки на його залежність від ситуації. Навпаки, він намагається контролювати ситуацію. Комунікант-дитина у нерівностатусній ситуації переважно використовує ТВ-незгоди (з вказівкою на справжнього винуватця), що також свідчить про намагання дитини зняти з себе відповідальність за вчинок;

– у нерівностатусних ситуаціях в половині випадків спостерігається відсутність очікуваної реакції виправдання. Однак, незважаючи на схожість кількісних результатів, причини відсутності комунікативної реакції в обох типах ситуацій є різні. У комунікативній ситуації ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА відсутність реакції виправдання пов'язана з низьким комунікативним статусом дитини, внаслідок чого вона замість виправдання реалізує комунікативну дію мовчання або іншу невербальну реакцію, на кшталт плачу. Оскільки виправдання не було реалізоване, комунікація не переходить у фазу конфліктної взаємодії, проте мовчання «сповільнює» або «призупиняє» розвиток конфліктної комунікації. У комунікативній ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ замість виправдання реалізується не комунікативна дія мовчання, а звинувачення у відповідь, незгода зі звинуваченням, заперечення, негативне оцінювання співрозмовника чи його дій/слів тощо. Отже, у більшості випадків вжиті дорослим комунікативні реакції підтримують розвиток конфліктної взаємодії;

– ДА звинувачення та виправдання виформовуються прямими та непрямыми МА репрезентатив, директив, експресив та комісив. В ДА

звинувачення ключову іллокуцію – ствердження факту небажаної дії – виконує репрезентатив. МА експресив втілює додаткову іллокуцію – вираження емоційного стану звинувачуваного (негативного відношення, гніву, страху, розпачу тощо). Міра інтенсивності емоцій залежить від горизонтальної та вертикальної дистанції між мовцями, їх соціальних статусів, ступеня усвідомлення звинувачуванним своєї провини. МА директив та комісив слугують допоміжними МА у ДА звинувачення, що вживаються за умови втілення МА репрезентатив або експресив, оскільки прямо не виражають основної та допоміжної іллокуції звинувачення. МА репрезентатив втілює виправдання через ствердження/заперечення провини. Іллокуція МА директив в межах дискурсивного акту виправдання полягає в тому, щоб змусити адресанта пробачити здійснення небажаної дії або припинити звинувачувати у цій дії. Комісиви є обіцянками не повторювати свої дії, пропозиціями загладити свою провину або відшкодувати збитки. Експресиви призначені для вираження емоційного стану звинувачуваного (гніву, страху, розпачу тощо).

Пропонована праця відкриває нові перспективи здійснення дослідження КС З/В в таких ракурсах:

- аналіз ДА «акузатив» та «апологетив», що виражають іллокуцію звинувачення та виправдання, у різних типах комунікативної ситуації;
- вивчення впливу інших особистісних параметрів комунікантів (гендерних, національних) на реалізацію КС З/В в англійській літературі;
- порівняння КС З/В у різних типах мовленнєвих жанрів;
- дослідження способів маніпуляції та мовленнєвого впливу в КС З/В;
- вивчення виправдання з позиції контролю над розвитком конфліктної інтеракції в процесі реалізації звинувачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова. Ташкент: Фан, 1988. 119 с.
2. Акуленко Л. Г. Выражение неопределенно большого и неопределенно малого количества в немецком языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки”. К., 1984. 25 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие. М.: Наука, 2005. 416 с.
4. Андрейчук Н.І. Знак і знакова система у вимірі філософських категорій зв'язку та відношення. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна: збірник праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової*. К.: Київ, ун-т ім. Б.Грінченка. 2018. С.10–27.
5. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. М.: УНИТИ – ДАНА. 2002. 591 с.
6. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики. Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16. С. 3–42.
7. Арутюнова Н. Д. Перформатив. *Языкознание. БЭС*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 372–373.
8. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. *Известия АН СССР. Серия „Литература и язык”*. М., 1981. Т.40. №4. С. 356–368.
9. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики или о пользе спора. *Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста*. М.: Наука, 1990. С. 175–189.
10. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

11. Атаян Э.Р. Коммуникация и раскрытие потенции языкового сознания. Ереван, 1981. 60 с.
12. Багдасарян В. Х. Проблема имплицитного (логико–методологический анализ). Ер.: Изд-во АН Арм ССР, 1983. 138 с.
13. Баранов А. Н., Крейдлин Г. Е. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога. *Вопросы языкознания*. №2. 1992. С. 84–99.
14. Баранов А. Н. Что нас убеждает? М.: Знание, 2001. 63 с.
15. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. М.: Русские словари, 1996. Т. 5. С. 159-206.
16. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
17. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.
18. Безугла Л. Р. Исторична динаміка мовленнєвого акту квеситиву в німецькій та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови”. Х., 1998. 18 с.
19. Безугла Л. Р., Романченко І. О. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі. Харків: ФОП Лисенко І.Б., 2013. 182 с.
20. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04. – К., 2002. 476 с.
21. Белл Р. Т. Социолінгвістика: Цели, методы и проблемы: пер. с англ. Москва: Международные отношения, 1980. 318 с.
22. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. К.: Астрейя, 1997. 311 с.
23. Белоус Н.А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве. Краснодар, 2008. 48 с.
24. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы. М.: Аст, 1998. 398с.

25. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2003. № 10. С. 11–16.
26. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти. *Язык и моделирование социального взаимодействия*. М., 1987. 462 с.
27. Богданов В. В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство. *Язык, дискурс и личность*. Тверь, 1990. С. 26–31.
28. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. Ленинград: Ленинградский ун-т, 1990. 88 с.
29. Бок Ф. К. Структура общества и структура языка. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1975. №7. С. 382–396.
30. Брум Л. Социальная дифференциация и стратификация. *Социология сегодня: Проблемы и перспективы*. М.: Прогресс, 1965. С. 477–492.
31. Буева Л. Н., Ковальзон М. Я. Социальная среда и формирование личности. *Социология и идеология*. М.: Наука, 1969. С. 235–248.
32. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Оценочные речевые акты изнутри. *Логический анализ языка: Язык речевых действий*. М.: Наука, 1994. С. 49–59.
33. Буренко Т. М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англomовному дискурсі XVI–XXI століть: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови”. Харків, 2008. 20 с.
34. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. М.: Прогресс, 1993. 502 с.
35. Вандервекен Д. Небуквальные речевые акты. *Концептуализация и смысл*. Новосибирск: Наука, 1990. С. 31–61.
36. Вахтин Н. Б., Головкин Е.В. Социолінгвістика і соціологія мови. СПб., 2004. 336 с.
37. Вежбицка А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике. Прагматика*. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16. С. 251–275.

38. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство. *Новое в зарубежной лингвистике. Прагматика*. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16. С. 238–250.
39. Верещагин Е. М. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. М.: Ин-т рус. языка им. А. С. Пушкина, 1999. 84 с.
40. Верещагин Е. М. Коммуникативные тактики как поле воздействия языка и культуры Ч. 1. *Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики: доклады*. М., 1991. С.32–43.
41. Верещагин Е.М., Ротмайр Р., Ройтер Т. Речевые тактики «призыва к откровенности». Еще одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения. *Вопросы языкознания*. М.: Наука., 1992. №6. С. 82–93.
42. Вершинин С. Конфликтология: Конспект лекций. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. 64 с.
43. Винокур Т. Г. К характеристике говорящего. Интенция и реакция. *Язык и личность*. М.: Наука, 1989. 211 с.
44. Волкова О. С. Прагмалингвистические особенности межличностного общения в коммуникативной ситуации “бытовой конфликт”: на материале английского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.04. Волгоград, 2009. 188 с.
45. Воркачев С. Г. К семантическому представлению дезидеративной оценки в естественном языке. *Вопросы языкознания*. М.: Наука., 1990. № 4. С. 86 – 92.
46. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. *Вопросы психологи*. 1972. № 2. С. 114–123.
47. Вязьмітіна. Н. В. Апроксиматори як лексичні засоби зниження категоричності висловлення. *Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць: [зб.наук.пр.]*. К., 1992. С. 28–33.
48. Галапчук О. Вік як фактор соціальної комунікації. *Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки (романо–германська філологія)*. 1999. № 3. С. 145–148.

49. Галапчук О. М. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Луцьк: Волинський держ. університет ім. Лесі Українки, 2000. 197 арк.
50. Галапчук О. Про деякі соціолінгвістичні аспекти сполучуваності, детерміновані соціолінгвістичним фактором «вік». *Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки (романо–германська філологія)*. 1997. № 5. С. 11–12.
51. Галапчук-Тарнавська О.М. Вікові особливості розвитку комунікативної компетентності в онтогенезі. *East European Journal of Psycholinguistics*. Issue 1. 2014. P. 24–32.
52. Гамперц Дж. Дж. Типы языковых обществ. *Новое в лингвистике. Социолингвистика*. М.: Прогресс, 1975. Вып.7. С.182–198.
53. Герасимів Л.Я. Віковий параметр як прагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 30-31 січня 2015 р.* Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. С. 76-77.
54. Герасимів Л.Я. До проблеми конфліктності дитячого дискурсу. *Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.* Львів: ГО «Наукова філологічна організація ЛОГОС», 2014. С. 79-80.
55. Герасимів Л.Я. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як особливий тип конфліктної взаємодії. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 4. С. 37-42.
56. Герасимів Л.Я. Прагматичний контекст реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 27. Т. 2. С. 27-30.

57. Герасимів Л.Я. Способи вираження інтенції звинувачення. *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства та міжкультурної комунікації (ELLIC 2015): Матеріали II Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ, 2015. С. 26-28.

58. Герасимів Л.Я. Способи модифікації іллокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)»*. 2017. Вип. 69. С. 79-81.

59. Герасимів Л.Я. Структурні характеристики моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 751. С. 145-155.

60. Герасимів Л.Я. Тактика звинувачення як конфліктна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 32. Т. 2. С. 34-37.

61. Герасимів Л.Я. виправдання як дискурсивний акт типу «апологетив». *Закарпатські філологічні студії*. 2018. № 5. Т. 1. С. 46-51.

62. Герасимів Л.Я. Віковий параметр комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Modern Philological Research: A Combination of Innovative and Traditional Approaches: Conference Proceedings, April 27-28, 2018*. Tbilisi: Baltija Publishing, 2018. P. 141-143.

63. Герасимів Л.Я. Звинувачення як дискурсивний акт типу «акузатив». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 5. С. 18-21.

64. Герасимів Л.Я. Конфліктні параметри комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Комунікація у сучасному соціумі: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 8 червня 2018 р.) / [за ред. Микитенко Н.О., Морської Л.І., Яхонтової Т.В.]*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 18-19.

65. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Кореляція тактик та способів їх втілення у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 35. Т. 2. С. 7-9.

66. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Тактика виправдання як кооперативна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 2. С. 25-29.

67. Герасымив Л.Я. Возрастная дифференциация тактик в ситуации обвинения-оправдания. *Мир языков: ракурс и перспектива: Материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 22 апреля 2016 г. В 3 т. – Т. 1 / отв. ред. Н.Н. Нижнева*. Минск: БГУ, 2016. С. 49-55.

68. Гнатковська О. М. Комунікативні інтенції „Я–висловлень” у сучасному англomовному дискурсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови”. Чернівці: Рута, 2009. 20 с.

69. Гойхман О. Я., Надеина Г. М. Речевая коммуникация: [уч. для вузов]. М.: ИНФРА, 2001. 272 с.

70. Гордон Д., Лакофф Дж. Постулаты речевого общения. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16: Прагматика. С. 276–302.

71. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвистики. Учебное пособие. Третье, переработанное и дополненное издание. Изд-во “Лабиринт”. М., 2001. – 304 с.

72. Горелов И. Н. Проблема функционального базиса речи в онтогенезе. Учебное пособие. Челябинск, 1974. 116 с.

73. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16: Прагматика. С. 217–237.

74. Графова Т. А. Смысловая структура эмотивных предикатов. *Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности*. М.: Наука, 1991. С. 67–99.
75. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2–е изд. СПб.: Питер, 2009. 544 с.
76. Гулямова Д. Х. Языковые маркеры ролевых отношений коммуникантов–персонажей художественного текста (к методике анализа). *Исследование языковых единиц в функциональном аспекте: сб. науч. тр.* Ташкент, 1989. С. 116–130.
77. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Социс.* 1994. № 5. С. 142–147.
78. Дейк ван Т. А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 153–211.
79. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. 310 с.
80. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения: интерпретирующий подход к аргументации. *Изв. АН СССР. Серия литературы и языка*. Т. 41. № 4. М., 1982. С. 327–337.
81. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен: Монография / Под общ. ред. И.С. Шевченко. Харьков: Константа, 2005. 356 с.
82. Дмитриев А. В. Информационные конфликты в Интернете. *Инновации в образовании*. 2002. № 2. С. 11–16.
83. Дмитриева Е. С., Зайцева К. А., Морозов В. П. Экспериментальное исследование восприятия человеком вербальной и экстралингвистической информации в онтогенезе. Л., 1988. 50 с.
84. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англomовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років): дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2005. 229 арк.
85. Долинин К. А. Интерпретация текста. М., 1985. 289 с.

86. Доронина Н. И. Международный конфликт. М.: Международные отношения, 1981. 180 с.
87. Доценко Е. И. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М.: Прогресс, 1997. 163 с.
88. Дубровская Т. В. Речевые жанры “осуждение” и “обвинение” в русском и английском речевом общении: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19. Саратов, 2003. 233 с.
89. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. СПб.: Питер, 2001. 368 с.
90. Єфименко В.А. Жанрові трансформації та мультимодальність сучасних казкових наративів (на матеріалі англійської мови): дис...докт. філол. н. 10.02.04 / Київський нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 472 с.
91. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. М.: Аспект–Пресс, 1996. 318 с.
92. Земская Е.А. Категория вежливости в контексте речевых действий. *Логический анализ языка. Язык речевых действий*. М.: Наука, 1994 С. 131–136.
93. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект: [монографія]. Днепропетровск: ДНУ, 2004. 291 с.
94. Ильенко С. Г. К поискам ориенторов речевой конфликтологии. *Аспекты речевой конфликтологии: сб.ст.* СПб, 1996. С. 118-124.
95. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М.: Едиториал УРСС, 2003. 284 с.
96. Ільченко О. М. Хеджінг в аспекті етикетизації. *Мовні і концептуальні картини світу*. К., 2000. С. 147–155.
97. Ільченко О. М. Етикетні функції апроксимації в англomовному науковому дискурсі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: романо–германська філологія*. Х., 2000. № 500. С. 51–57.

98. Казаковская В. В. Развитие диалога: к вопросу о соотношении компетенций. *Проблемы онтолингвистики*. 2009. СПб., Златоуст, 2009. С. 22–25.
99. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: НМЦВО, 2003. 299 с.
100. Кара–Мурза С. Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм, 2000. 688 с.
101. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр.* Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. С. 3–16.
102. Карасик В. И. Язык социального статуса. М.: Ин–т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин–т, 1992. 330 с.
103. Карп М.А. Текстотвірні ознаки когезії та когерентності в англійських мультимодальних літературних казках (на матеріалі творчості Філіпа Арда): дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нан.ун-т. імені Івана Франка. Львів, 2016. 258 с.
104. Кибрик А. А. К построению лингвистической модели коммуникативного взаимодействия. *Методологические проблемы искусственного интеллекта*. Тарту, 1983. Вып. 654. С. 8–24.
105. Киселева Л. Я. Вопросы теории речевого воздействия. Л., 1978. 236 с.
106. Кларк Г.Г., Карлсон Т.Б. Слушающие и речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII: Теория речевых актов*. М.: Прогресс. 1986. С. 270–321.
107. Ключев Е. В. Речевая коммуникация. М., 2002. 320 с.
108. Кодухов В. И. Общее языкознание. [Учеб– к для студ. фил. спец– й ун–тов и пед. ин–тов]. М.: «Высшая школа», 1974. 303 с.

109. Койт М. Э., Ыйм Х. Я. Понятие коммуникативной стратегии и модели общения. *Уч. записки Тартус. ун-та*. Тарту, 1988. Вып. 793. С. 97–112.
110. Колокольцева Т.Н. Семантика и прагматика специфических коммуникативных единиц. *Семантика языка и текста*. Волгоград: Перемена, 1998. С. 58–67.
111. Комарова З. И. Коммуникативно-прагматическая парадигма в дисциплинарно-методологическом пространстве современной лингвистики. *Вестник Челябинского государственного университета*. Филология. Искусствоведение. Вып. 73. 2013. С. 66–71.
112. Комлев Н. Г. Лингво-семантические мотивы возникновения и разрешения межперсонального конфликта. *Тезисы VI всесоюз. симп. по психолингвистике и теории коммуникации*. М., 1978. 214 с.
113. Кон И. С. Личность и ее социальные роли. Социология и идеология. М.: Наука, 1969. С. 248–261.
114. Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. Москва: Наука, 1988. 270 с.
115. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1985. Вып. 16: Прагматика. С. 349–384.
116. Корнилова Н. Б. Молчание в культурной коммуникации: гендерный аспект. *Докл. второй междунар. конф. “Гендер: Язык, Культура, Коммуникация”*. М.: МГЛУ, 2002. С. 252–263.
117. Король А. А. Висловлення–звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2007. 237 с.
118. Корольов І. Р. Комунікативна ситуація “виправдання”: функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.) [Текст]: дис.

... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. К., 2008. 238 арк.

119. Крамкова О. В. Языковые и прагматические факторы конфликтогенности. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. № 6 (2). 2011. С. 332–335.

120. Крестинский С. В. Интерпретация актов молчания в дискурсе. *Язык, дискурс и личность: межвуз. сб. науч. тр.* Тверь: Твер. гос. ун-т, 1990. С. 38–45.

121. Крестинский С. В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге. *Личностные аспекты языкового общения*. Калинин, 1989. С. 92–98.

122. Крысин Л. П. Речевое общение и социальные роли говорящих. *Социально-лингвистические исследования* / [под ред. Л. П. Рысина и Д.Н. Шмелева]. М.: Наука, 1976. С. 42–52.

123. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. (Опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века*. М., 1995. С. 144–238.

124. Кузьменко А.О. Лінгвоспецифічні властивості інфантичних віршованих текстів (на матеріалі англомовних творів для дітей дошкільного віку): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 20 с.

125. Лабов У. Исследование языка в его социальном аспекте. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1975. № 7. С. 96–182.

126. Лаврентьева Е. В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Новосибирск, 2006. 261 с.

127. Ламанов И. А. КУРС: Психология конфликта. М.: 2000. 105 с.

128. Левицкий Ю. А. Параметры текстообразования. *Теория текста: лингвистический и стилистический аспекты*. Екатеринбург, 1992. С. 39–50.

129. Леонтович О. А. Методы коммуникативных исследований. М.: Гнозис, 2011. 244 с.

130. Леонтьев А. А. Язык как социальное явление (к определению объекта языкознания). *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. Т. 35. Вып. 4. М., 1976. С. 299–307.
131. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 2004. 352 с.
132. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М., 1972. 572 с.
133. Лепская Н. И. Детская речь в свете теории коммуникации. *Вопросы языкознания*. 1994. № 2. С. 82–89.
134. Лепская Н. И. Язык ребенка (онтогенез речевой коммуникации). М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 152 с.
135. Леута О. І. Сучасні методи лінгвістичних досліджень. К., 2008. 103 с.
136. Лотман Ю.М. Культура как коллективный интеллект и проблемы искусственного разума. М.: Прогресс, 1977. 180 с.
137. Лурия А. Р. Речевые реакции ребенка. *Речь и интеллект в развитии ребенка*. М., 1928. С. 11–45.
138. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
139. Маркова А. К. Усвоение школьниками коммуникативной функции языка. *Вопросы психологии*. 1971. №4. С. 21–32.
140. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.
141. Медведєва Л. М. До типології мовленнєвих актів. *Мовознавство*. 1989. № 3. С. 8–18.
142. Менг К. Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в ситуативной обусловленности. *Психолінгвістика*. М.: Прогресс, 1984. С. 241–259.
143. Милянчук Н. С. Лингвопрагматическая категория некатегоричности высказывания в научном стиле современного русского языка: дис. канд. филолог. наук: 10.02.01. Владивосток, 2005. 214 с.

144. Мирончук Т. А. Семантичні та прагматичні особливості висловлювань виправдання в сучасній англійській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ: Київський держ. лінгвістичний ун-т, 1998. 194 арк.
145. Місягіна І. М. Стратегія ухильності у відповідях на запитання в сучасному англомовному художньому дискурсі [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Нац. ун-т "Львів. політехніка". Л., 2010. 218 арк.
146. Моїсеєнко О. Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. К., 1999. 20 с.
147. Морєва Г. Г. Структурно-семантичний аналіз апроксиматорів сучасної французької мов (у зіставленні з українською): дис... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2000. 233 с.
148. Москальская О. И. Грамматика текста. М.: Высш. школа, 1981. 183 с.
149. Нікульшина Т. М. Інформаційна стратегія у спонукальному дискурсі (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови”. К., 1998. 16 с.
150. Олешков М. Ю. Моделирование коммуникативного процесса: монография. Нижний Тагил, 2006. 336 с.
151. Олікова М. Лінгвістична поведінка підлітків. *Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки (романо-германська філологія)*. 1999. № 3. С. 151–153.
152. Осовська І. М. Висловлення-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2002. 187 с.
153. Осорина М. В. О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей. *Этнические стереотипы поведения*. Л., 1985. С. 47–64.
154. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов*. М., 1986. С. 22–129.

155. Падучева Е. В. Прагматические аспекты связности диалога. *Известия АН СССР. Сер. лит. и языка.* М.: Наука, 1982. С. 305–313.
156. Падучева Е. В. Семантика вины и смещение акцентов в толковании лексемы. *Логический анализ языка. Языки этики.* М.: Языки русской культуры, 2000. С. 149–165.
157. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. М.: Педагогика–Пресс, 1994. 526 с.
158. Погребисская А. Л. Коммуникативно–содержательная характеристика диалогических реплик обвинения в британской языковой культуре: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. Тверь: 2007. 156 с.
159. Пономаренко О.В. Лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі: дис... канд. філол. наук: 10.02.05. К., 2004. 245 с.
160. Попкова Т.Д. Развитие речи и языковая картина мира ребёнка. *Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és medicinális Lingvisztical Konferencia. [VI International Conference of Language Examination, Applied and Medical Linguistics. Dunaújváros, 18–20 March 2004]. A Dunaújvárosi Főiskola Idegen Nyelvi Lektorátusa által 2004, március 18 – 20, között megrendezett.* Dunaújváros, 2004. P. 189–192.
161. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М.: Рефл–бук; К.: Ваклер, 2006. 656 с.
162. Почепцов О. Г. Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії. *Мовознавство.* 1989. № 4. С. 40–45.
163. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. К.: Вища школа, 1986. 116 с.
164. Приходько А. М. Дискурсивные акты: прагмасемантика и прагматипология. *Когниция, коммуникация, дискурс. Междунар. сб. научн. тр.* Х.: ХНУ, 2010. Вып. 1. С. 101–122.

165. Приходько Г. І. Когнітивно–комунікативні способи імплікування оцінки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Х.: Константа, 2005. № 649. С. 31–35.
166. Проблемы эффективности речевой коммуникации. М.: ИНИОН, 1989. 220 с.
167. Протасова Е. Эмоциональная регуляция в общении взрослого и ребенка (на примере усвоения междометий и частиц). *Эмоции в языке и речи: Сборник научных статей [под ред. И.А. Шаранова]*. М.: РГГУ, 2005. С. 161–177.
168. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. М.: Наука, 1990. 135 с.
169. Романов А.А. Иллокутивные знания, иллокутивные действия и иллокутивная структура диалогического текста. *Текст в коммуникации*. М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1991. С. 82–100.
170. Роменская Е. А. Коммуникативные стратегии и тактики борьбы за власть (на примере коммуникативного поведения А. Меркель). *Гуманитарные исследования*. 2011. № 2 (38). С. 90–95.
171. Рубинштейн С. Л. К психологии речи. *Проблемы общей психологии*. М., 1976. С. 115–130.
172. Рутьова О. О. Номінативний аспект дитячого мовлення (на матеріалі французької, грецької, англійської та української мов): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.15. Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова, 2002. 19 с.
173. Сейранян М. Ю. Конфликтный дискурс: социолингвистический и прагмалингвистический аспекты: Монография. М.: Изд-во «Прометей», 2012. 96 с.
174. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: [моногр. уч. пособие]. К., 2004. 336 с.
175. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля–К, 2008. 712 с.

176. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля–К, 2010. 844 с.
177. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики). – К., 2002. 393 с.
178. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. № 17: Теория речевых актов. С. 170–194.
179. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. № 17: Теория речевых актов. С. 195–222.
180. Серль Дж. Что такое речевой акт? *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. № 17: Теория речевых актов. С. 151–169.
181. Скуратовська Т. А. Прямі та непрямі тактики мовленнєвого впливу при аргументації бажаного судового вироку. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: романо – германська філологія*. 2001. № 537. С. 99–103.
182. Славова М.Т. Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе. К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. 94 с.
183. Снежик О. П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови) [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Запоріжжя, 2007. 308 с.
184. Соботович Е. Ф. Структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. К., 1997. 44 с.
185. Сонич Т. П. Грамматические средства выражения некатегоричного высказывания в современном немецком языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки”. М., 1985. 24 с.
186. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Шахнарович А. М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М.: Наука, 1979. 326 с.

187. Стексова Т. И. Порицание. *Культура русской речи: Энциклопедический словарь–справочник* / Под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. М.: Флинта: Наука, 2003. С. 494–495.
188. Стексова Т. И. Упрёк. *Культура русской речи: Энциклопедический словарь–справочник* / Под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. М.: Флинта: Наука, 2003. С. 728–729.
189. Стернин И. А. Практическая риторика. М.: Академия, 2003. 272 с.
190. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1986. Вып. XVII. С. 130–150.
191. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы. *Прагматика и семантика синтаксических единиц*. Калинин, 1984. С. 3–12.
192. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. Винница: Нова Книга, 2009. 272 с.
193. Сусов И. П. Прагматическая структура высказывания. *Языковое общение: единицы и регулятивы*. Калинин, 1986. – С. 7–11.
194. Сухих С. А. Организация диалога. *Языковое общение: Единицы и регулятивы: Межвуз. сб. науч. трудов*. Калинин, 1987. С. 95–103.
195. Сухих С. А. Речевые интеракции и стратегии. *Языковое общение и его единицы*. Калинин, 1986. С. 71–77.
196. Тарасов Е. Ф. Социально–психологические аспекты этнопсихолингвистики. *Национально–культурная специфика речевого поведения*. М.: Наука, 1977. С. 38–54.
197. Тарасов Е. Ф. Социолингвистические проблемы теории речевой коммуникации. *Основы теории речевой деятельности*. М.: Наука, 1974. С. 255–273.
198. Тер-Минасова С. Г. К проблеме детской речи. *Вопросы языкознания*. М.: Наука, 1969. № 4. С. 107–112.

199. Трескова С. И. Социолингвистические проблемы массовой коммуникации: принципы измерения языковой вариативности. М.: Наука, 1989. 152 с.
200. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи. *Изв. Урал. гос. ун-та*. 2003. № 27. С 89-96.
201. Трофимова Н. А. Мозаика смысла: элементы и операторы их порождения: монография. СПб.: ИВЭСЭП, 2010. 110 с.
202. Трошина Н. Н. Стилистические параметры текстов массовой коммуникации и реализация коммуникативной стратегии субъекта речевого воздействия. *Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации*. М.: Наука, 1990. С. 62–69.
203. Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая тактика. *Филологические науки*. 2001. № 3. С. 56–65.
204. Тухарели Н. Л. Психолингвистические аспекты номинации в онтогенезе. *Язык. Сознание. Коммуникация.: сб. статей*. М: МАКС Пресс, 2001. Вып. 17. С. 11–18.
205. Ушакова Т. Н., Латынов В. В., Павлова А. А., Павлова Н. Д. Ведение политических дискуссий: Психологический анализ конфликтных выступлений. М.: Академия, 1995. 155 с.
206. Ушакова Т. Н., Цепцов В. А., Алексеев К. И. Интент–анализ политических текстов. *Психологический журнал*. Т. 19. №4. 1998. С. 98–110.
207. Фадеева Е. В. Ситуация конфликтного речевого взаимодействия в статусно–ролевом аспекте. *Вісник Київськ. лінгвістичного ун–ту. Серія Філологія*. 1999. Т. 2. № 2. С. 218–227.
208. Фадеева О. В. Стратегии и тактики конфликтного дискурса. – Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. К., 2000. 192 с.
209. Федорова Л. Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения. *Вопросы языкознания*. М.: Наука., 1991. №6. С. 46–50.
210. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно–прагматический подход. М.: Рус. яз., 2002. 216 с.

211. Фролова И. Е. Системные основания определения конфликтного дискурса. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Актуальні проблеми комунікативної і когнітивної лінгвістики. X.*, 2003. № 609. С. 114–119.
212. Хаймс Д. Этнография речи. *Новое в лингвистике: Социолингвистика*. Вып. 7. М.: Прогресс, 1975. С. 42–95.
213. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок. Учебное пособие. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 240 с.
214. Цейтлин С.Н. Направления и аспекты изучения детской речи. *Детская речь как предмет лингвистического исследования*. СПб., 2004. С. 275–278.
215. Чаушев А. С. Коммуникативно–прагматические особенности речевого этикета в различных лингвокультурах (на материале карачаево–балкарского, русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2008. 24 с.
216. Чрдилели Т. В. Статусно – ролевые характеристики делового диалогического дискурса. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: романо–германська філологія. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу*. X.: Константа, 2001. № 537. С. 110–115.
217. Шатуновский И. Б. Аномалия и отрицание. *Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста*. М.: Наука, 1990. С. 71–83.
218. Шахнарович А. М., Лебединский В. В. К проблеме развития речи в онтогенезе. *Проблемы психолингвистики*. М.: Наука, 1975. С. 112–124.
219. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. К., 1981. 144 с.
220. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социолингвистику. М., 1978. 216 с.

221. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: [монография]. Х.: Константа, 1998. 168 с.
222. Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике. *Вопросы романо-германской филологии: Сборник статей. Вып. 112. Синтаксическая семантика*. М.: Московский пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. 1977. С. 109–118.
223. Шишкина Т.А. Косвенное высказывание как тактический прием речевого поведения. *Проблемы лингвистического анализа текста и коммуникации: сб. науч. тр.* Иркутск: ИГПИИЯ, 1987. С. 156–159.
224. Шкот И. Л. Аппроксиматоры в современном английском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». М., 1990. 23 с.
225. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии: [пер. с польск.]. М., 1969. 247 с.
226. Щукарева Н. С. Способы выражения некатегоричности высказывания в английском языке (на материале научной дискуссии). *Функциональный стиль научной прозы*. М.: Наука, 1980. С. 198–206.
227. Эко У. Инновация и повторение: Между эстетикой модерна и постмодерна. *Философия эпохи постмодерна*. – М., 1997. – С. 48–73.
228. Эрвин-Трипп С. М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия. *Новое в лингвистике*. М.: Прогресс, 1975. Вып. 7: Социоллингвистика. С. 336–362.
229. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: “за” и “против”*. М., 1975. С. 193–230.
230. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка). *Вопросы языкознания*. М., 1999. № 4. С. 28–55.
231. Ackerman B. Children’s Understanding of Presuppositions of «Know» and Other Cognitive Verbs. *Child Development*. 1978. P. 311–318.

232. Adegbite W. Pragmatic tactics in diplomatic communication: a case study of Ola Rotimi's Ovonramwen Nogbaisi. *Journal of Pragmatics*. 2005. Vol. 37, issue 9. P. 1457–1480.
233. Allwood J. On the Analysis of Communicative Action. *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics*. 1978. Vol. 38. P. 68–96.
234. Andersen G. Pragmatic markers and sociolinguistic variation: A relevance–theoretic approach to the language of adolescents. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. 233 p.
235. Austin J. L. A Plea for Excuses. *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press, 1979. P. 175–204.
236. Austin J. L. Performative Utterances. *Philosophical Papers*. Oxford, 1961. P. 220–239.
237. Auwera J. On the Meaning of Basic Speech Acts. *Journal of Pragmatics*. 1980. Vol. 3, № 4. P. 254–264.
238. Bach K., Harnish R. M. Linguistic Communication and Speech Acts. Cambridge: Mass., 1980. 327 p.
239. Ball W. J. Understatement and overstatement in English. *English Language Teaching*. 1970. Vol. 24. P. 201–208.
240. Ballmer T., Brunnenstuhl W. Speech Act Classification: A Study in the Lexical Analysis in English Speech Activity Verbs. Berlin: Akademie, 1981. 274 p.
241. Bara, B. Cognitive Pragmatics. The Mental Processes of Communication. Translated from Italian by John Douthwaite. Cambridge, MA: MIT Press, 2010. 304 p.
242. Bataineh R. F., Bataineh R. F. Apology strategies of Jordanian EFL university students. *Journal of Pragmatics*. 2006. Vol. 38, issue 11. P. 1901–1927.
243. Beauvais C. The mighty child. Time and power in children's literature. Amsterdam: Publishing company, 2015. 226 p.

244. Beavin–Bavelas J., Roger L. E., Millar F. E. Interpersonal conflict. *Handbook of Discourse Analysis [Ed. by T. Van Dijk]*. London: Academic Press, 1985. Vol. 4. Discourse Analysis in Society. P. 9–26.

245. Bernheimer K. Fairy tale is form, form is fairy tale [Электронный ресурс] / Kate Bernheimer. – Режим доступа: <http://www.katebernheimer.com/images/Fairy%20Tale%20is%20Form.pdf>

246. Bing J., Ruhl Ch. It's all my fault! The pragmatics of responsibility statements. *Journal of Pragmatics*. 2008. Vol. 40, issue 3. P. 537– 558.

247. Bjørge A. K. Expressing Disagreement in ELF Business Negotiations: Theory and Practice. *Applied Linguistics*. 33 (4). 2012. P. 406–427.

248. Björkman B. Pragmatic strategies in English as an academic lingua franca: Ways of achieving communicative effectiveness? *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 43, issue 4. P. 950–964.

249. Bublitz , W., & Norrick, N. (Eds.) . Foundations of Pragmatics. [= Handbooks of Pragmatics, Vol. 1]. Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 2011. 710 p.

250. Bucciarelli M., Colle L., Bara B. G. How children comprehend speech acts and communicative gestures. *Journal of Pragmatics*. 2003. Vol. 35, issue 2. P. 207–241.

251. Capone A. On Grice's circle (a theory–internal problem in linguistic theories of the Gricean type). *Journal of Pragmatics*. 2006. Vol. 38, issue 5. P. 645–669.

252. Carston, R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. In *Mind and Language*. 17, (1-2), 2002. p. 127-148.

253. Changrong Y. The display of frustration in arguments: A multimodal analysis. *Journal of Pragmatics*. 2011. V. 43, issue 12. P. 2964–2981.

254. Children's literature and the Avant-Garde [edited by Elina Druker, Bettina Kummerling-Meibauer] . Amsterdam: Publishing company, 2015. 295 p.

255. Comparini L. The use of justifications in the linguistic construction of agency and social connection in Latina mother–child conflict. *Journal of Pragmatics*. 2013. Vol. 57. P. 57–67.

256. Coulthard M. An Introduction to Discourse Analysis. N.Y.: Longman, 1992. 212 p.

257. Coupland N., Giles H. Introduction. The communicative context of accommodation. *Language and Communication*. Pergamon Press, 1988. Vol. 8. №3/4. P. 175–182.

258. Croddy S. W. Performing illocutionary speech acts: an analysis. *Journal of Pragmatics*. 2002. Vol. 34, issue 8. P. 1113–1118.

259. Cummings, L. Pragmatic Disorders. Dordrecht: Springer, 2014. 255 p.

260. Davidse K., Vandelanotte L. Tense use in direct and indirect speech in English. *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 43, issue 1. P. 236–250.

261. Davis S. Speech acts, performance and competence. *Journal of Pragmatics*. 1979. Vol. 3, issue 5. P. 497–505.

262. Dijk Teun A. van. Discourse Studies: 5 vols. London.: Sage, 2007. P. 350–375.

263. Dijk Teun A. van. Society and Discourse. How social contexts control text and talk. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 287 p.

264. Dijk Teun A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hauge: Maiton, 1981. – 331 p.

265. Dines E. Variation in discourse – „and stuff like that”. *University of Melbourne, Australia; Language Society 9 / Cambridge University Press; printed in the United States of America*. 1980. P. 13–31.

266. Diomond J. Status and Power in Verbal Interaction: A Study of Discourse in a Close–nit Social Network. Amsterdam: J. Benjamins Publishing Co., 1996. 182 p.

267. Dubois B. L. „Something on the order of around forty to forty–four”: Imprecise numerical expressions in biomedical slide talks. *Department of*

Communication Studies New Mexico State University; Language Society 16. Cambridge University Press. 1987. P. 527–541.

268. Duncan S. On the Structure of Speaker – Auditor Interaction During Speaking Turns. *Language in Society*. 1974. Vol. 3. №2. P. 161–180.

269. Duncan S. Towards a Grammar for Dyadic Conversation. *Semiotica*. 1973. Vol. 9. №1. P. 29–46.

270. Eckert P. Adolescent social structure and the spread of linguistic change. *Language in Society*. Vol. 17. Issue 2. 1988. P. 183–207.

271. Edmonson W. J. On Saying You're Sorry. *Conversational routine*. Hague, Paris: Mouton, 1981. P. 273–288.

272. English P. Performative speech acts, ethnography and fiction. *Journal of Pragmatics*. 2007. Vol. 39, issue 9. P. 1624–1637.

273. Ervin– Tripp S. Some features of early child–adult dialogues. *Language in Society*. Vol. 7. Issue 3. 1978. P. 357–373.

274. Fauconnier, G. Pragmatics and cognitive linguistics. In A handbook of pragmatics. Horn, L.R., & Ward, G. (Eds.). Malden, MA: Blackwell, 2004. p. 657-674.

275. Ferrara A. An Extended Theory of Speech Acts. *Journal of Pragmatics*. 1980. Vol. 4. P. 233–262.

276. Fraser B. On apologizing. *Conversational Routine*. 1981. P. 259–271.

277. Gates Pamela S., Steffel Susan B., Molson Francis J. *Molson Fantasy literature for children and young adults*. Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow press Inc., 2013. 177 p.

278. Georgakopoulou A. Arguing about the future: on indirect disagreements in conversations. *Journal of Pragmatics*. 2001. Vol. 33, issue 12. P. 1881–1900.

279. Gerasymiv L.Ya. Theoretical Background of Studying Accusation and Excuse in a Dialogic Unity. *European Journal of Literature and Linguistics*. 2017. № 3. P. 18-21.

280. Giles H., Coupland N., Coupland J. Accommodation Theory: Communication, Context, and Consequence. *Contexts of Accommodation. Developments in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 1–68.
281. Giora, R. On our mind: Salience, context, and figurative language. New York: Oxford University Press, 2003. 259 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195136166.001.0001
282. Giora, R., Givoni, S., & Fein, O. Defaultness reigns: The case of sarcasm. *Metaphor and Symbol*, 30(4), 2015. P. 290-313.
283. Givón T. Negation in language: pragmatics, function, ontology. *Syntax and semantics*. Vol. 9. Pragmatics. N.Y.; San Francisco; L.: Academic Press 1978. P. 69–112.
284. Glazer J. , Gurney Williams III Introduction to children's literature. New York: McGraw-Hill, 1979. 737 p.
285. Goodwin C. Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers. New York: Academic Press. 1981. 361 p.
286. Grice H. P. Meaning. *Philosophical Review*. US.: Duke University Press, 1957. № 66. P. 377–388.
287. Grice, P. Logic and Conversation. In *Syntax and Semantics*, Vol. 3, *Speech Acts*. Cole, P., & Morgan, J.L. (eds.). New York: Academic Press, 1975. p. 41–58.
288. Grimm H. Analysis of Shortterm Dialogues in 5–7 Year Olds: Encoding of Intentions and Modifications of speech Acts as a Function of Negative Feedback. *Paper Presented at the Third Intentional Child Language Symposium*. London. 1975. P. 26–58.
289. Grimshaw A. Conflict talk: Sociolinguistic investigations of arguments in conversations. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 356 p.
290. Gruber H. Questions and strategic orientation in verbal conflict sequences. *Journal of Pragmatics*. 2001. Vol. 33, issue 12. P. 1815–1857.

291. Gumperz J. J. Communicative Competence. *Sociolinguistics*. 1997. P. 39–48.
292. H. Helfrich. Age markers in Speech. Social markers in speech. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. P. 63–107.
293. Halapchuk O. On Some Young– to– Elderly Strategies. *Conference Papers of the Third National TESOL Ukraine Conf. “Multiplicity and Diversity of TESOL Experiences”*. Vinnytsia: Vinnytsia Pedagogical Institute, 1998. P. 25– 26.
294. Harris S. Pragmatics and Power. *Journal of Pragmatics*. 1995. №23. P. 117–135.
295. Harris Z. Discourse Analysis. *Language*. 1952. Vol. 28. № 17. P. 1–30.
296. Hernández L. P., Mendoza F. J. R. Grounding, semantic motivation, and conceptual interaction in indirect directive speech acts. *Journal of Pragmatics*. 2002. Vol. 34, issue 3. P. 259–284.
297. Holmes J. Modifying illocutionary force. *Journal of Pragmatics*. 1984. Vol. 8. № 3. P. 345–365.
298. Huang H., Wu Yi. Communicative acts: Intentionality, contextuality and reciprocity. *Journal of Pragmatics*. 2012. Vol. 44, issue 1. P. 116–122.
299. Hübler A. Understatements and Hedges in English. Amsterdam: John Benjamins, 1983. 156 p.
300. Hunt P. Understanding Children’s literature. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2005. 225 p.
301. Hymes D. On Communicative Competence. *Sociolinguistics*. 1972. – P. 269–293.
302. Jamshidnejad A. Functional approach to communication strategies: An analysis of language learners’ performance in interactional discourse. *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 43, issue 15. P. 3757–3769.
303. Jebahi K. Tunisian university students’ choice of apology strategies in a discourse completion task. *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 43, issue 2. P. 648–662.

304. Jucker A., Smith S., Lüdge T. Interactive aspects of vagueness in conversation. *Journal of Pragmatics*. 2003. № 35. P. 1737–1769.
305. Kampf Z. Public (non-) apologies: The discourse of minimizing responsibility. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, issue 11. P. 2257–2270.
306. Kasher, A. Modular speech act theory: Programme and results. In *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*. S.L. Tsohatzidis (ed.). London and New York: Routledge, 1994. p. 312–322.
307. Kecskes, I. *Intercultural pragmatics*. New York: Oxford University Press, 2014. 277 p.
308. Keene Melanie *Science in Wonderland The scientific fairy tales of Victorian period*. Oxford University Press, 2015. 250p.
309. Kimoga J. Remorseless apology: Analysing a political letter. *Journal of Pragmatics*. 2012. Vol. 42, issue 8. P. 2181–2188.
310. Komter M. L. *Accusations and Defences in Courtroom Interaction*. *Discourse and Society*. 1994. Vol. 5(2). P. 165–187.
311. Kotthoff H. Disagreement and concession in disputes: On the context sensitivity of preference structures. *Language in Society*. Vol. 22. Issue 2. 1993. P. 193–216.
312. Kryk–Kastovsky B. Speech acts in Early Modern English court trials. *Journal of Pragmatics*. 2009. V. 41, issue 3. P. 440–457.
313. Labov T. Social and Language Boundaries among Adolescents. *American Speech*. 1992. Vol. 67. №2. P. 339–361.
314. Laforest M. Complaining in front of a witness: Aspects of blaming others for their behaviour in multi-party family interactions. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, issue 12. P. 2452–2464.
315. Lakoff G. A note on vagueness and ambiguity. *Linguistic Inquiry*. 1979. №1. P. 357–359.
316. Lakoff, G. *Moral politics: how liberals and conservatives think*. Chicago and London: The Univ. of Chicago Press, 2002. 471 p.

317. Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. London; New York: Longman Linguistic Library, 1983. 250 p.
318. Leezenberg M. Power in communication: implications for the semantics– pragmatics interface. *Journal of Pragmatics*. 2002. Vol. 34, issue 7. P. 893–908.
319. Lein L., Brenneis D. Children's disputes in three speech communities. *Language in Society*. Vol. 7. Issue 3. 1978. P. 299–323.
320. Levin M. The Bathroom Formula: A corpus–based study of a speech act in American and British English. *Journal of Pragmatics*. 2014. Vol. 64. P. 1–16.
321. Levinson S. *Pragmatics*. London etc.: CUP, 1983. 420 p.
322. Limberg H. Impoliteness and threat responses. *Journal of Pragmatics*. 2009. V. 41, issue 7. P. 1376–1394.
323. Lindblom K. Cooperating with Grice: a cross–disciplinary metaperspective on uses of Grice's cooperative principle. *Journal of Pragmatics*. 2001. Vol. 33, issue 10–11. P. 1601–1623.
324. Lumsden D. Kinds of conversational cooperation. *Journal of Pragmatics*. 2008. Vol. 40, issue 11. P. 1896–1908.
325. Lurie A. *Don't tell the grown-ups*. Boston: Little, Brown and Company, 1990. 256 p.
326. Marcu D. Perlocutions: The Achilles' heel of speech act theory. *Journal of Pragmatics*. 2000. Vol. 32, issue 12. P. 1719–1741.
327. Markannen R., Schröder H. Hedging and its linguistic realization in English, German, French philosophical texts: a case study. *Fachsprachliche miniaturen*. Frankfurt / Main et al.: Peter lang, 1992. P. 121–130.
328. Maynard D. W. How children start arguments. *Language in Society*. Volume 14. Issue 1. 1985. P. 1–29.
329. Mey J. L. *Pragmatics: Introduction*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge UP, 1993. 357 p.

330. Milne Stephen Fiction, children's voices and the moral imagination: a case study: thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy. University of Nottingham, 2008. 362p.
331. Morgan J. Two types of Convention in Inderect Speech Acts. *Pragmatics*. New York: Academic Press, 1978. Vol. 9. Syntax and Semantics. P. 261– 280.
332. Murray N. English as a lingua franca and the development of pragmatic competence. *ELT Journal*. 2012. 66 (3). P. 318–326.
333. Murray N. Pragmatics, awareness raising, and the Cooperative Principle. *ELT Journal*. 2010. 64 (3). P. 293–300.
334. Newton D. A., Burgoon J. K. The Use and Consequences of Verbal Influence Strategies During Interpersonal Disagreements. *Human Communication Research*. Vol. 16. Issue 4. 1990. P. 477–518.
335. Nikolajeva M. Children's literature comes of age. London and New York: Roulledge Taylor & Frances Group, 2016. 225 p.
336. Nodelman P. The hidden adult. Defining children's literature. Baltimore: John Hopkins University Press, 2008. 390 p.
337. Norrick N. R. Expressive Illocutive Acts. *Journal of Pragmatics*. 1978. №2. P. 277–281.
338. Norrick N. R. Narrative illocutionary acts direct and indirect. *Journal of Pragmatics*. 2015. Vol. 86. P. 94–99.
339. Nuccetelli S. Speech acts and semantics A review of meaning and speech acts: Principles of language use. *Journal of Pragmatics*. 1992. Vol. 18, issue 1. P. 59–69.
340. Pillet–Shore D. Criticizing another's child: How teachers evaluate students during parent – teacher conferences. *Language in Society*. – Vol. 45. – Issue 1. 2016. P. 33–58.
341. Pohl I. Prozesse der Bedeutungskonstruktion. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien; Lang, 2002. 486 p.

342. Powell M. Purposive vagueness: an evaluative dimension of vague quantifying expressions. *Journal of Linguistics*. 1985. Vol. 21, # 1. P. 31–50.
343. Reboul, A. *Cognition and Communication in the Evolution of Language*. Oxford Studies in Biolinguistics. Oxford: Oxford University Press, 2017. 320 p.
344. Reboul, A., Manificat, S., & Foudon, N. Autism from a cognitive-pragmatic perspective. In *Cognitive Pragmatics. Handbooks of Pragmatics*. Schmid, H.-J. (ed.) Vol. 4. Berlin etc.: Mouton de Gruyter, 2012. P.317-344.
345. Reeder K. Classifications of children's speech acts: a consumer's guide. *Journal of Pragmatics*. 1983. Vol. 7, issue 6. P. 679–694.
346. Reeder K., Shapiro J. Relationships between early literate experience and knowledge and children's linguistic pragmatic strategies. *Journal of Pragmatics*. 1993. Vol. 19, issue 1. P. 1–22.
347. Richards J. C., Schmidt R. W. *Conversational Analysis. Languages and Communication*. L.; N.Y.: Longman, 1983. P. 117–154.
348. Rim H., Song D. “How Negative Becomes Less Negative”: Understanding the Effects of Comment Valence and Response Sidedness in Social Media. *Journal of Communication*. Vol. 66. Issue 3. 2016. P. 475–495.
349. Romaine S. *The language of children and adolescents: The acquisition of communicative competence*. Oxford and New York: Blackwell, 1984. 297 p.
350. Rommetveit R. *Studies of Children's Grammar. Words, Meanings and Messages: Theory and Experiments in Psycholinguistics*. Oslo: University of Oslo, 1993. P. 242–256.
351. Rosenblum K. E. When is a question an accusation? *Semiotica*. 1987. Vol. 65. № 1/2. P. 143–156.
352. Roulet E. Speech acts, discourse structure, and pragmatic connectives. *Journal of Pragmatics*. 1984. Vol. 8, issue 1. P. 31–47.
353. Ryan E., Giles H., Barolucci T., Henwood K. Psycholinguistic and social Psychological Components of Communication by and with the Elderly. *Language and Communication*. 1989. №6. P. 1–24.

354. Sadock J. M., Toward a linguistic theory of speech acts. New York: Academic Press, 1974. 168 p.
355. Schmid, H.-J. Generalizing the apparently ungeneralizable. Basic ingredients of a cognitive-pragmatic approach to the construal of meaning-in-context. In *Cognitive Pragmatics. Handbooks of Pragmatics*. Schmid, H.-J. (ed.) Vol. 4. Berlin etc.: Mouton de Gruyter, 2012. P. 3-22.
356. Searle J. R. *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
357. Searle, J.R. Indirect Speech Acts. In *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts*. Cole, P., & Morgan, J.L. (eds.). New York: Academic Press, 1975. P. 59-82.
358. Shannon C., Weaver W. *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, Urbana. 1949. 117 p.
359. Shavit Z. *Poetics of Children's literature*. Athens and London: The University of Georgia Press, 1986. 193 p.
360. Sifianou M. Disagreements, face and politeness. *Journal of Pragmatics*. 2012. Vol. 44, issue 12. P. 1554–1564.
361. Silverstein M. „Direct” and „indirect” communicative acts in semiotic perspective. *Journal of Pragmatics*. 2010. Vol. 42, issue 2. P. 337–353.
362. Skeleton J. The care and maintenance of hedges. *English Language Teaching Journal*. 1988. Vol. 42, # 1. P. 37–43.
363. Sornig K. Disagreement and contradiction as communicative acts. *Journal of Pragmatics*. 1977. Vol. 1, issue 4. P. 347–373.
364. Sperber, D., & Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell, 1986/95. P. 326 .
365. Suszczyńska M. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies. *Journal of Pragmatics*. 1999. Vol. 31, issue 8. P. 1053–1065.
366. *The Greenwood encyclopedia of folktales and fairy tales* / edited by Donald Haase Westport Connecticut / London: Greenwood press 2008 . P. 82-86

367. Thibault P. J., Leeuwen T. van. Grammar, society, and the speech act: Renewing the connections. *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 25, issue 4. P. 561–585.
368. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. London: Longman, 1995. 345 p.
369. Trosborg A. Apology strategies in natives/non-natives. *Journal of Pragmatics*. 1987. Vol. 11, issue 24. P. 147–167.
370. Tsapiv A. O. Models of narration in literary texts for children (case study of Norman Lindsay's fairy tale "The Magic Pudding"). *Cognition, communication, discourse. Series: "Philology"*. 2018. № 16. P. 72-78.
371. Van der Geest T., Appel R., Tervoort B. The child's communicative competence: language capacity in three groups of children from different social classes. The Hague: Mouton, 1973. 130 p.
372. Vanderveken D. Meaning Speech acts. Cambridge: CUP. 1994. Vol. 1. 241 p.
373. Wachtel T. Pragmatic approximations. *Journal of Pragmatics*. 1980. Vol. 4, # 3. P. 201–211.
374. Wee L. Extreme communicative acts' and the boosting of illocutionary force. *Journal of Pragmatics*. 2004. Vol. 36, issue 12. P. 2161–2178.
375. Wiemann J., Backlund Ph. Current Theory and Research in Communicative Competence. *Review of Educational Research*. 1980. №50. P. 185–199.
376. Wierzbicka A. Intercultural pragmatics and communication. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2005. Vol. 5. P. 735–742.
377. Wierzbicka A. Precision in vagueness: the semantics of English approximations. *Journal of Pragmatics*. 1986. Vol. 10. P. 597–614.
378. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory. *Speech Act Theory and Pragmatics*. Dordrecht: D. Reidel Publ. Comp. 1980. Vol. 10. P. 291–312.

379. Yarkho A. The hedging phenomenon in English: evolution of theoretical paradigm. *Вестник Международ. Славянск. ун-та. Серия Филология*. 2002. Т. 5, № 1. С. 36–38.

380. Youssef V. Children's linguistic choices: Audience design and societal norms. *Journal: Language in Society*. Vol. 22. Issue 2. 1993. P. 257–274.

381. Yule G. *Pragmatics*. Oxford: Oxford UP / Series Oxford Introductions to Language Study, 2007. 138 p.

382. Zipes J. *The Irresistible fairy tale. The cultural and social history of a genre*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012. 228 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

383. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой, Н. Д. Арутюновой. М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1990. 682 с.

384. Словник української мови: В 11 т. К.: Наук. думка, 1970–1980.

385. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. М.: Большая российская энциклопедия, 1998. 685 с.

386. АВВУУ Lingvo 12 [Електронний ресурс]. 2005. 2 електрон. опт. диски (CD-ROM). Систем. вимоги: Pentium-266; 32Мб RAM; CD-ROM; Windows 98/2000/NT/XP; MS Word 97-2003. Назва з контейнера.

387. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. 2005. 1 електрон. опт. диск (CDROM). Систем. вимоги: Pentium-266; 32Мб RAM; CD-ROM; Windows 98/2000/NT/XP; MS Word 97-2003. Назва з контейнера.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

388. Creech. N. *The Blob, the Frog, the DOG and the girl*. 2013. 112 p.

389. Coville B. *Amulet of Doom*. Open Road Media Teen & Tween., 2014. 191 p.
390. Coville B. *Eyes of the Tarot*. Open Road Media Teen & Tween., 2014. 179 p.
391. Coville B. *Spirits and Spells*. Open Road Media Teen & Tween., 2014. 162 p.
392. Dahl R. *Matilda*. Puffin, 1996. 240 p.
393. Dahl R. *The BFG*. Puffin Books, 1982. 208 p.
394. Dahl R. *The Giraffe and the Pelly and Me*. Puffin, 2008. 73 p.
395. Dahl. R. *Charlie and Mr Willy Wonka*. Puffin Books, 1995. 375 p.
396. Dahl. R. *Charlie and the Great Glass Elevator*. Puffin Books, 1995. 190 p.
397. Dahl. R. *Danny. The Champion of the World*. Puffin Books, 1988. 196 p.
398. Dahl. R. *Esio Trot*. Puffin Books, 2001. 56 p.
399. Dahl. R. *Fantastic Mr Fox*. Puffin, Books, 2009. 82 p.
400. Dahl. R. *George's Marvellous Medicine*. Puffin Books, 2009. 88 p.
401. Dahl. R. *The Enormous Crocodile*. Puffin Books, 2001. 50 p.
402. Dahl. R. *The Magic Finger*. Puffin Books, 1995. 63 p.
403. Dahl. R. *The Minpins*. Puffin Books, 2008. 48 p.
404. Dahl. R. *The wonderful story of Henry Sugar and Six More*. Puffin Books, 2000. 225 p.
405. Hellisen C. *Beastkeeper*. Henry Holt and Co. (BYR); Reprint edition, 2015. 206 p.
406. Kingsbury K. A. *Treasury of Miracles for Teens: True Stories of Gods Presence Today*. FaithWords; 1 edition, 2008. 189 p.
407. Lewis C. S. *The Lion, the Witch and the Wardrobe (The Chronicles of Narnia)*. HarperCollins; Reprint edition, 2008. 208 p.
408. Lewis C. S. *The Magician's Nephew (The Chronicles of Narnia)*. HarperCollins; Reprint edition, 2008. 208 p.

409. Maclachlan P. *Fly Away*. Margaret K. McElderry Books; Reprint edition, 2015. 128 p.
410. Messner K. *All the Answers*. Bloomsbury USA Childrens; 1 edition, 2015. 273 p.
411. Messner K. *Eye of the Storm*. Walker Childrens; 1 edition, 2012. 301 p.
412. Porter E. H. *Pollyanna*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 178 p.
413. Pullman P. *His Dark Materials*. Book 1. *The Golden Compass*. Yearling; 1st edition, 2001. 432 p.
414. Pullman P. *His Dark Materials*. Book 2. *The Subtle Knife*. Yearling; 1st edition, 2001. 368 p.
415. Pullman P. *His Dark Materials*. Book 3. *The Amber Spyglass*. Yearling; Reprint edition, 2003. 560 p.
416. Rice M. *A Cry of Honor* (Book #4 in the *Sorcerer's Ring*). Published by Morgan Rice, 2013. 236 p.
417. Rice M. *A Fate of Dragons* (Book #3 in the *Sorcerer's Ring*). Published by Morgan Rice, 2013. 198 p.
418. Rice M. *A March of Kings* (Book #2 in the *Sorcerer's Ring*). Published by Morgan Rice, 2013. 156 p.
419. Rice M. *A Quest of Heroes* (Book #1 in the *Sorcerer's Ring*). Published by Morgan Rice, 2012. 234 p.
420. Rice M. *A Vow of Glory* (Book #5 in the *Sorcerer's Ring*). Published by Morgan Rice, 2013. – 210 p.
421. Rice M. *Rise of the Dragons* (Kings and Sorcerers – Book 1). Published by Morgan Rice, 2014. 228 p.
422. Rice M. *Rise of the Valiant* (Kings and Sorcerers – Book 2). Published by Morgan Rice, 2015. 244 p.
423. Riordan R. *The Battle of Labyrinth* (Percy Jackson and the Olympians, Book 4). Disney–Hyperion; Reprint edition, 2009. 400 p.

424. Riordan R. *The Last Olympian* (Percy Jackson and the Olympians, Book 5). Disney–Hyperion; Reprint edition, 2011. 432 p.
425. Riordan R. *The Lightning Thief* (Percy Jackson and the Olympians, Book 1). Disney–Hyperion; 1 edition, 2006. 416 p.
426. Riordan R. *The Sea of Monsters* (Percy Jackson and the Olympians, Book 2). Disney–Hyperion; Reprint edition, 2007. 320 p.
427. Riordan R. *The Titan’s Curse* (Percy Jackson and the Olympians, Book 3). Disney–Hyperion; Reprint edition, 2008. 352 p.
428. Rowling J. K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. Scholastic Press, 1999. 341 p.
429. Rowling J. K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. Scholastic Press, 2007. 759 p.
430. Rowling J. K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. Scholastic Press, 2000. 734 p.
431. Rowling J. K. *Harry Potter and the Half– Blood Prince*. Scholastic Press, 2005. 562 p.
432. Rowling J. K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*. Scholastic Press, 2003. 870 p.
433. Rowling J. K. *Harry Potter and the Prizoner of Azkaban*. Scholastic Press, 1999. 435 p.
434. Rowling J. K. *Harry Potter and the Sorcerer’s Stone*. Scholastic Press, 1998. 309 p.
435. Stewart P. *Barnaby Grimes: Curse of the Night Wolf*. Yearling., 2012. 224 p.
436. Stewart P., Riddel C. *Barnaby Grimes: Phantom of Blood Alley*. Yearling; Reprint edition, 2013. 208 p.
437. Stewart P., Riddel C. *Barnaby Grimes: Return of the Emerald Skull*. Yearling, 2012. 224 p.
438. Stewart P., Riddel C. *Barnaby Grimes: Legion of the Dead*. Yearling; Reprint edition, 2012. 240 p.

439. Woods B. Emako Blue. Speak; Reprint edition, 2005. 140 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

РЕЗУЛЬТАТИ КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ ВИПАДКІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗВИНУВАЧЕННЯ У ДИТЯЧІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Таблиця А.1

Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактик прямого та непрямого способів звинувачення

№	Тактика	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах тактик, %
1,	ТАКТИКИ ПРЯМОГО СПОСОБУ	293	33,0
2.	ТАКТИКИ НЕПРЯМОГО СПОСОБУ	594	67,0
	Разом	887	100

Таблиця А.2

Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактик експліцитного та імпліцитного непрямого способів звинувачення

№	Спосіб	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах способу, %
1.	ТАКТИКИ ЕКСПЛІЦИТНОГО СПОСОБУ	471	79,3
2.	ТАКТИКИ ІМПЛІЦИТНОГО СПОСОБУ	123	20,7
	Разом	594	100

Таблиця А.3

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактики звинувачення прямим способом**

№	Семантичний ярлик тактики	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах способу, %
1.	<i>«Ти поганий»</i>	48	16,4
2.	<i>«Твоя поведінка погана»</i>	94	32,1
3.	<i>«Ти винний»</i>	134	45,7
4.	<i>«Твоя вина доведена»</i>	17	5,8
	Разом	293	100

Таблиця А.4

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактики звинувачення непрямим експліцитним способом**

№	Семантичний ярлик тактики	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах способу, %
1.	<i>«Ти зробив це навмисно!»</i>	49	10,4
2.	<i>«Хіба я не казав цього не робити?»</i>	43	9,1
3.	<i>«Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?»</i>	14	3,0
4.	<i>«Якби не ти, все було б інакше!»</i>	16	3,4
5.	<i>«Це ти зробив»</i>	65	13,8
6.	<i>«Що ти наробив?»</i>	72	15,3
7.	<i>«Чому ти це зробив?»</i>	107	22,7
8.	<i>«Ти схожий на/такий як/кращий/гірший за...»</i>	37	7,9

9.	<i>«Як ти смієш?»</i>	68	14,4
	<i>Разом</i>	471	100

Таблиця А.5

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактики звинувачення непрямым імпліцитним способом**

№	Тактика, що базується на експлуатації	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах способу, %
1.	<i>Категорії Відношення</i>	53	43,1
2.	<i>Категорії Способу</i>	21	17,1
3.	<i>Категорії Кількості</i>	17	13,8
4.	<i>Категорії Якості</i>	32	26,0
	<i>Разом</i>	123	100

Таблиця А.6

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактик виправдання-згоди і виправдання-незгоди**

№	Тактика	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення в межах тактик, %
1,	ТАКТИКИ ВИПРАВДАННЯ-ЗГОДИ	349	65,7
2.	ТАКТИКИ ВИПРАВДАННЯ-НЕЗГОДИ	182	34,3
	<i>Разом</i>	531	100

Таблиця А.7

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактики виправдання-згоди**

№	Семантичний ярлик тактики	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення, %
1.	<i>«Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього»</i>	32	9.2
2.	<i>«Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це»</i>	21	6.0
3.	<i>«Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий»</i>	29	8.3
4.	<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що був змушений»</i>	25	7.2
5.	<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним»</i>	54	15.5
6.	<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини»</i>	61	17.5
7.	<i>«Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків»</i>	5	1.4
8.	<i>«А що тут такого?»</i>	59	16.9
9.	<i>«Це не зовсім так!»</i>	63	18
	<i>Разом</i>	349	100

Таблиця А.8

**Результати кількісного аналізу випадків реалізації
тактики виправдання-незгоди**

№	Семантичний ярлик тактики	Кількість знайдених випадків	Відсоткове співвідношення, %
1.	<i>«Я не робив поганий вчинок»</i>	87	47.8
2.	<i>«Це не моя вина, а ..»</i>	68	37.4
3.	<i>«Невже ти думаєш, що я це зробив?»</i>	27	14.8
	<i>Разом</i>	182	100

Таблиця А.9

**Результати відсоткового аналізу випадків реалізації тактик звинувачення
у різних типах комунікативних ситуацій**

Семантичний ярлик тактики звинувачення	ДОРΟΣЛИЙ - ДИТИНА	ДИТИНА-ДИТИНА	ДОРΟΣЛИЙ-ДОРΟΣЛИЙ	ДИТИНА-ДОРΟΣЛИЙ
<i>«Ти поганий»</i>	7,5% (25)	3,6% (8)	6,2 % (13)	1,6% (2)
<i>«Твоя поведінка погана»</i>	12,3% (41)	10,8% (24)	9,1 % (19)	8,2% (10)
<i>«Ти винний»</i>	11,4% (38)	22,1% (49)	10% (21)	21,3 % (26)
<i>«Твоя вина доведена»</i>	0	0,5% (1)	5,3% (11)	4,1 % (5)
<i>«Ти зробив це навмисно!»</i>	3,9% (13)	7,2% (16)	3,8 % (8)	9,8 % (12)
<i>«Хіба я не казав цього не робити?»</i>	9,0% (30)	1,8% (4)	4,3 % (9)	0
<i>«Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?»</i>	1,5% (5)	0,9% (2)	1,4 % (3)	3,3 % (4)
<i>«Якби не ти, все було б інакше!»</i>	2,1% (7)	0,9% (2)	0,5% (1)	4,9% (6)
<i>«Це ти зробив»</i>	8,4% (28)	6,3% (14)	6,2% (13)	8,2 % (10)
<i>«Що ти наробив?»</i>	7,2% (24)	8,6% (19)	5,3 % (11)	14,8 % (18)
<i>«Чому ти це зробив?»</i>	11,7% (39)	14,4% (32)	9,1% (19)	13,9 % (17)
<i>«Ти схожий на/такий як/кращий/гірший за...»</i>	2,1% (7)	2,7% (6)	6,2% (13)	9,0 % (11)
<i>«Як ти смієш?»</i>	14,1% (47)	0	10 % (21)	0
<i>Тактика Категорії Відношення</i>	2,4% (8)	10,8% (24)	10 % (21)	0
<i>Тактика Категорії Способу</i>	1,2% (4)	4,5% (10)	2,9 % (6)	0,8% (1)
<i>Тактика Категорії Кількості</i>	0,9% (3)	2,7% (6)	3,8 % (8)	0
<i>Тактика Категорії Якості</i>	4,5% (15)	2,3% (5)	5,7% (12)	0
<i>Разом</i>	≈100 % (334)	≈100% (222)	100% (209)	122

Таблиця А.10

**Результати відсоткового аналізу випадків реалізації тактик виправдання
у різних типах комунікативних ситуацій**

Семантичний ярлик тактики виправдання	ДОРΟΣЛИЙ - ДИТИНА	ДИТИНА- ДИТИНА	ДОРΟΣЛИЙ- ДОРΟΣЛИЙ	ДИТИНА- ДОРΟΣЛИЙ
<i>«Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього»</i>	10,5 % (16)	8,1% (15)	0,7 % (1)	0
<i>«Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це»</i>	5,2% (8)	3,8% (7)	2,9% (4)	3,7% (2)
<i>«Я зробив поганий вчинок, проте не знав, що він поганий»</i>	9,8% (15)	0	8,6 % (12)	3,7 % (2)
<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що був змушений»</i>	7,2% (11)	1,6% (3)	5,0 % (7)	7,4 % (4)
<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним»</i>	2,0 % (3)	14,6% (27)	10,1% (14)	18,5 % (10)
<i>«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини»</i>	7,8% (12)	14,1% (26)	10,1% (14)	16,7% (9)
<i>«Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків»</i>	0,7% (1)	0,5% (1)	1,4% (2)	1,9% (1)
<i>«А що тут такого?»</i>	3,3% (5)	18,4% (34)	13,0% (18)	3,7 % (2)
<i>«Це не зовсім так!»</i>	4,6% (7)	16,8% (31)	13,7% (19)	11,1 % (6)
<i>«Я не робив поганий вчинок»</i>	26,8% (41)	8,6% (16)	10,8 % (15)	27,8 % (15)
<i>«Це не моя вина, а...»</i>	22,2% (34)	10,3% (19)	8,6 % (12)	5,6 % (3)
<i>«Невже ти думаєш, що я це зробив?»</i>	0	3,2% (6)	15,1 % (21)	0
<i>Разом</i>	100 % (153)	100% (185)	100% (139)	100% (54)

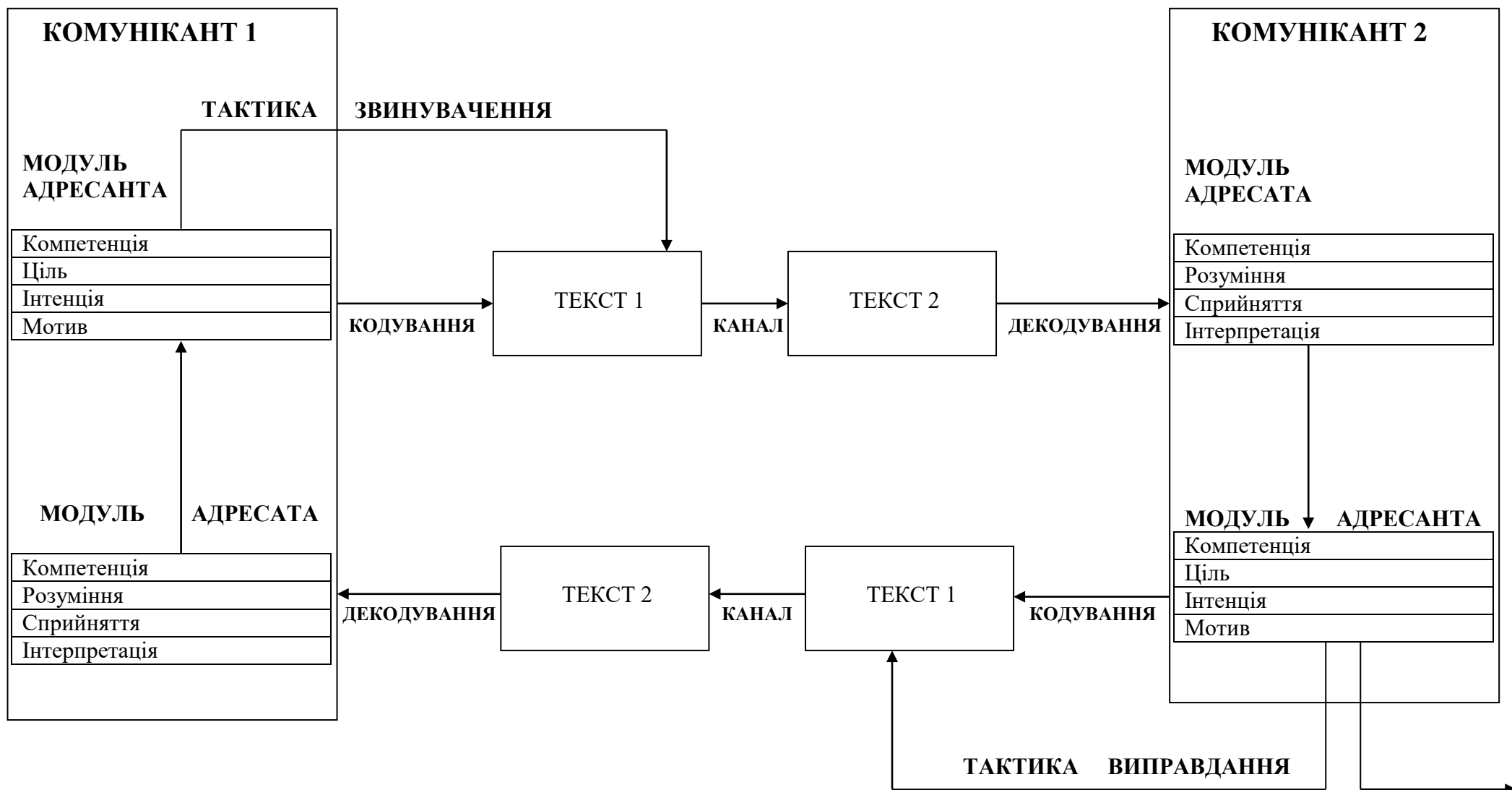

Рисунок 1.1. Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання.